

Faculteit Letteren & Wijsbegeerte

Kato Declercq

**Naar een verbeterde beschrijving van het persoonlijk
passief in de Algemene Nederlandse Spraakkunst**

Een studie van de recente taalkundige literatuur

Masterproef voorgelegd tot het behalen van de graad van
Master in de taal- en letterkunde
Nederlands-Frans

2016

Promotor Prof. dr. Timothy Colleman
Vakgroep Taalkunde

Voorwoord

Allereerst zou ik willen zeggen dat ik het een hele eer vind dat ik een klein rolletje mag spelen in het revisieproces van de Algemene Nederlandse Spraakkunst. De Algemene Nederlandse Spraakkunst is en blijft een bewonderenswaardig werk dat van groot belang is voor het Nederlandse taalgebied. Als student met interesse voor taal en grammatica heb ik altijd aan de kant van de lezers gestaan, maar met deze masterproef heb ik de kans gehad om aan de kant van de medewerkers te staan en ik zou professor Coleman willen bedanken om me die mogelijkheid te bieden. Ik zou professor Coleman natuurlijk ook willen bedanken voor de begeleiding van deze masterproef. Zijn mening was heel waardevol en zijn inzichten hebben me menigmaal vooruitgeholpen. Deze masterproef is een literatuurstudie en dat houdt natuurlijk in dat ik veel bronnen verzameld en gelezen heb. Ik zou in verband daarmee graag Valerie Bouckaert bedanken voor de welwillendheid waarmee ze het hele academiejaar die bronnen ter mijn beschikking gesteld heeft en ook voor de occasionele bemoedigende woorden. Verder wil ik iedereen bedanken die me gedurende de hele periode ondersteund heeft en naar me geluisterd heeft: mijn ouders, mijn vriend, mijn medestudenten en mijn vrienden.

Inhoudstafel

Inleiding	4
Hoofdstuk 1 Het indirect-passief	8
1.1 De kwestie <i>verzoeken</i>	8
1.1.1 De constructie met indirect object is de oorspronkelijke vorm	9
1.1.2 De constructie met direct object is de oorspronkelijke vorm	10
1.1.3 De constructie met indirect object en de constructie met direct object zijn beide oorspronkelijk	14
1.1.4 De hedendaagse constructie	15
1.2 Het indirect-passief in het algemeen	16
1.2.1 Leegloop van het indirect object	16
1.2.2 Een nieuwe classificatie van indirect-passieve constructies	18
1.2.3 Factoren die het indirect-passief bevorderen	21
1.3 Conclusie	31
Hoofdstuk 2 Het gebruik van het passief	33
2.1 Cornelis (1997)	33
2.1.1 Kritiek op de bestaande analyses	34
2.1.2 De betekenis van het passief	38
2.1.3 De functies en effecten van het passief	40
2.2 Recensies van en reacties op Cornelis' voorstel (1997)	42
2.2.1 Onrust (1997)	42
2.2.2 Lachlan Mackenzie (1998)	44
2.2.3 Vandeweghe (1999)	45
2.2.4 De Haan (2000)	46
2.2.5 Samenvatting	50
2.3 De Schutter (2001, 2006)	52
2.3.1 De pragmatische factor	53
2.3.2 De semantische factor	54
2.3.3 De Schutter (2001)	55
2.3.4 De Schutter (2006)	56
2.3.5 Evaluatie	57
2.4 Andere grammatica's	58
2.5 Conclusie	59
Hoofdstuk 3 Karakterisering van het passief	61
3.1 Correlatie tussen actief en passief	61
3.2 De status van het <i>zijn</i> -passief	62
3.3 Onmogelijkheid tot passivering	64
3.4 Conclusie	66
Conclusie	67
Referentielijst	70

Inleiding

De Algemene Nederlandse spraakkunst (hierna ANS) is een belangrijk naslagwerk voor iedereen die interesse heeft in de grammatica van het Nederlands. Haeseryn (2012:1), een van de auteurs van de ANS, noemt het “de meest uitvoerige en volledige wetenschappelijk betrouwbare bron voor grammatica die ook door niet-taalkundigen gebruikt wordt”. De tweede en laatste editie van de ANS dateert uit 1997, maar in 2002 verscheen er ook een elektronische versie, de E-ANS, waarin de inhoud en structuur van de gedrukte versie uit 1997 volledig overgenomen werd.¹ Het is echter belangrijk dat de grammaticale beschrijving up-to-date blijft: de grammatica van een taal blijft evolueren en daarnaast verwerven taalkundigen ook constant nieuwe kennis van en inzicht in de grammatica van het Nederlands (Haeseryn 2012:1). Bovendien zijn er doorheen de jaren door de gebruikers van de E-ANS tal van opmerkingen gemaakt over inhoudelijke problemen of over het gebruiksgemak van de E-ANS en ook taalkundigen hebben in publicaties kritiek geuit op allerlei aspecten van de grammaticale beschrijving (Haeseryn 2012:1). Al die elementen zorgen ervoor dat er alweer nood is aan een nieuwe editie van de E-ANS; een papieren versie van de ANS komt er niet meer (Haeseryn 2012:2). In 2012 publiceerde Haeseryn in naam van de Stichting ANS een notitie waarin hij de behoefte formuleerde aan een “actualisering, verbetering en verdere uitbouw” van de E-ANS door middel van een meerjarig grammaticaproject. Dat grammaticaproject, waaraan twee Vlaamse en twee Nederlandse universiteiten meewerken, is ondertussen van start gegaan. Het bestaat uit een aantal verschillende deelprojecten, maar de prioriteit ligt duidelijk bij de deelprojecten die een inhoudelijke en ergonomische vernieuwing van de E-ANS als doel hebben (Haeseryn 2012:11).

Het uiteindelijke doel van het deelproject inhoudelijke revisie bestaat uit de aanvulling en wijziging van de bestaande grammaticale beschrijving (Haeseryn 2012:11). Aan die inhoudelijke revisie van de E-ANS wil deze masterscriptie een bijdrage leveren, door middel van een studie van de grammaticale literatuur die na 1995 gepubliceerd is over *het passief*. 1996 is het startjaar omdat dat ongeveer het moment is vanaf wanneer de verschenen publicaties niet meer in de beschrijving van de ANS van 1997 verwerkt kunnen zijn (Haeseryn 2012:1). Deze masterscriptie focust op het persoonlijk passief, ook wel het *echte* passief genoemd (zie bv. ANS 1997:1406): het passief met *worden* of *zijn* en een grammaticaal subject, dat in de E-ANS deel uitmaakt van het hoofdstuk *Actieve en passieve zinnen*. Over het onpersoonlijk passief, het semi-passief (het *krijgen*-passief) en nog andere constructies met een waarde

¹ We zullen in tekst meestal verwijzen naar de gedrukte versie uit 1997, omdat die voorzien is van paginanummering.

van het passief die ook in dat hoofdstuk behandeld worden, zullen we het hier niet hebben. De centrale vraag van deze masterproef is dus: wat zijn in de taalkundige literatuur van na 1995 de (nieuwe) inzichten over het persoonlijk passief en hoe kunnen die inzichten bijdragen tot een betere beschrijving van het persoonlijk passief in de E-ANS?² De keuze voor het passief als onderzoeksobject is gemotiveerd door het feit dat het een veelbesproken thema is onder taalkundigen én onder taaladviseurs. Lachlan Mackenzie (1998:165) beschrijft het passief als “een fenomeen waarvan de behandeling een lange geschiedenis in de taalkunde heeft en zeker nog een lange toekomst zal hebben”. Er bestaat al jaren discussie over een aantal facetten van die grammaticale constructie: het gaat in het bijzonder om twee controversiële kwesties, waarnaar ook in de ANS heel wat aandacht uitgaat. Het mag dan ook niet verbazen dat die kwesties het grootste deel van deze masterscriptie zullen innemen. We schetsen kort waarover het gaat.

Het eerste grote discussiepunt is de opkomst en de aanvaardbaarheid van passieve zinnen met een indirect object als subject. In navolging van Coleman (2006:258) gebruiken we voor zulke zinnen de term *indirect-passief*.³ In de ANS (1997:1408-1412) wordt het indirect-passief uitvoerig besproken: de types constructies waarbij het voorkomt, de factor(en) die bepalen wanneer het mogelijk is en de aanvaardbaarheid ervan komen allemaal aan bod. Taalkundigen hebben al veel aandacht besteed aan dat soort constructies, maar de aanvaardbaarheid van het indirect-passief is vooral ook een punt van discussie in de taaladviesliteratuur. In die discussie staan vooral constructies met het werkwoord *verzoeken* zoals in voorbeeld (1) centraal.

(1) De reizigers worden verzocht over te stappen. (Coppen 2004a)

Heel wat taalgebruikers uiten zulke zinnen, maar tegelijkertijd beweren taalkundigen, taaladviseurs en docenten al jaren dat de persoonsvorm eigenlijk *wordt* moet zijn, omdat *over te stappen* het subject is en *de reizigers* het indirect object. De regel gaat namelijk als volgt: in een passieve zin wordt het direct object van de actieve zin het subject en het indirect object blijft een indirect object. Als je nu zin (1) omzet in een actieve zin, is de redenering, dan is de bijzin *over te stappen* het direct object (zie voor een beschrijving van de kwestie onder andere Daalder 2006 of Coppen 2004a). Over de zinnen met *worden*, waarin de taalgebruikers het indirect object als het subject opvatten, zijn de meningen verscheiden. Behoudsgezinden bestempelen ze gewoon als fout (zie o.m. Koenen en Smits 2004:238-239). Anderen zijn toleranter en schrijven bijvoorbeeld dat de enkelvoudsvorm “strikt genomen grammaticaal correct

² In het vervolg zullen we telkens naar *het persoonlijk passief* verwijzen als *het passief*.

³ Coleman verwijst zelf naar Vandeweghe (2000:71) als eerste persoon die de term *indirect-passief* gebruikt om enkel de constructie in (1) te benoemen. Bij De Schutter en Van Hauwermeiren (1983:125) omhelst die term de passiefconstructie met *worden* en *zijn* en de passiefconstructie met *krijgen*, waar het indirect object van de actieve zin altijd het subject is.

is”, maar dat er nu eenmaal mensen zijn voor wie de meervoudsvorm beter klinkt (zie bijvoorbeeld *Taaluniversum*: ‘Verzocht (reizigers worden / wordt -)’). Ook de ANS (1997:1411) geeft blijk van een zekere tolerantie: “[...] niet alle taalgebruikers [achten] dergelijke zinnen [...] acceptabel”, maar er “hoeft [...] zeker niet in alle gevallen bezwaar gemaakt te worden”. In heel wat bronnen (o.a. Renkema 2013:203) wordt trouwens gesignaleerd dat steeds meer taalgebruikers zulke indirect-passieve zinnen gebruiken; vandaar dat ook adviseurs steeds toleranter worden.

Het tweede struikelblok is het gebruik (of de functie) van het passief. Over wat de functie van het passief precies is, bestaat er onduidelijkheid en dat weerspiegelt zich in de grammaticale beschrijvingen. De ANS (1997:1402-1403) zelf bijvoorbeeld geeft twee redenen waarom het passief gebruikt wordt: om de handeling zelf op de voorgrond te plaatsen, vooral in passieven zonder *door*-bepaling, en om het logisch subject als informatief belangrijk element voor te stellen. De ANS (1997:1415) geeft echter aan dat “de informatieve geleiding de keuze tussen actief en passief niet helemaal [verklaart]”, en dat betekent dat de in ANS gegeven redenen niet in alle gevallen kunnen verklaren. De onduidelijkheid rond de functie van het passief leidt ook tot problemen in de taaladviesliteratuur. Tot op heden treffen we in de meeste taaladviesboeken en op de meeste websites met taaladvies een tegenstrijdige beschrijving aan (zie bijvoorbeeld de verschillende edities van Renkema’s *Schrijfwijzer* voor voorbeelden van voor en na 1995). Eerst wordt het advies gegeven dat je het passief het best niet te vaak gebruikt of zelfs beter vermijdt, omdat veelvuldig gebruik van passieve zinnen leidt tot een onpersoonlijke, saaie en formele tekst. Renkema (o.a. 2013:120) gebruikt zelfs de term *passivitis* voor overdreven gebruik van het passief. Vervolgens wordt opgemerkt dat het passief niet altijd vermeden hoeft te worden; het kan net ook zeer nuttig zijn. Daarop volgt dan een opsomming van situaties waarin het passief wel mag of volgens sommigen zelfs aanbevolen is: het gaat vaak om gevallen waar de handelende persoon niet belangrijk is of om gevallen waar het van belang is de zinnen op elkaar te laten aansluiten, maar er worden ook nog tal van andere situaties opgesomd. Voor de taalgebruiker is het op basis van zo’n advies moeilijk om te weten wanneer hij het passief wel of niet mag gebruiken.

De eerste stap voor deze scriptie is alle relevante wetenschappelijke literatuur van na 1995 verzamelen die over het thema *het passief* te vinden is. De lijst met literatuur is hier niet afzonderlijk opgenomen, maar ze is wel vertegenwoordigd in de referentielijst. De volgende stap is een kritische lectuur van de verzamelde artikels, (delen van) hoofdstukken en grammatica’s, op basis waarvan we het thema in verschillende subthema’s onderverdelen. Binnen elk subthema vatten we de verschillende bronnen samen, evalueren we ze en contrasteren we ze met elkaar. In de conclusie van elk deel formuleren we telkens nog enkele voorstellen voor een verbetering van de grammaticale beschrijving in de E-ANS. Het eerste hoofdstuk van deze masterscriptie gaat dieper in op het indirect-passief, met daaronder de kwestie *verzoeken* en het indirect-passief in het algemeen. In het tweede hoofdstuk staat het gebruik van het passief centraal. Nadat we de twee grootste thema’s besproken hebben, hebben we het in een derde

hoofdstuk nog over enkele kwesties in verband met de karakterisering van het passief: de correlatie tussen actief en passief, de status van het *zijn*-passief en de onmogelijkheid tot passivering. Die karakteriseringskwesties bespreken we als laatste, omdat een aantal van die kwesties ook al kort aangeraakt worden bij de andere subthema's.

Hoofdstuk 1 Het indirect-passief

De regel bij passieve constructies is dat het direct object uit de actieve zin het subject van de passieve zin wordt, ook als er twee voorwerpen in de zin staan. Als het indirect object een nominale constituent is, kan het echter soms zijn dat het indirect object onderwerp wordt (zie bv. ANS 1997:1407-1408). Er is een consensus onder taalkundigen (o.a. Van Langendonck 1968:101-102) dat de opkomst van zulke indirect-passieve constructies een taalverandering is die optreedt als gevolg van deflexie: het verschil tussen het indirect en het direct object gaat verloren. In de inleiding vermeldden we al dat er discussie is over de aanvaardbaarheid van indirect-passieve zinnen en dat daarbij vooral zinnen met het werkwoord *verzoeken* veel aandacht krijgen. *Verzoeken* is eigenlijk een apart geval, dat los van de rest van de indirect-passieve constructies besproken moet worden. We concentreren ons dan ook eerst op de kwestie *verzoeken* en bespreken daarna pas de constructies met een tot subject gepromoveerd indirect object in het algemeen.

1.1 De kwestie *verzoeken*

We citeren eerst even een typische actieve zin met *verzoeken* (2) en de mogelijke passieve varianten van die zin (3 en 4).

- (2) Wij verzoeken de reizigers over te stappen.
- (3) De reizigers wordt verzocht over te stappen. (Coppen 2004a)
- (4) De reizigers worden verzocht over te stappen. (Coppen 2004a)

Na 1995 zijn er nog enkele interessante besprekingen van *verzoeken* verschenen. Natuurlijk zijn er nog altijd veel taaladviseurs en taalkundigen die in (2) de bijzin ontleden als direct object en *de reizigers* als indirect object en die dus beweren dat de passieve variant in (3) de grammaticale variant is en die in (4) een taalfout. Toch zijn er ook enkele taalkundigen die aan *verzoeken* een heel andere ontleding verbinden. Ten eerste is er Coppen (2004a,b) die beweert dat *verzoeken* oorspronkelijk en daarom ook nu nog een direct object en een voorzetselobject regeert en niet een indirect object en een direct object. Hij stelt dus radicaal dat (4) de correcte passieve zin is. Daalder (2006) en Colleman (2006) zijn dan weer genuanceerder. Daalder stelt dat de constructie waarin *de reizigers* direct object is en de constructie waarin *de reizigers* indirect object is beide oorspronkelijk zijn en ze is daarom ook minder radicaal tegenover de hedendaagse constructie: zowel (3) als (4) zijn juist. Ook Colleman (2006) schrijft dat voor

de hedendaagse constructie beide ontledingen mogelijk zijn, maar volgens hem is de ontleding als dubbelobject-constructie (i.e. een constructie met indirect object en direct object) beperkt tot één bepaald geval. In wat volgt bespreken we de verschillende redeneringen in detail.

1.1.1 De constructie met indirect object is de oorspronkelijke vorm

Zoals we hierboven al uitlegden, wordt *verzoeken* traditioneel geanalyseerd als een werkwoord met een indirect object en een direct object, waarbij in een passieve zin door taalverandering het indirect object kan verschuiven naar grammaticaal subject. In de taalgang wordt *verzoeken* vaak apart besproken, maar in de taalkunde maakt *verzoeken* meestal gewoon deel uit van een hele groep werkwoorden waarbij het indirect object in een passieve zin soms als subject geïnterpreteerd wordt. Zo wordt *verzoeken* in de ANS (1997:1408-1409) geklasseerd bij de werkwoorden met een communicatief betekenselement. Van der Horst en Van der Horst (1999:85) zeggen zelfs expliciet dat “Het [...] min of meer toevallig [is] dat er juist rondom *verzoeken* zoveel discussie is geweest.” Ook in de Syntax of Dutch (Broekhuis, Corver en Vos 2015) maakt *verzoeken* deel uit van een algemene bespreking van het indirect-passief: Broekhuis, Corver en Vos (2015:432-433) schakelen *verzoeken* gelijk met de andere werkwoorden die een direct object in de vorm van een bijzin nemen (zie 1.2.3.1 voor een meer gedetailleerde bespreking van dat type werkwoorden in de Syntax of Dutch). Ook al wordt de beschrijving in de Syntax of Dutch gegeven alsof ze op al die werkwoorden van toepassing is, toch lijkt een deel van de beschrijving specifiek over *verzoeken* te gaan. Dat zullen we hier toelichten.

Broekhuis, Corver en Vos (2015:433) bekritisieren ten eerste de verklaring die op de taaladviesite van *Onze Taal* ('Verzoeken: reizigers worden / wordt verzocht') specifiek voor de constructies met *verzoeken* wordt gegeven. Volgens *Onze Taal* zijn *wordt* en *worden* beide juist: in de variant met *wordt* functioneert *verzoeken* als *aanraden* en in de variant met *worden* functioneert *verzoeken* net hetzelfde als *uitnodigen (tot)* in voorbeeld (5).

- (5) De reizigers worden uitgenodigd over te stappen.
(<https://onzetaal.nl/taaladvies/advies/reizigers-wordt-verzocht>)

Broekhuis, Corver en Vos (2015:433) zeggen dat die vergelijking met *uitnodigen (tot)* niet opgaat, omdat *verzoeken* geen voorzetselobject neemt, maar een direct object. Het argument daarvoor is dat het pronomen dat verschijnt als je de bijzin door een pronomen vervangt geen voorzetsel krijgt:

- (6) Peter heeft de studenten dat verzocht. (Broekhuis, Corver en Vos 2015:433)

We zullen straks zien dat die pronominale vervanging door *dat* correct is, maar dat dat niet zomaar bewijst dat de ontleding van de bijzin als voorzetselobject fout is (zie de bespreking van *verzoeken* door Coleman in paragraaf 1.1.4). Broekhuis, Corver en Vos (2015:433) suggereren daarenboven zelf nog

een verklaring voor het ontstaan van indirect-passieve zinnen bij werkwoorden die een direct object in de vorm van een bijzin nemen. Ze zeggen niet dat die enkel op *verzoeken* van toepassing is, maar dat blijkt volgens ons uit het feit dat het in de verklaring om beleefdheidsvormen gaat. De formele voorbeeldzin die daarbij gegeven is (zie 7), lijkt ons een typisch gebruik voor het werkwoord *verzoeken*.

- (7) U wordt verzocht de rekening zo spoedig mogelijk te voldoen. (Broekhuis, Corver en Vos 2015:433)

De verklaring zou zijn dat het beleefdheidspronomen *u* in zulke constructies verkeerd geanalyseerd werd als subject in plaats van als indirect object en dat die verkeerde analyse zich zo verspreid heeft naar constructies met andere indirecte objecten (Broekhuis, Corver en Vos 2015:433). Die verklaring kan evenwel niet correct zijn. Hierna volgen er namelijk een aantal besprekingen waarin op een overtuigende manier aangetoond wordt dat het eigenlijk niet nodig is om voor *verzoeken* een taalverandering aan te nemen waarbij het indirect object tot subject gemaakt wordt.

1.1.2 De constructie met direct object is de oorspronkelijke vorm

Coppen ontwikkelt in een aantal artikels een vrij ingewikkelde bewijsvoering waarmee hij aantoont dat de gebruikelijke analyse van *verzoeken* fout is. Hij beargumenteert dat de zin met *worden* (4) de correcte passieve variant is, omdat in de actieve zin (2) de bijzin een voorzetselobject is en het nominale object een direct object. Er zijn wel al een aantal taalkundigen die hem voorgedaan zijn in die analyse: zie onder meer Terwey (1891:90-91), Gerlach Royen (1952:113-117), Kruyskamp in zijn bewerkingen van de Van Dale (bv. Kruyskamp 1961:2249) en Wilmots (1990:16-17). Een rode draad doorheen Coppens geanimeerde artikels is de kritiek die hij uit op taalkundigen. Coppen (2005a) spreekt van een taboe: taalkundigen durven gangbare grammaticale redeneringen en adviezen niet ter discussie te stellen. De kwestie *verzoeken* is in feite een illustratie daarvan: iedereen zegt *worden verzocht*, maar toch houden taaladviseurs en taalkundigen hardnekkig vast aan de bestaande grammaticale analyse waarin de enkelvoudsvorm “strikt genomen grammaticaal correct” is (Coppen 2003). Zelf pleit Coppen (2003) ervoor om de meervoudsvorm volledig te aanvaarden. Voor de acceptatie van het meervoud draagt de ANS (1997:1411) naar zijn mening het beste argument aan en dat is dat zinnen met *men* als subject door de taalgebruiker correct bevonden worden, zie bijvoorbeeld (8).

- (8) Men wordt dringend verzocht geen waardevolle zaken op z'n werkkamer achter te laten. (ANS 1997:1411)

Men is een pronomen dat enkel als subject kan fungeren en toch is die zin correct. Waarom zou een zin als (4) met *de reizigers* als subject dan niet correct zijn (Coppen 2003)? Coppen heeft het hier specifiek over *verzoeken*, maar zijn redenering kan perfect uitgebreid worden naar het indirect-passief in het algemeen.

De eerste aanwijzing voor Coppen (2003) dat de traditionele analyse van *verzoeken* niet klopt, is dat de situatie meer dan een eeuw geleden net hetzelfde was: Den Hertog verdedigde in zijn grammatica uit 1892 ook al de door de taalgebruiker verkozen variant waarbij het indirect object als subject fungeert als een taalverandering. Een anekdote uit diezelfde grammatica toont aan dat er zelfs tien jaar daarvoor al discussie was over de constructie *men wordt verzocht* (Den Hertog 1892:62): in Amsterdam werden bordjes geplaatst met daarop “Men wordt verzocht rechts te houden”, waarop enkele journalisten dat als taalfout bestempelden en waarop de neerlandicus Jakob Verdam dat op zijn beurt verdedigde als een taalverandering. Coppen (2003) stelt zich dan ook de vraag of er “[...] Jooit wel een tijd geweest [is] waarin er géén onenigheid bestond over die constructie”. In twee latere artikels werkt Coppen (2004a,b) dan het idee uit dat er helemaal geen sprake is van een taalverandering, omdat de passiefconstructie met de meervoudsvorm de grammaticaal correcte vorm is. Hij stelt dat de persoon tot wie het verzoek gericht wordt oorspronkelijk een direct object is en geen indirect object en dat direct object wordt natuurlijk ook het subject van de passieve zin. Coppen (2004a,b) baseert zich voor zijn argumentatie op de historische analyse van *verzoeken* door Kolléwijn (1884:372-373) en een zekere S. (1884:215), die elk een artikel publiceerden over *men wordt verzocht*.⁴

Van S. (1884:373) neemt hij over dat *verzoeken* tot een klasse werkwoorden hoort waarbij *ver* ‘aan het ... brengen’ betekent en dat *zoeken* in *verzoeken* de vroegere betekenis ‘proberen iets te doen’ heeft (Coppen 2004a,b:131). *Verzoeken* betekent volgens hem oorspronkelijk dus iets als ‘iemand aan het proberen-iets-te-doen brengen’ (Daalder 2006:85). Het is niet helemaal duidelijk vanwaar Coppen (2004a,b:131) vervolgens het idee heeft gehaald dat dat oorspronkelijke *verzoeken* alleen een direct object bij zich had. Misschien haalt hij het uit een samenvoeging van de beschrijvingen van S. en Kolléwijn. Kolléwijn (1884:215) schrijft dat *iemand (om iets) verzoeken* eerst ‘in verleiding brengen’ betekent en dat het werkwoord op een bepaald moment dezelfde betekenis krijgt als *vragen* (dat is ook de huidige betekenis van het werkwoord). S. (1884:373-374) heeft het gewoon over ‘verleiden’ als een eerste betekenis van *verzoeken* waarbij het werkwoord een direct object krijgt en over ‘vragen’ als een tweede betekenis van *verzoeken* waarbij het een indirect object en een oorzakelijk object krijgt. Als je dat samenvoegt, dan kan je inderdaad zeggen dat *verzoeken* oorspronkelijk enkel een direct object had. Misschien zegt hij dat op basis van *brengen* in de parafrase van de betekenis, zoals Daalder (2006:85) denkt. Het ontstaan van een tweede object bij *verzoeken* is een punt dat Coppen zelf beredeneert. Dat extra object komt er in de loop van de jaren bij, in een aantal verschillende vormen: een genitief, een beknopte bijzin of een object met het voorzetsel *tot* of *om* (Coppen 2004a). Op een bepaald moment zijn de taalgebruikers het direct object in sommige van die gevallen met twee objecten als indirect object

⁴ Volgens Daalder (2006:84) is die S. de niet zo bekende B. Schelts van Kloosterhuis.

gaan opvatten, maar het is niet duidelijk wanneer dat gebeurd is (Coppen 2004b:131). Coppen (2004a) herneemt het idee van Kollewijn (1884:215) dat dat komt door betekenisovereenkomst met *vragen*. *Verzoeken* kreeg op een bepaald moment dezelfde betekenis als *vragen* en zo zou de verwarring tussen de naamvallen die bij die werkwoorden bestond ook op *verzoeken* overgedragen zijn. Taalgebruikers gebruikten namelijk in het Middelnederlands bij *vragen* al regelmatig een datief in plaats van de oorspronkelijke accusatief (Kollewijn 1884:215).

Als je die historische dimensie volgt, moet je ook vandaag de passieve constructie met een enkelvoudige persoonsvorm fout rekenen en die met een meervoudige persoonsvorm juist (Coppen 2004a). De bijzin is in die analyse trouwens een voorzetselobject waarbij *ertoe* of *erom* weglaatbaar is. Dat voorzetselobject ontwikkelde uit de vorm van het tweede object met het voorzetsel *tot* of *om* (Coppen 2004b:131). De constructie met de persoon als indirect object en de zaak als direct object noemt Coppen (2004b:131) een taalfout waarvan iemand in de negentiende eeuw claimde dat het eigenlijk de oorspronkelijke vorm was. Op die manier werd de variant met *worden* de foute passiefconstructie. Die omgekeerde analyse verspreidde zich, zonder dat ook maar een taalkundige zich daar vragen bij stelde. Dat schrijft Coppen (2004b:131) toe aan de verblindende werking van het woord *taalverandering*: het idee van een taalverandering is blijkbaar zo krachtig dat niemand er ook maar aan denkt dat die analyse fout zou kunnen zijn. Ten tijde van *Mijn laatste verzoek* (2004a) vindt Coppen naast die historische benadering ook de aanpak van S. een aantrekkelijke manier om de hedendaagse *verzoeken*constructie te analyseren. Volgens S. (1884:373-374) is het zo dat bij *verzoeken* altijd een persoon staat tot wie het verzoek gericht is en een zaak die de oorzaak is van het verzoek. Hij analyseert *verzoeken* daarom als een werkwoord met een indirect object en een oorzakelijk object. Die ontleding van S. is voor Coppen (2004a) compatibel met het idee dat het direct object bij *verzoeken* in de vorm van *een verzoek* in het werkwoord zelf zit. Als je *verzoeken* zoals S. ontleedt, stelt Coppen (2004a), dan zijn de enkelvoudsvorm én de meervoudsvorm “strikt genomen ongrammaticaal”, omdat geen van beide zinsdelen direct object is. Welke van de twee gegeven ontledingen de juiste is, doet er voor Coppen (2004a) op dat moment niet zozeer toe: “ben je een realist, dan keur je beide vormen goed”; het belangrijkste is dat hij afgerekend heeft met de stelling dat het passief met de enkelvoudige persoonsvorm dé grammaticale vorm is.

In de daarop volgende artikels over de constructie rond *verzoeken* staat Coppen (2004b, 2005a,b) wel volledig achter de historische analyse van de hedendaagse constructie. Hij rekent er af met een aantal argumenten die vaak gegeven worden ter verdediging van de traditionele analyse van de persoon als indirect object. Op die manier wordt niet alleen de traditionele analyse, maar ook de analyse van S. (1884:373-34), waarin de persoon ook een indirect object is, onplausibel. Coppen weerlegt de argumenten aan de hand van de zin in (9).

- (9) Wij verzoeken iemand om te reageren. (Coppen 2005b)

Het belangrijkste argument om *iemand* als indirect object te analyseren is de mogelijkheid om *aan* toe te voegen (Coppen 2005a,b). Zinnen als (10) zouden de taalgebruiker goed in de oren klinken.

(10) Wij verzoeken *aan* iemand om te reageren. (Coppen 2005b)

Coppen (2005a,b) stelt nu dat zulke zinnen met *aan* ongrammaticaal zijn en dat niemand die uit zichzelf zou uitspreken. De taalgebruiker denkt dat dat een grammaticale zin is, omdat hij dat op school zo heeft leren ontleden. Aan de hand van een googleonderzoek bewijst Coppen (2005b) die ongrammaticaliteit: op een totaal van 354.000 hits voor *wij verzoeken* bevatten amper 32 pagina's de formulering *wij verzoeken aan*. Een tweede argument dat vaak gegeven wordt, is dat *iemand* de betekenis van een indirect object zou hebben (Coppen 2005b). Coppen (2005b) wijst aan dat het geen steek houdt om op basis van betekenis te beslissen over een grammaticale categorie, want zinsdelen hebben geen eigen betekenis. Het is wel zo dat er trucjes bestaan om een bepaalde categorie te herkennen en die zijn gebaseerd op de thematische rollen. Die thematische rollen staan evenwel niet in een één-op-éénrelatie met de zinsdelen. Zo is de ondervindende of belanghebbende persoon meestal een indirect object, maar er zijn ook genoeg voorbeelden te vinden waar dat niet zo is, zie bijvoorbeeld *iemand* in *iemand belonen* (Coppen 2005b).

Ook het argument dat *verzoeken* in betekenis overeenkomt met *vragen* en daarom ook een indirect object krijgt, vindt Coppen (2005b) problematisch. Hij is ten eerste niet zeker dat *iemand* bij *iemand vragen om te reageren* wel een indirect object is. Verder stelt hij dat betekenisovereenkomst met andere werkwoorden in het algemeen niet te vertrouwen is. Je zou evengoed kunnen argumenteren dat *verzoeken* in (9) overeenkomt met *uitnodigen* en een direct object krijgt (Coppen 2005b). Het laatste argument dat Coppen (2005b) afwijst, is dat *om te reageren* een direct object móet zijn, waardoor *iemand* dan indirect object moet zijn. Dat is volgens hem niet juist. Het is om te beginnen bizar dat het direct object altijd een beknopte bijzin is. Als je die bijzin wil vervangen door een lexicale nominale constituent, dan ben je verplicht er een voorzetsel aan toe te voegen, want anders is de zin ongrammaticaal (Coppen 2004b:132, 2005b), zie bijvoorbeeld (11).

(11) *Wij verzoeken onze lezers een reactie (Coppen 2004b:132).

Enkel vervanging door een pronomen, *iets* bijvoorbeeld, lijkt Coppen (2005b) mogelijk zonder voorzetsel, maar het is voor hem niet duidelijk of dat correct is. Als je wil aanhouden dat *verzoeken* in zinnen met een beknopte bijzin een indirect object heeft, moet je overigens aannemen dat er een werkwoord *verzoeken* is met een indirect object en een direct object en een werkwoord *verzoeken* met een direct object en een voorzetselobject (Coppen 2005b). Kortom, stelt Coppen (2005b): het is aannemelijker dat er slechts één werkwoord *verzoeken* bestaat met een direct object en een voorzetselobject, waarbij het voorzetsel kan wegblijven als het om een beknopte bijzin gaat (zo'n constructie zonder voorzetsel noemt onder meer Vandeweghe 2013:313 de *hiaatconstructie*).

1.1.3 De constructie met indirect object en de constructie met direct object zijn beide oorspronkelijk

Met de in de vorige paragrafen geschetste argumenten lijkt Coppens stelling dat de persoon bij *verzoeken* oorspronkelijk en ook nu nog een direct object is volledig bewezen. Wanneer Coppen (2004b:131) echter schrijft dat al in de vroegste Nederlandstalige bronnen voorbeelden van *verzoeken* met de twee objecten in alle mogelijke vormen te vinden zijn en er in feite geen enkele ontwikkeling te bespeuren valt, spreekt hij eigenlijk zijn eigen analyse tegen. Als er werkelijk geen enkele ontwikkeling is, waarom zou de variant met een direct object dan oorspronkelijk zijn en de variant met een indirect object een taalfout? Ook Daalder (2004:84-85) heeft haar twijfels bij Coppens stelling dat de constructie waarin de persoon tot wie het voorstel gericht is als direct object fungeert oorspronkelijk is. Ze gaat er wel mee akkoord dat de constructie absoluut niet nieuw is: uit de historische woordenboeken van het Nederlands blijkt dat *verzoeken* inderdaad al van in het begin in allerlei verschillende constructies voorkomt (Daalder 2004:84).

Zoals we gezien hebben inspireerde Coppen (2004a,b) zich voor zijn stelling op een historische betekenisanalyse van *verzoeken*. Op basis van een analyse van de evoluties in de betekenis van *verzoeken* in de historische woordenboeken van het Nederlands toont Daalder (2004) nu aan dat de betekenis die Coppen aan het werkwoord toeschrijft niet klopt. We hernemen hier niet de volledige analyse van de semantiek van *verzoeken*, want dat zou ons te ver afleiden van de eigenlijke kwestie. Het komt erop neer dat de communicatieve betekenis van *verzoeken* niet tot stand is gekomen via *zoeken* in de betekenis ‘proberen’, maar via *zoeken* in de nu verloren gegaan betekenis ‘wensen, verlangen’ en dat *ver* niet ‘aan het ... brengen’ betekent, maar eerder een expletieve functie heeft. In die woordenboeken analyseerde Daalder ook de constructies waarin *verzoeken* voorkwam en het blijkt dat de constructies met de persoon als direct object en de constructies met de persoon als object met *aan* of *van* (met indirect object dus) al vanaf het begin evenwaardig waren (Daalder 2004:92). In tegenstelling tot Coppen stelt Daalder (2004:92) dus dat de beide varianten oorspronkelijk zijn en ze “zie[t] ook voor het heden geen argument om aan de ene constructie de voorkeur te geven boven de andere”, ook al vermoedt ze wel dat de taalgebruiker vandaag de constructie met de persoon als direct object verkiest. Daalder heeft hoogstwaarschijnlijk gelijk dat de constructies allebei oorspronkelijk zijn, maar de argumenten die Coppen (2005b) geeft tegen een analyse als indirect object in de hedendaagse constructie houden perfect stand.

1.1.4 De hedendaagse constructie

Op basis van verschillende historische analyses worden er dus verschillende ontledingen gekoppeld aan de hedendaagse constructie. Op die hedendaagse constructie heeft Coleman (2006) verder nog een interessante visie. Enerzijds is volgens Coleman (2006:272-273) Coppens analyse van zinnen als (2), hier nog eens herhaald als (12), als hiaatconstructie met een weggelaten voorlopig voorzetselobject *erom* onbetwistbaar.

(12) Wij verzoeken de reizigers over te stappen.

Anderzijds is volgens hem ook een analyse van (12) als dubbelobject-constructie niet uitgesloten: Copen (2005b) heeft gelijk dat een lexicale nominale constituent niet kan optreden als direct object bij *verzoeken*, maar het aanwijzend voornaamwoord *dat*, een voornaamwoord dat naar een zin verwijst, kan dat wel (Coleman 2006:273-274). Een zoektocht op het internet naar *verzoeken* + *dat* leverde Coleman een heleboel voorbeelden op, dus dat komt zeker voor. In de Syntax of Dutch (Broekhuis, Corver en Vos 2015:433) werd ook vastgesteld dat pronominale vervanging door *dat* mogelijk was (zie paragraaf 1.1.1), maar daar gold dat als argument om zinnen als (12) altijd als dubbelobject-constructies te analyseren en we weten ondertussen al dat dat niet klopt. Coleman (2006:274) vergelijkt het werkwoord *verzoeken* ook met het qua betekenis verwante werkwoord *vragen* waarbij de beide constructies mogelijk zijn zonder beperkingen. Voor de reden waarom het gebruik van de dubbelobject-constructie alleen mogelijk is met *dat* heeft Coleman (2006:274) twee verklaringen. Het zou ten eerste kunnen dat de bijzin in hiaatconstructies geherinterpreteerd is als direct object door betekenisovereenkomst met bijzinnen die als direct object fungeren bij *vragen* e.d. Naast zo'n verklaring als 'taalfout', is het ook mogelijk dat die constructie met *dat* een overblijfsel is van de in een vroegere taalfase veel gebruikelijkere dubbelobject-constructie. Coleman (2006:274) geeft zelf twee voorbeelden van oudere dubbelobject-constructies met een lexicale nominale constituent, maar vooral het zonet besproken onderzoek van Daalder (2006) bewijst dat die verklaring hoogstwaarschijnlijk de juiste is. In de empirisch onderbouwde analyse van Coleman (2006:275) corresponderen met zinnen als (12) dus twee ontledingen en daarom ook twee parafrases (13 en 14).

(13) Wij verzoeken daarom.

(14) Wij verzoeken dat.

1.2 Het indirect-passief in het algemeen

Zoals we eerder al aanhaalden, zijn de twintigste-eeuwse taalkundigen het erover eens dat de opkomst van indirect-passieve zinnen een taalverandering is ten gevolge van het verloren gaan van het naamvallensysteem: doordat het vormverschil tussen direct object en indirect object weggevallen is, wordt het verschil tussen de naamvallen ook minder en minder gevoeld. (zie bijvoorbeeld Van Wijk 1904:309, Kooistra 1919a:183 of Van Langendonck 1968:101-102). Meerdere van die taalkundigen wijzen er overigens op dat de plaats van het indirect object en de neiging om menselijke wezens tot het subject van de zin te maken een rol spelen in de promotie van het indirect object tot subject (zie o.a. Kooiman 1963:35 en Van Langendonck 1968:102). Een recipiens duidt namelijk meestal een persoon aan en verschijnt daardoor ook nog eens vaak op de eerste zinsplaats, de typische plaats voor het subject. Een aantal van die auteurs voorspellen ook dat de in de spreektaal gebruikelijke variant van het passief met een indirect object als subject steeds vaker gebruikt zal worden, ook al verzetten behoudsgezinde taalgebruikers en taalkundigen zich ertegen (zie voor die voorspelling bv. Kooistra 1919b:304, Kooiman 1963:39-40 en Van Langendonck 1968:117). Daarbij maken onder meer Kooistra (1919b) en Kooiman (1963) de vergelijking met het Engels, waar de ‘oorspronkelijke’ variant bijna volledig vervangen is door de variant met het indirect object als subject.

Na 1995 zijn er natuurlijk nog besprekingen verschenen van het indirect-passief, waarin enerzijds het hiervoor beschrevene bevestigd wordt, maar waarin anderzijds ook een aantal nieuwe ideeën en inzichten naar boven komen. Ten eerste is er Coleman (2006:260) volgens wie er een grote kans is dat de verspreiding van de receptiefconstructie (i.e. het *krijgen*-passief) de verdere verspreiding van het indirect-passief zal tegenhouden. De receptiefconstructie is namelijk de gewone manier om het perspectief van de recipiens centraal te zetten, terwijl het indirect-passief hoofdzakelijk gebruikt wordt in contexten waar de opkomende receptiefconstructie (nog) niet mogelijk is (Coleman 2006:268). De andere besprekingen vragen wat meer toelichting. Zo zijn er Van der Horst en Van der Horst (1999) die het verlies van het functieverval tussen directe en indirecte objecten vanuit een andere invalshoek bekijken. Van Langendonck (1998) stelt dan weer een nieuwe classificatie van indirect-passieve constructies voor, waarin hij een aantal types opneemt die de ANS (1997) niet vermeldt. De rest van de nieuwe inzichten hebben vooral te maken met factoren die de verschuiving van indirect object naar subject mogelijk maken.

1.2.1 Leegloop van het indirect object

Van der Horst en Vander Horst (1999:85-95) sluiten zich duidelijk aan bij de in de vorige paragraaf vermelde opvattingen. De auteurs signaleren ook dat meer en meer mensen indirect-passieve

constructies gebruiken en goedkeuren en ze merken op dat de interpretatie van het indirect object als subject vooral gebeurt als het indirect object vooraan in de zin staat (van der Horst en Van der Horst 1999:86). Verder noemen ook zij deflexie en het daarop volgende verlies van het functievoorskil tussen het direct object en het indirect object als verklaring voor de opkomst van het indirect-passief (van der Horst en Van der Horst 1999:90).

Nieuw bij Van der Horst en Van der Horst (1999:85) is echter het idee van een *leegloop van het indirect object*, een “omvangrijke, gecompliceerde en al heel lang lopende verandering”. Die focus op de categorie indirect object en wat ermee gebeurt is een volledig nieuwe invalshoek. Het idee is dat de taalgebruiker het indirect object minder gemakkelijk herkent en dat heeft als gevolg dat het oude indirect object in allerlei constructies een nieuwe functie toebedeeld krijgt. Het gaat dus om een hele reeks van samenhangende taalveranderingen bij verschillende woorden en constructies waarbij het indirect object uit de constructie verdwijnt (van der Horst en Van der Horst 1999:85,90). De indirect-passieve constructies, waarbij de leegloop inhoudt dat het indirect object als subject geïnterpreteerd wordt, worden zo gegroepeerd bij allerlei andere taalveranderingen zoals het verdwijnen van onpersoonlijke constructies. De auteurs geven verder ook nog een lijst met voorbeelden van allerlei indirect-passieve constructies uit literaire en andere bronnen (Van der Horst en Van der Horst 1999:86-88). Van der Horst en Van der Horst (1999:85) vertrekken in hun bespreking trouwens van zinnen met het werkwoord *verzoeken* zoals we hierboven besproken hebben, omdat daarover zo veel gediscussieerd is, maar ze doen dat al snel af als gewoon één concreet geval van de leegloop van het indirect object. Volgens hen is het louter toeval dat *verzoeken* zoveel aandacht heeft gekregen. In hoeverre dat idee van de leegloop van de categorie indirect object nu correct is, is evenwel niet duidelijk. Van der Horst en Van der Horst zijn voorlopig namelijk de enige auteurs die zoveel verschillende fenomenen samenbrengen onder de gemeenschappelijke noemer van de leegloop van een volledige grammaticale categorie.

Coppen (2004a) stelt trouwens dat Van der Horst en Van der Horst (1999) door het groeperen van de indirect-passieve constructies bij andere gevallen “van oorspronkelijke meewerkende voorwerpen die nu lijdend voorwerp zijn” suggereren dat er een oorzakelijk verband is “tussen het optreden als onderwerp in een lijdende vorm en het lijdend voorwerp in de actieve zin: niet alleen dat het lijdend voorwerp in de actieve zin het onderwerp in de passieve zin wordt, nee, als iets in de lijdende vorm onderwerp is, is het *dus* het lijdend voorwerp in de actieve zin”. Vervolgens zegt Coppen (2004a) dat hij daar zijn twijfels bij heeft, omdat de redenering circulair is en omdat er nog nooit een ander, degelijk argument voor is gegeven. Het lijkt erop dat Coppen de beschrijving van Van der Horst en Van der Horst (1999) verkeerd interpreteert, want zij suggereren nergens zo’n oorzakelijk verband. Van der Horst en Van der Horst zeggen eerst en vooral nooit dat in de constructies waaruit de indirecte objecten verdwijnen een direct object in de plaats komt. Ze hebben het daarentegen over een “herverkaveling” van de oude indirecte objecten bij allerlei verschillende functies zoals de subjecten of de bijwoordelijke

bepalingen (van der Horst en van der Horst 1999:90). Het komt er gewoon op neer dat het indirect object formeel niet meer gemarkeerd is ten opzichte van het direct object en dat het daarom ook niet meer herkend wordt. Dat het indirect object niet meer als zodanig herkend wordt, opent rechtstreeks de weg tot allerlei herinterpretaties, zonder dat dat via een interpretatie als direct object moet verlopen. Voor indirect-passieve constructies is het dus zeker mogelijk dat de taalgebruiker het indirect object in de passieve zin als subject opvat, zonder dat hij daarom het indirect object in de actieve zin als direct object interpreteert. Coppen (2004a) stelt het trouwens voor alsof er nog andere taalkundigen zijn die zo'n oorzakelijk verband suggereren. Hij doelt daarmee op de andere taalkundigen die indirect-passieve constructies verklaren als het resultaat van het verloren gaan van het gevoel voor het indirect object door deflexie, maar ook bij hen is er geen sprake van een tussenstap via het direct object.

1.2.2 Een nieuwe classificatie van indirect-passieve constructies

Van Langendonck (1998, 2000) maakt een nieuwe classificatie van indirect-passieve constructies in het kader van een studie van het indirect object in het Nederlands. Hij bespreekt daarbij trouwens ook de factoren die bepalen wanneer een taalgebruiker zo'n constructie gebruikt, maar die bespreken we in paragraaf 1.2.3.3. Voor zijn classificatie baseert Van Langendonck (1998:248, 2000:87) zich op zijn eigen artikel uit 1968, waarin hij ook al een zeer uitgebreid - zij het wat chaotisch - overzicht geeft van alle mogelijke indirect-passieve constructies, en op wat hij "het recent materiaal van Van der Horst" noemt. Dat materiaal bestaat hoogstwaarschijnlijk uit de lijst voorbeelden die we bij Van der Horst en Van der Horst (1999:86-88) terugvinden. We geven hier in vertaling de classificatie van de constructies weer zoals Van Langendonck (1998:248-249, 2000:88-89) die zelf geeft, met telkens een voorbeeld:

- i. Partitieve indirecte objecten, in het bijzonder als de bezitsrelatie onvervreemdbaar is⁵
 - (15) Hij is gewoon de adem afgesneden.
- ii. Partitieve indirecte objecten waarin het (meestal onvervreembare) object van bezit een voorzetselconstituent is
 - a. Afgeleid van een ditransitieve actieve zin
 - (16) [...] meermalen werd de kardinaal al de antwoorden in de mond gelegd.
 - b. Afgeleid van een intransitieve actieve zin
 - (17) De lieve Olga-fans werden echter duchtig in het haar gezeten.

⁵ Met *partitief indirect object* bedoelt Van Langendonck (1998, 2000) de possessieve datief.

- iii. Werkwoorden die een complement in de vorm van een zin nemen
 - (18) Ze werden verboden over het gras te lopen.
- iv. Werkwoorden die een optioneel direct object hebben en een agentief subject⁶
 - (19) Het liefste werd ik voorgelezen door de meid.
- v. Werkwoorden die een vaste uitdrukking vormen met een meer of minder geïncorporeerd direct object
 - (20) Ik werd geen geluk gewenst.
- vi. Werkwoorden met een indefiniete naamwoordelijke constituent of een pronomen als direct object
 - (21) De spelers zijn een nieuw liedje geleerd.

Van Langendoncks typologie is uitgebreider dan die in de ANS (1997:1408-1411). De opname van de types (i.), (ii.) en (vi.), die in de beschrijving van de ANS ontbreken, is gerechtvaardigd, want de indeling is gebaseerd op echt taalmateriaal. In de classificatie van Van Langendonck zijn niet álle mogelijke indirect-passieve constructies van het Nederlands vertegenwoordigd (“These patterns *include* the following.”, Van Langendonck 2000:87), maar hij heeft alleszins de meeste terugkerende constructies opgenomen. Coleman (2006:268) vermeldt ook nog dat het indirect-passief voorkomt bij privatieve (bv. *ontnemen*) en antidiatieve (bv. *weigeren*) werkwoorden en ook het tweede type uit de ANS, het aparte geval *wijzen (op)*, ontbreekt, terwijl er wel meerdere zinnen met *wijzen op* in de lijst van Van der Horst en Van der Horst (1999:86-88) te vinden zijn. *Wijzen op* is misschien niet opgenomen omdat Van Langendonck (1998, 2000) dat ontleedt als een werkwoord met een direct object en een voorzetselobject. Bij *wijzen op* zijn er namelijk twee ontledingen mogelijk. Het is trouwens enkel over *wijzen op* met voorzetsel dat er discussie bestaat, dus de haakjes rond *op* mogen sowieso weg. Volgens de ANS (1997:1408) treffen we bij dat werkwoord geen indirect object aan, maar toch is er een constructie met een meervoudige persoonsvorm én een constructie met een enkelvoudige persoonsvorm mogelijk:

- (22) Volgens hem moet/moeten kandidaat-bewindslieden erop worden gewezen dat ze na hun ambtsperiode niet te snel een baan mogen aannemen. (ANS 1997:1408)

⁶ Volgens Van Langendonck (1998:249, 2000:88) komen die indirect-passieve constructies enkel voor in noordelijk Nederlands, maar in de ANS (1997) of elders vinden we daar alleszins geen opmerking over.

Als *kandidaat-bewindslieden* echt geen indirect object is, dan moet het een direct object zijn en dan kunnen we hier niet van indirect-passief spreken. Als *kandidaat-bewindslieden* een direct object is, dan congrueert het werkwoord daarmee en treedt de persoonsvorm in het meervoud op. De vraag is dan waar die enkelvoudige persoonsvorm vandaan komt. De zin met een enkelvoudsvorm krijgt in de ANS (1997:1408) de markering *formeel*. Dat zou erop kunnen wijzen dat het om een hypercorrectie gaat door behoudsgezinde taalgebruikers die in de variant met de meervoudsvorm een indirect-passief zien. Als *wijzen op* toch geanalyseerd wordt als een werkwoord dat met een indirect object verbonden wordt, dan hebben we in de zin met de meervoudsvorm te maken met een indirect-passief en in de zin met de enkelvoudsvorm met een onpersoonlijk passief. Zie voor die laatste redenering bijvoorbeeld *Taaluniversum* ('Wijzen op (de kandidaten worden / wordt erop gewezen dat ...)').

De omschrijving van de verschillende types is bij Van Langendonck (1998:248-249, 2000:88-89) ook compacter en helderder dan in de ANS. De omschrijving van type (iii.) (cf. type één in de ANS) is ook juister. Ten eerste omschrijft Van Langendonck dat type constructies in vormelijke in plaats van in inhoudelijke termen, waardoor het beter bij de andere types aansluit. Ten tweede laat Van Langendonck de uitleg weg dat het tweede object naast een bijzin ook een voorzetselobject kan zijn. Die omschrijving is niet nodig, want van de werkwoorden die bij dat type horen, kunnen enkel *vragen* en *verzoeken* een voorzetselobject als aanvulling krijgen. *Aanraden*, *verwijten* e.d. regeren nooit een voorzetselobject. Van het werkwoord *verzoeken* zagen we in paragraaf 1.1 bovendien al dat het geen indirect object krijgt en dus geen aanleiding geeft tot indirect-passieve zinnen, behalve wanneer het in een zin met het voornaamwoord *dat* voorkomt. Van Langendonck (1998, 2000) neemt zelf ook geen constructie met *verzoeken* op als voorbeeld in zijn classificatie; hij schrijft in 1968 al, in navolging van Kruyskamp (1961), dat *verzoeken* "[...] thans alleen nog met de akkusatief van de persoon verbonden [wordt]" (Van Langendonck 1968:112). In de classificatie wordt wel het best vermeld dat *verzoeken* in een constructie met *dat* wel een indirect object heeft dat subject kan worden, maar dan is er natuurlijk geen voorzetselobject aanwezig. Voor *verzoeken* is de omschrijving dat het tweede object ook de vorm een voorzetselobject kan hebben dus alleszins niet meer nodig. Voor het werkwoord *vragen* hangt het af van de manier waarop het ontleed wordt. *Vragen* kan zowel in een dubbelobject-constructie (*iemand iets vragen*) voorkomen als in een constructie met een voorzetselobject (*iemand om/naar iets vragen*) en dan zijn er net als bij *wijzen op* twee ontledingen van het nominale object mogelijk: een als direct object en een als indirect object. Als dat object bij *vragen naar/om* geanalyseerd wordt als een indirect object, dan is bij *vragen* het indirect-passief mogelijk in een constructie met een voorzetselobject en als dat object geanalyseerd wordt als direct object is dat niet mogelijk. Het is dus misschien nodig om bij *vragen* te verduidelijken dat het indirect object ook subject kan worden in een constructie met een voorzetselobject, maar het is zeker niet nodig om dat in de beschrijving van het hele type op te nemen.

1.2.3 Factoren die het indirect-passief bevorderen

De factoren die volgens de verschillende taalkundigen de verschuiving van indirect object naar grammaticaal subject in de hand werken, zijn van verschillende aard, maar ze hebben allemaal te maken met kenmerken van het direct object en het indirect object. Het werkwoord *verzoeken* wordt natuurlijk meestal nog behandeld als een werkwoord waarbij promotie van het indirect object mogelijk is. We zagen in paragraaf 1.1 al dat dat niet het geval is, dus we gaan daar in deze paragraaf niet dieper op in.

1.2.3.1 Het indirect object staat vooraan in de zin

Een element dat alleszins van belang is, naast de menselijkheid van het indirect object, is de plaats van het indirect object in de zin. Bij onder meer Kooiman (1963), Van Langendonck (1968) en Van der Horst en Van der Horst (1999) zijn we het idee al tegengekomen dat het indirect object vaker als subject opgevat wordt als het vooraan in de zin (op de eerste zinsplaats of na niet-noodzakelijke zinsdelen) staat. Dat heeft er natuurlijk mee te maken dat dat de plaats is waar het subject gewoonlijk verschijnt. Hiligsmann (2004) onderzoekt naar aanleiding van Van der Horst en Van der Horsts (1999:86) opmerking daaromtrent in hoeverre de plaats van het indirect object nu effectief een rol speelt. Dat gaat hij na met behulp van een “corpusonderzoekje” van een corpus met krantentaal (Hiligsmann 2004:155). Aan de hand van datzelfde corpus onderzoekt hij ook hoe vaak een indirect object als subject van de passieve zin verschijnt en of het verschijnsel bij alle werkwoorden met een communicatief betekenselement (type één in de ANS) even frequent is. Die vragen beantwoordt Hiligsmann (2004:155) aan de hand van de types indirect-passieve constructies die de ANS onderscheidt, met uitzondering van type drie.

Bij constructies van type één, werkwoorden met een communicatief betekenselement, treft Hiligsmann (2004:157) iets vaker de indirect-passieve constructie aan als het indirect object uit de actieve zin op de eerste zinsplaats staat (22% tegenover 12%). De constructie met een indirect object als subject is bij dat type in het totaal trouwens niet zeer frequent (slechts 15%) en bij de meeste geteste werkwoorden komt zelfs enkel de *gewone* variant voor (Hiligsmann 2004:157). Bij *aanraden*, *adviseren*, *verwijten* en *verzoeken* zijn wel de beide vormen mogelijk, maar de gewone vorm is telkens veel frequenter. *Verzoeken* steekt als enige boven alle werkwoorden uit: hij constateert bij *verzoeken* in 37% van de gevallen promotie van het indirect object. Daaruit leidt hij af, “in tegenstelling tot wat Van der Horst en Van der Horst suggereren”, dat “het geen toeval is dat er juist rondom *verzoeken* zoveel discussie is geweest” (Hiligsmann 2004:157) en daarin heeft hij gelijk (cf. supra). Ook bij type twee, het individuele geval *wijzen op*, stelt Hiligsmann (2004:159-160) vast dat promotie iets frequenter is als het indirect object op de eerste zinsplaats staat (88% tegenover 71%). *Wijzen op* komt in zijn gegevens in totaal eigenlijk veel vaker voor met een meervoudsvorm (83%) dan met een enkelvoudsvorm (17%) (Hiligsmann 2004:159). Dat resultaat geeft misschien aan dat de ontleding van *wijzen op* als werkwoord

met een direct object en een voorzetselobject de juiste ontleding is. Bij type vier, zinnen waar het direct object een nominale constituent is die deel uitmaakt van een werkwoordelijke uitdrukking, blijkt het indirect-passief veel minder frequent dan het gewone passief (slechts 20%) (Hiligsmann 2004:160). Bij dat laatste type onderzoekt Hiligsmann (2004:160-161) het effect van de eerste zinsplaats niet, maar hij merkt wel op dat het *krijgen*-passief, de andere Nederlandse passieve constructie met een indirect object als subject, er soms gebruikt wordt als alternatief, omdat het de mogelijkheid biedt geen keuze meer te moeten maken tussen de persoonsvormen. Wanneer Hiligsmann (2004:161-162) ten slotte kijkt naar het gebruik van persoonlijke voornaamwoorden, zijn het opnieuw *verzoeken* en vooral *wijzen op* die veel vaker een voornaamwoord in de subjectsvorm krijgen. Dat suggereert opnieuw dat *wijzen op* net als *verzoeken* een direct object regeert en geen indirect object.

Uit de resultaten zouden we kunnen afleiden dat de plaats van het indirect object een kleine rol speelt in de interpretatie van het indirect object als subject, maar het corpus is te klein om echte conclusies te trekken en het is bovendien beperkt tot krantentaal (Hiligsmann 2004:162-163). Hiligsmann (2004:158) oppert daarnaast zelf nog twee andere factoren die van invloed zouden kunnen zijn: de tijd van het werkwoord en de aanwezigheid van een hulpwerkwoord van modaliteit. Als het werkwoord in de voltooide tijd staat (m.a.w. als *zijn* het passieve hulpwerkwoord is) of als er een hulpwerkwoord van modaliteit (bv. *kunnen*) in de werkwoordelijke groep zit, zou de taalgebruiker zich er minder bewust van zijn dat het om een passieve zin gaat en dat verminderd bewustzijn zou volgens Hiligsmann (2004:158) een reden kunnen zijn waarom het indirect object tot subject van de zin gemaakt wordt. Hij expliciteert niet wat hij hiermee bedoelt en op welke manier dat zou bijdragen tot de promotie van het indirect object. Wat hij waarschijnlijk bedoelt is dat in een actieve zin het subject heel vaak vooraan staat en dat taalgebruikers daarom sneller gaan denken dat het indirect object een subject is, als ze denken dat het om een actieve zin gaat. Dat zou een raar argument zijn, want ook in passieve zinnen staat het subject vaak vooraan in de zin. Hiligsmann (2004:159) denkt wel dat die twee factoren verschuiving van het indirect object in de hand werken, maar hij heeft niet genoeg gegevens om dat grondig te testen. Zoals Hiligsmann (2004:163) zelf opmerkt is het aan te raden de rol van de drie genoemde factoren in een groter en meer gediversifieerd (met ook gesproken materiaal) corpus te onderzoeken. De vraag in welke mate de zinsplaats van het indirect object van belang is voor de interpretatie van het indirect object als subject blijft voorlopig alleszins onbeantwoord.

1.2.3.2 Het direct object is geen duidelijk herkenbare nominale constituent

In de ANS (1997:1408) vinden we bij de bespreking van het indirect-passief de volgende opmerking:

De constructies waarom het hier gaat, hebben met elkaar gemeen dat het lijdend voorwerp uit de actieve zin geen of geen duidelijk herkenbare nominale constituent is, terwijl het indirect object dat wel is (het lijdend voorwerp is bijv. een beknopte bijzin of geen zelfstandig zinsdeel,

maar deel van een uitdrukking of vaste verbinding; soms is er zelfs helemaal geen lijdend voorwerp).

Dat is de enige factor die de ANS vermeldt. Ook in de Syntax of Dutch (Broekhuis, Corver en Vos 2015) gaat het over de vorm van het direct object, maar daar worden de zaken wel ietsje drastischer voorgesteld. Broekhuis, Corver en Vos (2015:433) stellen namelijk de volgende hypothese op: “promotion of the indirect object is only possible if no accusative noun phrase is present”. Ze proberen die hypothese te staven aan de hand van een bespreking van alle groepen van constructies waarbij promotie van het indirect object mogelijk is.

Het eerste type constructies dat de Broekhuis, Corver en Vos (2015:423-433) bespreken, zijn de werkwoorden die een direct object in de vorm van een bijzin nemen (cf. type één in de ANS 1997 en type drie bij Van Langendonck 1998, 2000). Broekhuis, Corver en Vos (2015:432,783) hebben het daarbij over *object control verbs*, werkwoorden die een infinitivaal complement met een leeg subject nemen, en geven de werkwoorden *verzoeken*, *aanraden*, *beletten*, *verbieden*, *verwijten* en *vragen* als voorbeeld. In de Syntax of Dutch (Broekhuis, Corver en Vos 2015:432) wordt ook opgemerkt dat die werkwoorden in indirect-passieve constructies in plaats van een bijzin soms een voorzetselobject als aanvulling hebben, maar we toonden in paragraaf 1.2.2 al aan dat die opmerking overbodig is. Vervanging van de bijzin door een pronominale constituent leidt volgens Broekhuis, Corver en Vos (2015:433) daarentegen tot een ongrammaticale zin:

(23) *De studenten/Zij zijn dat verzocht. (Broekhuis, Corver en Vos 2015:433)

Die vaststelling is voor Broekhuis, Corver en Vos (2015:432) de eerste suggestie dat afwezigheid van een nominaal direct object een vereiste is om een indirect-passieve zin te construeren. Het voorbeeld dat ze geven is wel heel ongelukkig, want *verzoeken* komt normaal gezien niet in indirect-passieve constructies voor, maar net wel als het voornaamwoord *dat* direct object is. Voor alle andere werkwoorden die een direct object in de vorm van een bijzin nemen, klopt de hypothese waarschijnlijk wel. In de ANS (1997:1409) wordt namelijk al gesignaleerd dat een indirect-passieve constructie bij dat type werkwoorden niet mogelijk is als het tweede object de vorm heeft van een nominale constituent en ook Hiligsmann (2004:156) vindt in zijn corpus geen enkele attestatie van zo’n combinatie.

De volgende categorie in de Syntax of Dutch (Broekhuis, Corver en Vos 2015:433-434) zijn ditransitieve werkwoorden waarbij het direct object soms impliciet kan blijven (ook wel *pseudotransitieve werkwoorden* genoemd, zie bv. Vandeweghe 2013:70), zoals *voeren*, *betalen*, *vergeven* en *voorlezen* (cf. type drie in de ANS 1997 en type zes bij Van Langendonck 1998, 2000). Wanneer beide objecten uitgedrukt zijn, wordt het direct object altijd het subject van de passieve zin:

(24) Er werd/*werden de eendjes brood gevoerd. (Broekhuis, Corver en Vos 2015:433)

Wanneer het direct object niet uitgedrukt is, moet het indirect object subject worden:

(25) De eendjes werden gevoerd. (Broekhuis, Corver en Vos 2015:434)

Dat soort constructies met een impliciet direct object ondersteunen voor Broekhuis, Corver en Vos (2015:433) ook de stelling dat promotie van het indirect object enkel kan als er geen nominaal direct object aanwezig is. Broekhuis, Corver en Vos (2015:434) vinden het onaannemelijk dat *de eendjes* in de twee constructies een verschillende grammaticale functie zou hebben, aangezien de semantische rol (recipiens) wel constant blijft over de verschillende constructies heen. Toch sluiten de auteurs ook de optie niet uit dat dezelfde constituent in de ene constructie indirect object is (24) en in de andere direct object (25) (Broekhuis, Corver en Vos 2015:434). In dat geval hebben we in (25) helemaal niet te maken met een indirect-passieve constructie. De opmerking bij Vandeweghe (2013:90) dat taalgebruikers bij pseudotransitieve werkwoorden het indirect object *soms* als direct object herinterpreteren en dat dan tot subject van de passieve zin kunnen maken, wijst aan dat die tweede verklaring in de Syntax of Dutch misschien toch juist is. Een verschil is wel dat volgens Vandeweghe (2013:90) *soms* het indirect als direct object geherinterpreteerd wordt en dus *soms* het subject van een passieve zin wordt, terwijl die constituent (het indirect object of het direct object, afhankelijk van de verklaring) volgens Broekhuis, Corver en Vos (2015:434-435) *altijd* het subject in de passieve zin is. In zin (25) lijkt het ons inderdaad zo dat de persoonsvorm in het meervoud móet staan, maar er moet bij een groter aantal zinnen nagegaan worden of dat klopt.

Een derde groep van werkwoorden die volgens Broekhuis, Corver en Vos (2015:434-435) de hypothese bevestigen, zijn werkwoorden als *assisteren*, *gehoorzamen*, *helpen* en *huldigen* die maar één object bij zich hebben. Dat zijn werkwoorden waarvan het Duitse equivalent een datief krijgt. Aangezien de Duitse werkwoorden allemaal een datief regeren, gaan Broekhuis, Corver en Vos (2015:434) ervan uit dat het object bij de Nederlandse tegenhangers ook een datief (i.e. een indirect object) is. In passieve zinnen als (26) spreken ze dan ook van promotie van het indirect object.

(26) De agent werd (door de jongens) gehoorzaamd. (Broekhuis, Corver en Vos 2015:434)

Opnieuw wordt in de Syntax of Dutch (Broekhuis, Corver en Vos 2015:434) gemeld dat er nog een andere analyse mogelijk is: het zou ook kunnen dat de objecten bij de Nederlandse werkwoorden een andere grammaticale functie hebben dan de Duitse werkwoorden. Dat die twee talen zo verwant zijn aan elkaar maakt dat voor de Broekhuis, Corver en Vos (2015:434) echter onplausibel. De auteurs negeren daarbij wel dat in het Duits het naamvallensysteem behouden is, terwijl dat in het Nederlands al lang geleden verloren is gegaan. Op basis van die verschillende ontwikkeling lijkt het ons mogelijk dat bepaalde werkwoorden in de twee talen andere grammaticale aanvullingen vereisen. Van

Langendonck (1968:104) schrijft bijvoorbeeld dat werkwoorden als *danken, dienen, volgen, dreigen, helpen* en recenter *gehoorzamen* in de fase na het Middelnederlands de datief door de accusatief zijn gaan vervangen. Die werkwoorden zijn ook niet opgenomen in de typologie van indirect-passieve constructies van Van Langendonck (1998, 2000) of van de ANS (1997).

De laatste in de Syntax of Dutch (Broekhuis, Corver en Vos 2015:435-436) vermelde groep van constructies die overgang van het indirect object naar subject toelaten, zijn de idiomatische ditransitieve constructies, of anders gezegd de werkwoordelijke uitdrukkingen (cf. type vier in de ANS 1997 en type vijf bij Van Langendonck 1998, 2000). Ook die constructies kunnen volgens Broekhuis, Corver en Vos (2015:436) de hypothese ondersteunen dat het indirect object enkel gepromoveerd wordt als er geen nominaal direct object aanwezig is; het bewijs is evenwel niet echt sterk, want veel taalgebruikers twijfelen over de acceptabiliteit van de verschillende passieve constructies van die werkwoordelijke uitdrukkingen. Zo zou de passieve zin in (27) met de uitdrukking *iemand slagen toebrengen* een bewijs kunnen vormen voor de hypothese, maar het is volgens Broekhuis, Corver en Vos (2015:435) niet zeker dat dat een grammaticale zin is, omdat taalgebruikers vervanging van *de jongen* door *hij* niet acceptabel vinden.

(27) %De jongen werd enkele slagen toegebracht. (Broekhuis, Corver en Vos 2015:435)

Ook bij uitdrukkingen als *iemand de stuipen op het lijf jagen* lijkt er sprake te zijn van promotie van het indirect object, maar daar is er de complicerende factor dat *de stuipen* een deel van het werkwoord geworden lijkt te zijn (Broekhuis, Corver en Vos 2015:436). Volgens ons zijn er echter genoeg andere voorbeelden van werkwoordelijke uitdrukkingen te vinden die wel duidelijk verschuiving van het indirect object naar subject illustreren, zoals o.m. de voorbeelden in de ANS (1997:1410-1411), waarvan we er hier twee geven:

(28) Ze werden de loef afgestoken door enkele jongens uit de andere ploeg.

(29) Ze worden de raad gegeven de E5 zoveel mogelijk te vermijden.

De hypothese dat promotie van het indirect object enkel kan als er geen nominaal direct object aanwezig is, is dus alleszins niet als fout bewezen, maar ze is ook niet staalhard bevestigd. Van de eerste en de vierde groep constructies geven Broekhuis, Corver en Vos minder geslaagde voorbeelden en van de tweede en derde groep constructies is het niet zeker of ze überhaupt wel een indirect object nemen. Om die laatstgenoemde groepen te kunnen bespreken, is het eigenlijk eerst nodig om de criteria te verduidelijken om directe en indirecte objecten te herkennen. Zolang er daar geen duidelijke criteria voor zijn, is er ook geen eenduidige beschrijving van het indirect-passief mogelijk. Als voor die twee groepen constructies zou blijken dat het wel degelijk om een indirect object gaat, dan kunnen die wel de hypothese ondersteunen. De hypothese kan natuurlijk pas volledig bevestigd worden als *alle* indirect-

passieve constructies eraan voldoen en Broekhuis, Corver en Vos bespreken niet alle mogelijke constructies. In de volgende paragraaf komen we daarop terug; daar maken we trouwens ook de vergelijking met de beschrijving in de ANS (1997:1408). Niet alleen in de ANS en in de Syntax of Dutch, maar ook bij Van Langendonck (1998:250-251, 2000:89-90) speelt de vorm van het direct object een rol bij de promotie van het indirect object. Bij hem is dat wel maar een van de factoren die bepalen of het indirect object gepromoveerd kan worden tot subject; vandaar dat we een aparte paragraaf aan zijn verklaring wijden.

1.2.3.3 Een multifactoriële benadering

Bij Van Langendonck (1998:248-251, 2000:87-90) is het een samenspel van factoren dat bepaalt waarom bij de verschillende indirect-passieve constructies een indirect object als subject mogelijk is en bij andere constructies niet. Hij bespreekt de verschillende factoren aan de hand van de typologie die we in paragraaf 1.2.2 al zagen. Enkele ditransitieve constructies waarin promotie van het indirect object niet mogelijk is, zijn:

- (30) *Zij is het mooie jurkje gegeven.
- (31) *Hij is het boek aangeboden.
- (32) ?*Ze werd een brief geschreven
- (33) ?*Ze werden koffie ingeschonken

Alle voorbeelden uit Van Belle en Van Langendonck (1998:250, 2000:89)

Om te beginnen is de topicaliteit van het indirect object een belangrijke factor voor Van Langendonck (1998:247,250, 2000:87). Hij zegt het niet met zoveel woorden, maar het indirect object moet volgens hem topic (datgene waarover het in de zin gaat) zijn om het subject te kunnen worden. Dat staat in verband met de eerder besproken factor van de eerste zinsplaats: topicaliteit is gelinkt aan de eerste zinsplaats en normaal gezien dus ook aan het subject (zie bv. Lagerwerf 1995:156). Als het indirect object topicstatus heeft, komt het naar voren in de zin en wordt het ook gemakkelijker als subject geïnterpreteerd. Het indirect object wordt topic wanneer de nadruk op het menselijke karakter van de referent ligt (Van Langendonck 1998:250). Topicaliteit vormt dus de link tussen het feit dat het indirect object een persoon aanduidt en het feit dat het indirect object vooraan staat in de zin in de meeste indirect-passieve zinnen. Het mag duidelijk zijn dat het indirect object dat als subject geïnterpreteerd wordt enkele typische subjectkenmerken vertoont. Voor de andere factoren betreft Van Langendonck (1998:250, 2000:89) twee transitiviteitsparameters van Hopper en Thompson (1980) in zijn beschrijving: *affectedness* en *individuation*. *Affectedness* betekent de mate waarin een referent betrokken is bij of geïmpacted is door de gebeurtenis die het werkwoord uitdrukt en *individuation* slaat op de mate waarin een referent geïndividualiseerd is, wat bepaald is door een aantal kenmerken zoals animaatheid en definitieid (Hopper en Thompson 1980:252-253).

De tweede bepalende factor voor Van Langendonck (1998:250, 2000:89) is de individualisatie van het direct object. Het komt erop neer dat hoe minder het direct object geïndividualiseerd is, hoe minder gemakkelijk het direct object als subject van de passieve zin opgevat wordt en hoe gemakkelijker het indirect object die subjectfunctie opneemt. Zwakke individualisatie van (de referent van) het direct object betekent ook dat het direct object geen aparte nadruk krijgt, maar samen met het werkwoord een prosodische eenheid vormt (Van Langendonck 1998:250, 2000:89). In de intransitieve zinnen van type (ii.b.) en de pseudotransitieve zinnen van type (iv.) is er helemaal geen direct object, waardoor er geen concurrentie is tussen het direct object en het indirect object van de actieve zin om subject van de passieve zin te worden. Dat maakt de overgang van indirect object naar subject gemakkelijk (Van Langendonck 1998:250, 2000:89). De bijzinnen van type (iii.), “als ze al directe objecten zijn” (Van Langendonck 1998:250, 2000:89), staan laag op de schaal van individualisatie en ook de directe objecten van type (v.) die deel uitmaken van een werkwoordelijke uitdrukking en de onbepaalde directe objecten en de voornaamwoorden van type (vi.) zijn niet heel erg geïndividualiseerd (Van Langendonck 1998:250, 2000:89). In de zinnen in (30) en (31) heeft het direct object wel een hoge graad van individualisatie, waardoor promotie van het indirect object er ongrammaticaal is. Bij de types (i.) en (iia.) daarentegen treffen we ook vaak sterk geïndividualiseerde directe objecten aan, maar toch is daarbij de overgang van indirect object naar subject mogelijk. Dat komt volgens Van Langendonck (1998:251, 2000:89) doordat de bezitsrelatie in zulke zinnen het indirect object prominenter maakt dan het direct object: het geheel (de relatie tussen de bezitter en het bezit) is belangrijker dan het deel (het direct object).

Dat ook zin (32) en (33) niet erg goed klinken, toont aan dat er naast individualisatie van het direct object nog een andere verklarende factor moet zijn. De directe objecten in die zinnen zijn wel laag in individualisatie (ze zijn beide indefiniet), maar toch is promotie van het indirect object niet zeer grammaticaal (Van Langendonck 1998:250, 2000:89). Hier komen nog enkele kenmerken van het indirect object te pas. Van Langendonck (1998:250, 2000:89) stelt dat het indirect object in die voorbeeldzinnen geen deel uitmaakt van de valentie van het werkwoord (het is niet verplicht aanwezig in de zin), waardoor het moeilijker gepromoveerd wordt tot subject. Ook het feit dat het karakter van die indirecte objecten als doel van de handeling nog zo op de voorgrond staat (bij het schrijven van een brief is het indirect object het doel en bij het inschenken van een drankje is het indirect object het doel en de beneficiary), houdt die promotie tegen (Van Langendonck 1998:250, 2000:89). Dat laatste staat in verband met de topicaliteitsvereiste. Topicalisatie en dus promotie van het indirect object gebeurt sneller als het menselijke karakter van het indirect object op de voorgrond staat en in het bijzonder als de referent een bezitter is (Van Langendonck 1998:250, 2000:89). Een ander kenmerk van het indirect object dat bij Van Langendonck (1998:250, 2000:89) ten slotte een rol speelt, is de mate waarin het indirect object geaffecteerd is: hoe meer het indirect object geaffecteerd is, hoe groter de kans dat het indirect object tot subject verheven wordt. Vooral de partitieve indirecte objecten zijn sterk geaffecteerd

(én de referent is een bezitter) en ze geven dan ook gemakkelijk aanleiding tot een indirect-passieve zin. De indirecte objecten in de zinnen (32) en (33) integendeel zijn veel minder geaffecteerd (Van Langendonck 1998:250, 2000:89).

In sommige gevallen komen alle genoemde factoren samen en dan klinkt een overgang van indirect object naar subject heel natuurlijk (Van Langendonck 1998:251, 2000:89-90), zie bijvoorbeeld (34).

(34) Hij is de nek omgedraaid. (Kooiman 1963:36)

Van Langendonck (1998, 2000) levert hier een enorme prestatie: hij slaagt erin om de in de vorige paragrafen genoemde factoren te verduidelijken en in één flexibele analyse te integreren met nog een aantal bijkomende factoren. Zijn verklaring is in veel gevallen juist, maar ze is daarom niet absoluut. We haalden in paragraaf 1.2.2 al aan dat Van Langendoncks typologie niet helemaal volledig is, dus ook zijn verklaring hoeft niet op alle mogelijke indirect-passieve constructies van toepassing te zijn. Verder willen we nog aanwijzen dat de beschrijving in termen van individualisatie bewijst dat de generalisatie in de ANS (1997:1408) dat het direct object geen duidelijk herkenbare nominale constituent is voor een groot stuk klopt. *Duidelijk herkenbare nominale constituent* (ANS 1997:1408) overlapt namelijk grotendeels met *geïndividualiseerd* (Van Langendonck 1998:250, 2000:89). Toch is die overlapping niet volledig: een onbepaalde nominale constituent is nog duidelijk herkenbaar als nominale constituent, maar die is toch laag in individualisatie. Daarom vinden we dat de term *individualisatie* de voorkeur verdient. Een generalisatie over de verschillende indirect-passieve constructies, in termen van lage individualisatie van het direct object dan wel, is dus mogelijk, als de kanttekening gemaakt wordt dat de constructies met partitieve indirecte objecten een uitzondering vormen daarop: daarbij kan wel soms een sterk geïndividualiseerd direct object in een indirect-passieve zin voorkomen. Aan de hand van Van Langendoncks uitleg wordt ook duidelijk dat de stelling in de Syntax of Dutch (Broekhuis, Corver en Vos 2015:433) net iets te ver gaat. Het is niet correct dat het indirect object alleen maar subject kan worden als er geen nominaal direct object in de zin aanwezig is: bij het indirect-passief treffen we immers wel soms (onbepaalde én bepaalde) nominale constituenten aan.

1.2.3.4 Een extra factor voor werkwoorden die een subjectieve betekenisruimte openen

We sluiten de bespreking van de factoren die promotie van het indirect object bevorderen af met een artikel van Cornelis (2000), waarin ze zogezegd een verklaring zoekt voor de opkomst van het indirect-passief, maar waarin ze eigenlijk niet meer doet dan een extra bevorderende factor introduceren voor werkwoorden die een *subjectieve betekenisruimte* openen. Cornelis (2000) vertrekt van zinnen met *verzoeken* (34) en *vragen* (35), maar we weten natuurlijk al dat bij *verzoeken* een andere ontleding hoort.

(35) Reizigers worden verzocht uit of over te stappen. (Cornelis 2000:23)

(36) Hij wordt gevraagd naar zijn maoïstisch verleden. (Cornelis 2000:23)

Cornelis (2000:23) stelt vast dat in 1998 heel wat taalkundigen geloven dat een verminderd gevoel voor het indirect object de reden voor de van de regel afwijkende zinnen is, maar volgens haar kan “een verandering aan de derde naamval [...] hooguit maar een deel van het verhaal zijn”. Ze kaart dat aan in verband met de gegeven zinnen met *verzoeken* en *vragen*, maar de problemen die ze met dat idee heeft, gelden eigenlijk voor de verklaring in het algemeen.

Het eerste probleem is dat voor Cornelis (2000:23) niet duidelijk is wat dat teruglopen van ons gevoel voor het indirect object eigenlijk inhoudt: ze merkt op dat het onderscheid tussen *hen* en *hun* altijd al kunstmatig was en ze citeert een simpele actieve zin met een herkenbaar indirect object (37).

(37) Ik geef hem een boek. (Cornelis 2000:23)

Het tweede probleem is dat de leegloop van het indirect object niet kan verklaren waarom zin (38) duidelijk fout is (Cornelis 2000:23).

(38) *De jongens werden wat geld gegeven. (Cornelis 2000:24)

Ze vraagt zich met andere woorden af hoe het komt dat het indirect object in andere, vergelijkbare passieve constructies geen subject kan worden. Op die vraag kunnen de verklaringen in de vorige paragraaf meestal een antwoord bieden, maar in het geval van zin (38) lukt dat niet. Het direct object is een onbepaalde nominale constituent en het indirect object vertoont de juiste kenmerken, maar toch is promotie van het indirect object niet mogelijk. Het is hoogstwaarschijnlijk zo dat het indirect object bij *geven* in om het even welke constructie nog herkend wordt, omdat *geven* het meest prototypische ditransitieve werkwoord is. Cornelis (2000) lijkt trouwens over het hoofd te zien dat die terugloop een nog lopende taalverandering is die dus nog niet in alle gevallen voltrokken hoeft te zijn. Het is dan ook perfect mogelijk dat het indirect object in passieve en zeker in actieve zinnen nog duidelijk als zodanig herkend wordt. Zinnen als (37) en (38) met een herkenbaar indirect object zijn dus geen bewijs tegen een verklaring van het indirect-passief in termen van een verminderd gevoel voor het indirect object.

Cornelis (2000:24) stelt zelf evenwel een alternatieve verklaring voor en vertrekt daarvoor van de verklaring die Lagerwerf (1995) geeft voor zinnen met *verzoeken* zoals in (35). Volgens hem is het zo dat communicatieve overwegingen (i.e. overwegingen i.v.m. de informatieve geleiding) de grammatica overrulen (Lagerwerf 1995:156). Het indirect object is op de eerste zinsplaats gezet omdat de boodschap zo beter overkomt: het indirect object *reizigers* is namelijk topic. Doordat het indirect object vooraan staat en doordat het de vorm heeft van een nominale constituent, terwijl de constituent die eigenlijk het subject moet worden de vorm heeft van een beknopte bijzin, wordt het indirect object gemakkelijker als subject geïnterpreteerd (Lagerwerf 1995:156). Lagerwerf (1995) gebruikt een aantal van dezelfde

verklarende factoren als die die in de vorige paragrafen besproken zijn, maar hij heeft het wel enkel over constructies met *verzoeken*. Dat is waarschijnlijk zo omdat zijn artikel eigenlijk over de oppositie tussen communicatie en grammatica gaat en hij gewoon het meest typische voorbeeld van een indirect-passieve zin gebruikt ter illustratie. Cornelis (2000:24) breidt de door Lagerwerf gelegde parallel met het (prototypische) subject verder uit. Het indirect object in de voorbeeldzinnen is niet alleen topic, maar duidt ook een mens aan, staat op een typische subjectplaats én is de identificatiefiguur. Het enige kenmerk dat het zinsdeel van het prototypische subject onderscheidt is dat het geen agens benoemt. Cornelis (2000:24) hecht vooral belang aan het feit dat het indirect object de identificatiefiguur is. De identificatiefiguur is een naam voor de participant waarmee wij ons als taalgebruiker identificeren wanneer wij een zin conceptualiseren. In een gewone situatie is de identificatiefiguur de participant die door het subject uitgedrukt is.

Het belang van dat kenmerk ligt er bij Cornelis (2000:24) in dat zinnen met *verzoeken* of *vragen* “een inhoudelijke ruimte [openen] die de inhoud van de vraag of het verzoek bevat”. Bij zulke werkwoorden móet er wel een identificatiefiguur zijn: er is een menselijk wezen nodig dat iets met het verzoek of de vraag kan aanvangen. Met andere woorden: de subjectieve inhoud die werkwoorden als *vragen* of *verzoeken* oproepen, creëert de nood aan een persoonlijk subject. Aangezien de ontvanger van het verzoek (de recipiens), uitgedrukt door het indirect object, het enige mentale wezen is in de zin, kan hij niet anders dan de identificatiefiguur worden (Cornelis 2000:24). De veroorzaker van het verzoek (de agens) kan niet de identificatiefiguur zijn, want hij is niet aanwezig in de passieve zin. Daarnaast is het volgens Cornelis (2000:24) ook gewoon een typisch kenmerk van het passief dat je je niet met de agens kunt identificeren. Over passief en identificatie zullen we het nog uitgebreid hebben in Hoofdstuk 2. Het is normaal om de identificatiefiguur uit te drukken op de plek waar die meestal uitgedrukt is: op de plaats van het subject. Een beetje parallel aan de vaststelling van Lagerwerf (1995:156) dat communicatie belangrijker is dan grammatica komt het er bij Cornelis (2000:24-25) op neer dat bij werkwoorden die een subjectieve ruimte openen de nood aan een identificatiefiguur belangrijker is dan de grammaticale regels. Het is volgens haar niet zo dat de taalgebruikers het indirect object niet meer kunnen onderscheiden; andere overwegingen krijgen gewoon voorrang.

Dat verklaart volgens Cornelis (2000:25) ook waarom in zinnen als (38) nooit een indirect object als subject verschijnt: het werkwoord *geven* opent geen subjectieve ruimte en dus is een identificatiefiguur minder noodzakelijk. Daardoor kan het direct object uit de actieve zin subject worden, ook al is het niet prototypisch. Volgens Cornelis (2000:25) zijn het enkel de werkwoorden die zo'n subjectieve betekenisruimte openen die een probleem vormen, maar ze legt nergens uit welke soort werkwoorden dat precies zijn. Het is dan ook niet geheel duidelijk hoe breed haar verklaring toe te passen is. Wij denken, aan de hand van de voorbeeldzinnen, dat Cornelis onder werkwoorden die een betekenisruimte openen de werkwoorden verstaat die een bijzin als direct object hebben. Die inhoudelijke ruimte wordt

dan gepresenteerd in de bijzin. Als Cornelis inderdaad die werkwoorden bedoelt, dan sluit ze alle andere types uit van haar analyse. De opvatting dat werkwoorden die geen inhoudelijke ruimte openen geen aanleiding zouden geven tot passieve zinnen met tot subject gepromoveerd indirect object is ronduit fout. Ze biedt voor die gevallen geen alternatief voor de volgens haar foute taalveranderingsverklaring en dus kan ook haar voorstel hoogstens een “een deel van het verhaal” (Cornelis 2000:23) zijn. Aangezien er tal van werkwoorden zijn die in een indirect-passieve zin verschijnen zonder dat ze een subjectieve betekenisruimte openen, kan de opening van een subjectieve betekenisruimte geen criterium zijn voor de mogelijkheid van het indirect-passief. Dat heeft als gevolg dat haar uitleg voor de ongrammaticaliteit van zin (38) niet klopt. Het enige dat de nood aan een identificatiefiguur kan zijn, is een extra motivatie om het indirect object te promoveren voor een bepaald type werkwoorden.

1.3 Conclusie

Rond de constructie met *verzoeken* is het een en ander opgeklaard. Een eerste belangrijke vaststelling is dat de dubbelobject-constructie bij dat werkwoord alleszins niet de enige oorspronkelijke constructie is; de gebruikelijke bewering dat *wordt verzocht* de enige grammaticale vorm is, is dan ook fout (Coppen 2004a,b, Daalder 2006). Het is zo dat vroeger de constructies *iemand iets verzoeken* en *iemand om iets verzoeken* allebei bestonden (Daalder 2006), en dat nu vooral nog de constructie met de persoon als direct object en de bijzin als voorzetselobject met weggelaten voorlopig voorzetselobject gebruikt wordt, terwijl van de dubbelobject-constructie enkel nog zinnen met *dat* als direct object mogelijk zijn (Colleman 2006). *Worden verzocht* is dus de correcte vorm, behalve als de zin een direct object *dat* bevat. Het is dus wat ongelukkig dat *verzoeken* in de taalzorg het prototypische voorbeeld is voor het indirect-passief; er wordt beter een ander werkwoord gekozen. Voor het indirect-passief in het algemeen houdt de verklaring als taalverandering ten gevolge van naamvalverlies stand. Misschien is het zo dat we van een echte *leegloop van het indirect object* (van der Horst en Van der Horst 1999) kunnen spreken, maar dat is niet zeker. Van Langendonck (1998, 2000) stelde een accuratere classificatie voor van de constructies met een tot subject gepromoveerd indirect object en hij gaf ook een werkbare synthese van de verschillende factoren die samen bepalen of promotie van het indirect object mogelijk is: het indirect object moet topic zijn (is dus menselijk en verschijnt dus vooraan in de zin) en is bij voorkeur verplicht aanwezig, menselijk en geaffecteerd en het direct object is bij voorkeur laag in individualisatie. Kortom: het indirect object moet zoveel mogelijk op een subject lijken en het direct object net niet. Misschien is er bij werkwoorden die een subjectieve betekenisruimte openen nog een extra motivatie: de nood aan een identificatiefiguur (Cornelis 2004). Coppen (2004a) pleit er trouwens voor het indirect-passief volledig te aanvaarden: iedereen uit zulke zinnen, dus er is geen reden om ze te blijven afkeuren. Het

idee dat het indirect-passief steeds meer zal verspreiden is waarschijnlijk dan weer fout, want de receptiefconstructie met indirect object als subject is veel gewoner (Colleman 2006).

Op basis van al die nieuwe inzichten worden er in de E-ANS het best enkele dingen aangepast. Ten eerste kan het nuttig zijn om te signaleren dat het om een taalverandering gaat. Zo is de taalgebruiker zich ervan bewust dat hij geen taalfout begaat wanneer hij een zin gebruikt met een indirect object als subject. In verband daarmee zou het bovendien nog beter zijn om, zoals Coppen (2004a) suggereert, indirect-passieve zinnen openlijk te tolereren. Voorts zou het goed zijn om de classificatie van types constructies waarbij promotie van het indirect object tot subject optreedt van Van Langendonck (1998, 2000) over te nemen (en te vervolledigen) en ook om duidelijk aan te geven dat er verschillende factoren zijn die de verschuiving van het indirect object in de hand werken, waarbij de nadruk vooral ligt op de topicaliteit van het indirect object en de mate van individualisatie van het direct object. Ten slotte mag *verzoeken* enkel in constructies met het pronomen *dat* als direct object bij de indirect-passieve constructies horen. Ter verduidelijking zou daarbij ook een opmerking mogen dat er al jarenlang verwarring bestaat over dat werkwoord.

Hoofdstuk 2 Het gebruik van het passief

Zoals we in de algemene inleiding al zagen, is het gebruik of de functie van het passief een problematisch thema. Er is geen eenduidige omschrijving van de functie van het passief in de grammaticale beschrijvingen, want het is niet helemaal duidelijk wanneer het passief nu eigenlijk gebruikt wordt. Misschien kan de literatuur van na 1995 duidelijkheid scheppen hieromtrent. Er is alvast één heel belangrijk werk verschenen dat volledig op het gebruik van het passief focust: het doctoraat *Passive and perspective* van Louise Cornelis (1997). In de jaren voor en na het boek verscheen, schreven Cornelis en Cornelis en Verhagen (de begeleider van het doctoraat) enkele artikels die voor een groot stuk overeenkomen met bepaalde delen uit *Passive and perspective* (Cornelis 1997). Voor onze beschrijving van Cornelis' theorie baseren we ons dan ook hoofdzakelijk op het boek. Onze beschrijving berust ook voor een klein deel op een bespreking van het boek door Onrust (1997). Dat artikel geeft namelijk een mooi overzicht van de doelstelling, de werkwijze en de resultaten van de doctoraatsstudie. De meeste artikels die uitgebracht zijn over de functie van de passieve constructie zijn een recensie van of een commentaar op *Passive and perspective* en ook die bespreken we in detail. Het coherentste en meest gefundeerde commentaar levert De Haan (2000), die een van de fundamenteën van Cornelis' theorie uitvoerig bekritiseert. Vervolgens hebben we het over De Schutter (2001, 2006). De Schutter is de enige auteur naast Cornelis (1997) die een eigen theorie uitwerkt over de functie van het passief, maar zijn theorie is niet zo uitgebreid en gedetailleerd als die van Cornelis. Ter afsluiting van dit hoofdstuk bekijken we nog hoe de functie van het passief omschreven wordt in andere grammatica's van het Nederlands (van na 1995).

2.1 Cornelis (1997)

Cornelis (1997:1) vertrekt in haar doctoraat van een dubbele opzet: met haar boek wil ze zowel een theoretische als een praktische bijdrage leveren aan de studie van de functie van de Nederlandse passieve constructie. De theoretische bijdrage bestaat uit de vereniging van inzichten over de gebruiksfuncties van het passief met inzichten over de betekenis van de constructie (Onrust 1997:28). Volgens Cornelis (1997:12) is het namelijk zo dat “ [...] a description of what the passive is serves as the basis for the description of what it does.” Praktisch gezien levert ze een bijdrage aan de oplossing van het dilemma dat aanwezig is in de schrijfadvijsliteratuur, namelijk dat het niet duidelijk is wanneer je het passief het best vermijdt en wanneer je het wel mag gebruiken (zie ook de inleiding). Cornelis (1997:1) wil zorgen

voor een beter begrip van de effecten van het passief en ze wil hulp bieden voor het schrijven van adviezen en voor het opstellen van handleidingen en dergelijke. De centrale vraagstelling van Cornelis' proefschrift (1997:1) is: "What is the function of the Dutch passive in texts, and how can we understand the passive's 'perspective effects' on the basis of that function (or those functions)?" De *perspectivische effecten* uit de vraagstelling licht ze toe in hoofdstuk één. Ze toont er voor een narratieve tekst en een beleidstekst aan dat het effect van het passief als perspectivisch begrepen kan worden. In de narratieve tekst is het effect van de passieve constructies dat je door de ogen van een andere persoon kijkt en ze creëren ook een gevoel van distantie, vervreemding (Cornelis 1997:3). In de beleidstekst is het effect dat de schrijver zich distantieert van de gepresenteerde informatie; het is niet zijn standpunt (Cornelis 1997:6-7). Dat idee van perspectief blijft echter nog vaag (Onrust 1997:29) en wordt pas in hoofdstuk drie verder uitgewerkt, aan de hand van een nadere studie van de betekenis van het passief. Hoofdstuk vier gaat specifiek over de betekenis van *door*, het voorzetsel van het handelend voorwerp. Voor ze de betekenis van het passief beschrijft, focust Cornelis in hoofdstuk twee nog eens volledig op *wat het passief doet*: ze bespreekt er de bestaande, hoofdzakelijk functionalistische analyses van de functie van het passief. In de overige hoofdstukken gaat Cornelis aan de hand van concrete tekstanalyses na in hoeverre haar theorie echt iets oplevert.

2.1.1 Kritiek op de bestaande analyses

Cornelis toont aan dat de bestaande functionalistische analyses van de functie van het passief niet voldoen door te wijzen op een aantal problemen bij de toepassing ervan. In de meeste van die benaderingen wordt de functie beschreven in termen van wat Cornelis (1997: 16) een *relative topicality shift* noemt. Die pragmatische verklaring komt overeen met de tweede reden die de ANS (1997: 1414-1416) geeft voor het gebruik van het passief. De functionalistische auteurs hanteren vaak een verschillende terminologie, maar hun analyses komen wel telkens op hetzelfde neer. In de actieve zin heb je een informatieve geleiding waarbij de agens bijvoorbeeld *topic* (bv. Givón 1982), *thema* (bv. Tomlin 1983) of *gegeven* (bv. Birner 1996) is en de patiens *focus*, *rhema* of *nieuw*. In de passieve zin heb je net de omgekeerde verdeling: de patiens is nu laag in informativiteit en de agens heeft nu een hoge informatieve waarde (Cornelis 1997:17). Ook de termen *demotie* (de agens verlaagt van subject naar een bepaling of wordt zelfs weggelaten) en *promotie* (de patiens gaat van object naar subject) en *backgrounding* en *foregrounding* zijn van toepassing op die verschuiving in informativiteit (Cornelis 1997:17). In *Problemen met het passief* (1995) en in *Passive and Perspective* (1997) somt Cornelis de problemen op met dat soort analyse: zes van de problemen zijn algemeen (twee daarvan voegde ze toe in 1997) en twee van de problemen zijn specifiek voor het Nederlands. Die laatste twee problemen komen aan het licht als de *relative topicality shift*-analyse toegepast wordt op Nederlandse passieve constructies die in het Engels niet bestaan: het onpersoonlijk passief (probleem (iii.)) of passieven met

een bepaalde woordvolgorde (probleem (vi.)) (Cornelis 1995:124). Daarmee bewijst Cornelis (1997:16) dat die zogenaamd universeel geldige functionalistische benaderingen te Engelsgericht zijn. Kort samengevat zijn de problemen:

- i. Er zijn geen duidelijke definities van de gebruikte termen. Dat probleem ligt eigenlijk aan de basis van enkele van de andere problemen (Cornelis 1995:125, Cornelis 1997:20).
- ii. Het tweede probleem is dat de status van de agens in de passieve zin niet duidelijk is. In het merendeel van de zinnen valt de agens weg uit de zin, maar soms is de agens wel gerealiseerd en dan krijgt hij pragmatische nadruk. Zowel verwisseling van de agens- en patiensrol als backgrounding van de agens kunnen dus niet gelden als de enige functie van het passief (Cornelis 1995:126, Cornelis 1997:20). Daarom zijn er veel functionalisten die ervoor geopteerd hebben de functie van het passief enkel en alleen aan de hand van de patiensrol te bepalen en bijgevolg om van subjectskeuze een centraal punt in hun analyse te maken: zij geloven dat de taalgebruiker kiest voor een passieve zin wanneer de patiens beter past als subject dan de agens (Cornelis 1995:126, 1997:21). Cornelis (1995:126, 1997:20-22) stelt echter dat het optreden van de patiens als subject misschien eerder een effect is van de keuze voor de passieve constructie dan de reden voor die keuze. Het bestaan van het onpersoonlijk passief is een argument voor die stelling, want zo'n passief heeft geen subject.
- iii. Het bestaan van onpersoonlijke passieven, die voorkomen in het Nederlands maar niet in het Engels is dus meteen ook het derde probleem (Cornelis 1995:127, 1997:22).
- iv. Niet alleen de rol van de participanten verschilt in actieve en passieve zinnen, maar ook het predikaat. Een beschrijving van de bijdrage van het predikaat moet dan ook deel uitmaken van een analyse van het passief, en dat is bij de functionalisten niet het geval (Cornelis 1995:127/1997:23). Wat Cornelis hiermee bedoelt, wordt duidelijker in paragraaf 2.1.2.
- v. De *relative topicality shift*-analyses leiden tot redundantie (Cornelis 1995:128, 1997:24). Sommige passieve zinnen klinken vreemd, maar dat kunnen die functionalistische analyses niet verklaren. Daarbij geeft Cornelis een Engelstalig voorbeeld:

(39) John was preceded by Bob. (Cornelis 1995:128, 1997:23)

De functionalistische analyses kunnen niet uitleggen waarom die zin gemarkeerd is en waarin de zin verschilt van de niet-gemarkeerde variant *John was followed by Bob*. De functie van het passief mag dus niet geïdentificeerd worden met de status van de patiens/het subject: er gebeurt meer in het passief dan gewoon een topicality shift. Er zijn bovendien een heleboel andere

mogelijkheden om tot eenzelfde rollenverdeling te komen zonder dat een passieve constructie nodig is (Cornelis 1995:128, 1997:24). Zo drukken zin (40) en (41) hetzelfde uit.

(40) Kunstenaars moeten gesubsidieerd worden. (Cornelis 1995:128)

(41) Kunstenaars moeten subsidie krijgen. (Cornelis 1995:128)

- vi. Een tweede probleem dat specifiek is voor het Nederlands, is dat de functie die het passief volgens de functionalisten heeft, overeenkomt met de functie die toe te schrijven is aan woordvolgorde (Cornelis 1995:128, Cornelis 1997:25). Zijn het dan de grammaticale functies of is het dan de woordvolgorde die bepalend is voor de informatieverdeling? In de functionalistische analyses wordt er dus eigenlijk geen onderscheid gemaakt tussen de gevolgen van het passief voor woordvolgorde en het effect van het passief op de grammaticale rollen. Die gelijkstelling heeft twee moeilijkheden tot gevolg (Cornelis 1997:25). Ten eerste zijn er gevallen waar de informatieverdeling maar weinig te maken heeft met de agens en de patiens en waar de woordvolgorde eerder bepalend lijkt (Cornelis 1997:25). In zin (42) bijvoorbeeld is *vloeren* noch agens, noch patiens.

(42) Aan de vloeren in de entreepartijen van zowel de hoog-als de laagbouw dient het nodige herstelwerk uitgevoerd te worden. (Cornelis 1997:25)

Ten tweede zijn er passieven waarin de woordvolgorde en dus ook de informatieve geleiding hetzelfde is als in de corresponderende actieve zinnen. Voor die gevallen kan de functionalistische analyse geen verklaring bieden (Cornelis 1995: 129-130, 1997:25-26). Dat laatste probleem wordt ook in de ANS (1997:1415-1416) al signaleerd.

- vii. Ook het feit dat het passief vaak de stijl van een tekst op een negatieve manier beïnvloedt, kunnen de functionalistische voorstellen niet verklaren (Cornelis 1997:28).
- viii. Het laatste probleem is een van de centrale punten van Cornelis' theorie: het passief mag niet geanalyseerd worden in verhouding tot het actief, zoals onder meer de functionalisten doen; het is beter om het passief als een onafhankelijke constructie te beschouwen (Cornelis 1997:28). Dat lichten we verder toe in paragraaf 2.1.2.

Cornelis (1997:29) stelt op basis van die problemen voor om, alleszins voor het Nederlands, volledig af te stappen van de functionalistische verklaring in termen van topicaliteit van de participanten. Bovendien is die analyse niet compatibel met het concept perspectief. Wat de besproken functionalistische theorie wel oplevert, zijn een aantal nuttige correlaties, zoals bijvoorbeeld de correlatie tussen subjectskeuze en passief (Cornelis 1997:29). Cornelis behandelt ook nog een aantal voorstellen in de functionalistische

literatuur die los staan van informativiteit en die al wat dichter lijken te komen bij het vastgestelde perspectivische effect, maar met die analyses in termen van aandacht (Tomlin 1997), empathie (Kuno 1987), startpunt (MacWhinney 1977) of gezichtspunt (Dik 1989) zijn er vergelijkbare problemen als met de *relative topicality shift*-analyse (Cornelis 1997:30). Verder heeft Cornelis het nog over een voorstel van Kirsner (1976a,b) dat specifiek voor het Nederlands geldt en dat als een soort van springplank dient voor haar eigen theorie. De betekenis van het Nederlandse passief is voor Kirsner (1976a:1) dat de agens niet centraal staat en dat betekent ook dat de agens niet het subject is. Cornelis (1995:130-131, 1997:40) looft Kirsner (1976a,b) omdat zijn voorstel een aantal van de hiervoor genoemde problemen oplost. Zo is zijn analyse toepasbaar op alle passieven van het Nederlands en legt hij uit waarom het passief de gemarkeerde variant is ten opzichte van het actief: het wijkt af van het natuurlijke principe om de agens de meeste aandacht te geven. Ook analyseert Kirsner (1976a,b) het passief als een onafhankelijke constructie, waarmee hij vanuit Cornelis' standpunt (1997:40) sterk voorloopt op de andere functionalisten. Kirsners analyse heeft voor Cornelis (1995:131, 1997:40) echter ook nog enkele tekortkomingen. Op het vlak van de terminologie is er nog een onduidelijkheid: *niet centraal* kan betekenen dat de agens door het passief van de subjectplaats gehaald wordt, maar het kan ook betekenen dat de agens een lage informatieve waarde heeft. Een andere onvolkomenheid is dat ook Kirsner het predikaat nog niet in zijn analyse betreft.

Uit de combinatie van alle besproken voorstellen houdt Cornelis (1997:41) het volgende idee over: in het passief "the agent's perspective is not central". Als laatste bespreekt Cornelis (1997:41-52) nog een heel andere benadering van de functie van het passief: het passief bekeken vanuit de notie van transitiviteit. Er zijn een aantal studies over transitiviteit (bv. Hopper en Thompson 1980, Rice 1987 en Vandenbosch 1992) waarin er een link gelegd wordt tussen de mogelijkheid tot passivering en transitiviteit: als passivering lukt, is de actieve zin hoog in transitiviteit; als passivering niet lukt, is de actieve zin laag in transitiviteit. Cornelis (1997:45-47) gaat verder en legt een link tussen transitiviteit en passieve zinnen op zich: op basis van vaststellingen dat de agens van een passieve zin minder agentief is dan de agens van een actieve zin (zie bv. DeLancey 1984 en Van Oosten 1986), komt ze tot het idee dat het passief gebruikt wordt om een vermindering in transitiviteit uit te drukken. Het passief zou daarom geschikt zijn om achtergrondinformatie te presenteren in een narratieve tekst, maar die backgrounding kan sowieso niet de enige functie van het passief zijn (Cornelis 1997:51). Het belang van deze aanpak ligt er voor Cornelis (1997:52) voor een stuk in dat het predikaat in rekening gebracht wordt: het passieve predikaat vertoont kenmerken van verminderde transitiviteit. Met die toevoeging zijn de functies van het passief die Cornelis (1997:52) overhoudt dus dat het perspectief van de agens niet centraal staat en dat het passief detransitiveert. Wat de relatie is tussen die twee functies zal blijken uit de beschrijving van de betekenis van het passief (Cornelis 1997:52).

2.1.2 De betekenis van het passief

Het hoofdstuk over *wat het passief is*, begint met de stelling dat het passief het best niet geanalyseerd wordt als het resultaat van een grammaticale operatie waarmee een actieve zin in een passieve zin omgezet wordt en waarbij het object van de actieve zin het subject wordt van de passieve zin (Cornelis 1997:55). De generalisatie over objecten van actieve zinnen en subjecten van passieve zinnen maakt volgens Cornelis (1997:55) namelijk een generalisatie over (de subjecten van) constructies met *worden* en *zijn* onmogelijk en dat heeft als negatief gevolg dat kenmerken van het predikaat en andere formele kenmerken van het passief niet als bepalend gezien worden voor de betekenis van het passief. Daarmee bedoelt ze dat de passieve zin beschreven zou moeten worden aan de hand van de elementen van de constructie zelf, zoals dat ook bij andere constructies gebeurt, en niet aan de hand van de structuur van de actieve zin. Cornelis (1997:56) zelf zal vertrekken van het passief als een onafhankelijke constructie, waardoor het mogelijk wordt de rol van de formele elementen van het passief gelijk te schakelen aan de rol ervan in andere constructies, meer bepaald constructies met een koppelwerkwoord. Op die manier kunnen onder meer verschillen tussen het *worden*- en het *zijn*-passief aan het licht gebracht worden. Het verschil in betekenis tussen die twee soorten passieven komt net als in koppelwerkwoordconstructies als *hij is ziek* en *hij wordt ziek* door het betekenisverschil tussen de werkwoorden *worden* en *zijn*: *worden* drukt een proces uit en *zijn* een toestand (Cornelis 1997:56).

Cornelis (1997:56) stelt vervolgens in navolging van Verhagen (1992) en Langacker (1982, 1988) dat de passieve constructie *analyseerbaar* is: de formele elementen gedragen zich hetzelfde als in andere constructies en de betekenis van de delen draagt bij tot de betekenis van de constructie als een geheel (Cornelis 1997:57). De formele elementen die voor het Nederlands bijdragen tot de betekenis van het passief zijn *worden/zijn*, het voltooid deelwoord (soms ook *passief deelwoord* genoemd) en de *door*-constituent. De betekenis van het voltooid deelwoord is dat “[it] profiles the final state of the process designated by the main verb [...]” (Cornelis 1997:61). De twee mogelijke hulpwerkwoorden dragen elk hun betekenis bij aan de constructie: *zijn* “[...] simply confirms the existence of the final state” (Cornelis 1997:62) en *worden* “designates a process towards or the coming into being of a certain end state” (Cornelis 1997:62). Net als de ANS (1997: 1403) vat ze het verschil tussen het *zijn*-passief en het *worden*-passief dus op als statisch tegenover dynamisch. Het onderscheid tussen het *zijn*-passief als de voltooide vorm van het passief en het *worden*-passief als de onvoltooide vorm laat ze vallen, omdat dat in verband staat met de analyse van het passief als een van het actief afgeleide vorm (Cornelis 1997:63). Op het verschil tussen het *worden*-passief en het *zijn*-passief komen we terug in Hoofdstuk 3. Er bestaat bovendien een hele groep van werkwoorden die in combinatie met een voltooid deelwoord een passiefachtige constructie vormen, bijvoorbeeld *liggen*, *raken*, *blijven*, enz. (Cornelis 1997:65). Een extra argument voor analyseerbaarheid is dat de betekenis van de passiefconstructie ook in die gevallen afhankelijk is van de betekenis van het werkwoord.

Cornelis (1997:65) vraagt zich ook af waarom je *worden* en *zijn* eruit zou lichten in een beschrijving van het passief als er eigenlijk een hele groep passieve constructies bestaat; de enige reden om dat te doen is grammaticale traditie. Volgens Cornelis (1997:65) is enkel de bijzondere behandeling van *worden* gemotiveerd en dat heeft te maken met het derde betekenselement van de passieve constructie. Dat betekenselement is de (impliciete) aanwezigheid van wat ze de *causer*, letterlijk vertaald *de veroorzaker*, noemt. Cornelis (1997:9) gebruikt de term(en) *causer* (en *trajector*) om de agens (en de patiens) van een passieve zin te benoemen. Het onderscheid tussen *agens* en *causer* duidt aan dat de agens in de passieve zin minder agentief is dan de agens in de actieve zin, dat het geen prototypische agens is (Cornelis 1997:81). De (impliciete) aanwezigheid van de causer is trouwens een betekenisaspect dat niet aan een van de constitutieve delen toe te wijzen is en dat betekent dat de passieve constructie niet volledig analyseerbaar (i.e. compositioneel) is (Cornelis 1997:70). Voor Cornelis is die verplichte aanwezigheid van de causer een essentieel kenmerk van het passief (Onrust 1997:30). Vergelijk de volgende zinnen:

(43) Haar lijfwacht werd uitgerust met automatische wapens. (Cornelis 1997:67)

(44) Haar lijfwacht was uitgerust met automatische wapens. (Cornelis 1997:67)

Met die voorbeeldzinnen illustreert ze dat het *worden*-passief (43) *altijd* impliceert dat er iets of iemand is die het proces veroorzaakt, terwijl dat bij het *zijn*-passief (44) en de andere passiefachtige constructies *kan*, maar niet moet (Cornelis 1997:67). Het is die vaststelling die Cornelis (1997:68) ertoe leidt het *worden*-passief (*worden* + *voltooid deelwoord*) van de andere passieven te onderscheiden en te concluderen dat dat “het enige echte passief” is. De rest van het proefschrift gaat dan ook enkel nog maar over die constructie (Onrust 1997:30).

De aanwezigheid van de causer is historisch gegroeid en valt te verklaren door middel van het algemeen-cognitieve *naïeve model van causatie* (Cornelis 1997:72): het gaat om de algemene kennis dat een proces een veroorzakende instantie impliceert (Cornelis 1997:76). De causer was oorspronkelijk een pragmatische inferentie bij werkwoorden die hoog zijn in transitiviteit. Die inferentie veralgemeende en grammaticaliseerde uiteindelijk tot een kenmerk van *worden* + *voltooid deelwoord*, waardoor *worden* + *voltooid deelwoord* het passief werd (Cornelis 1997:74). Het belang van de causer voor de betekenis van het passief gaat evenwel verder dan gewoon de aanwezigheid ervan. Wanneer iemand een gebeurtenis conceptualiseert, kiest hij altijd een participant uit die centraal staat en de meeste aandacht krijgt (Onrust 1997:30). Cornelis (1997:79) gebruikt hiervoor de cognitivistische term *figure*. In actieve, transitieve zinnen is het natuurlijk om de agens als centrale participant te kiezen, omdat de agens de intentionele veroorzaker van de gebeurtenis is en omdat de agens het meest zoals ons is: animaat, dynamisch, volitioneel en in control (Cornelis 1997:80). Selectie van een figure heeft ook identificatie ermee tot gevolg (Cornelis 1997:80). In een actieve zin identificeren we ons dus met de participant die

het meest op onszelf lijkt. Het passief daarentegen maakt het mogelijk om de causer impliciet te laten. De belangrijkste participant wordt zo de centrale positie in de conceptualisering ontzegd, zodat we ons er niet mee identificeren en zodat we de gebeurtenis niet vanuit zijn gezichtspunt willen zien (Cornelis 1997:80, Onrust 1997:30). Dat is wat volgens Cornelis (1997:81) cruciaal is in de keuze tussen actief en passief: “The passive may be used when the entity that caused the event should not become the relational figure, or, in other words, when the entity that caused the event should not be identified with.” De redenen waarom de lezer/luisteraar niet met de causer moet identificeren zijn zeer divers. Voor passieven met een expliciete causer zijn de redenen voornamelijk: het is een nieuwe participant, zijn acties worden negatief geëvalueerd, hij zal niet centraal worden in de tekst of hij is ontkend, vaag of ongespecificeerd (Cornelis 1997:130). Voor passieven met een impliciete causer is het moeilijk om na te gaan wat de redenen precies zijn (Cornelis 1997:141).

Alle elementen samen kunnen nu dé betekenis van het passief vormen: ‘process towards a final state, the causer of which should not be identified with’ (Cornelis 1997:81). Het enige dat nog gespecificeerd moet worden, is de bijdrage van *door* aan de betekenis. *Door* is in de analyse van Cornelis (1997:110) een polyseem voorzetsel waarvan de betekenissen aan elkaar gelinkt zijn door familiegelekenis. De betekenis die *door* toevoegt aan het passief is ‘instrument-like causal participant’: het duidt aan dat de participant causaal is, maar niet zeer agentief (Cornelis 1997:110). Nu rest nog de vraag of passieven met een expliciete causer (een *door*-bepaling) verschillen van passieven met een impliciete causer. Volgens Cornelis (1997:140) zijn die twee passieven niet fundamenteel verschillend: de geformuleerde betekenis van het passief is op beide types van toepassing. De twee soorten causers verschillen wél van elkaar: de expliciete causer is typisch inanimaat en is vaak een nieuwe participant, terwijl de impliciete causer typisch animaat en gegeven is (Cornelis 1997:140). Die kenmerken linkt Cornelis (1997:140) aan de redenen waarom de causer expliciet gemaakt wordt. Een inanimate causer gaat in tegen de verwachtingen die door het naïeve model van causatie opgeroepen worden en moet dus vaker expliciet gemaakt worden om misverstanden te vermijden. Het vermijden van misverstanden is ook de reden waarom nieuwe, nog niet in de tekst geïntroduceerde causers expliciet worden gemaakt. Ook onpersoonlijke passieven verschillen in Cornelis’ redenering (1997:87) trouwens niet fundamenteel van persoonlijke passieven: ze impliceren ook een causer en duiden een proces aan. Het verschil is dat ze gewoon een proces aanduiden zonder een patiënt die erbij betrokken is.

2.1.3 De functies en effecten van het passief

Op basis van de vastgestelde betekenis is het volgens Cornelis (1997:96) mogelijk om de functies en de perspectivische effecten van het passief te bepalen. Het empirische gedeelte van het doctoraat is zeer uitgebreid, maar wij kunnen er relatief kort over zijn. Het is nuttig om eerst te verduidelijken wat

Cornelis precies onder *functie* en *effect* verstaat. De *functie* van het passief is de contributie van één passieve constructie aan de tekst en is dus afhankelijk van elke individuele occurrence van het passief (Cornelis 1997:246). Het *effect* van het passief is meer een kenmerk van de tekst in zijn geheel en het zijn meestal meerdere passieven samen die tot dat effect leiden (Cornelis 1997:246). Het is normaal gezien ook het effect van het passief dat tot problemen leidt, en niet de functie van een individuele passiefconstructie: het is perfect mogelijk dat elke individuele passiefconstructie gemotiveerd is, maar dat de combinatie ervan een negatief effect heeft op de tekst (Cornelis 1997:247-248). Het idee bij Cornelis (1997:96-97) is dat de passieve constructie één vaste betekenis heeft die ze altijd bijdraagt in een tekst, maar die ene betekenis geeft aanleiding tot allerlei verschillende functies en ze kan toegepast worden om allerlei verschillende effecten te bekomen. In hoofdstuk vijf levert Cornelis (1997:143-185) met de bespreking van enkele concrete teksten empirisch bewijs voor die centrale bewering.

Zoals we daarnet al zagen is het belangrijkste element van de betekenis voor Cornelis (1997:81) dat je je niet moet identificeren met de causer. Ze onderzoekt voor drie verschillende tekstsoorten dan ook de redenen waarom er niet met de causer geïdentificeerd moet worden en wat de perspectivische effecten van die niet-identificatie zijn (Cornelis 1997:143). Daarbij waagt ze zich bovendien al eens concreet schrijfadvis. De eerste casestudie zijn beleidsteksten. Daar kan het passief gebruikt worden om niemand specifiek verantwoordelijk te stellen en op die manier een consensus te creëren (Cornelis 1997:153). In sportverslagen geeft het passief dan weer aan met welk team of individu de journalist zich het meest identificeert en het verradt zo het standpunt van de journalist (Cornelis 1997:165). Bij computerhandleidingen ten derde is het belangrijk om te alterneren tussen actieve zinnen voor acties van de gebruiker en passieve zinnen voor de acties van de computer; zo kan identificatie op een evenwichtige manier gebeuren. (Cornelis 1997:197). Uit die analyse van specifieke teksten blijkt dat kennis van de betekenis van het passief én contextuele informatie nodig zijn om de functie van het passief goed te begrijpen (Cornelis 1997:180-181). De specifieke tekst en communicatieve situatie waarin het passief functioneert, zijn onmisbaar om te kunnen onderzoeken hoe en waarom de betekenis van het passief toegepast is. Het is daarom moeilijk om algemene uitspraken of voorspellingen te doen over het gebruik van het passief (Cornelis 1997:181). Dat bewijst ook hoofdstuk zes waarin Cornelis vanuit een meer algemeen standpunt een bepaald type werkwoorden probeert te analyseren en daar niet in slaagt. Het eerder geschetste dilemma voor de taalgebruiker kan bovendien ook niet volledig opgelost worden: net zoals bij de analyse van een tekst de functies en de effecten enkel per tekstsoort *begrepen* kunnen worden, kan ook taaladvies enkel per specifieke tekst *gegeven* worden (Cornelis 1997:248).

Het onderscheid tussen functie en effect bij Cornelis komt trouwens deels overeen met de oppositie tussen lokale en globale motieven voor het gebruik van het passief bij Van Hell et. al (2005:244-245). Een voorbeeld van een lokale motivatie is dat het passief gebruikt kan worden om de patiënt te topicaliseren (van Hell et. al. 2005:244). Het passief kan ook door meer globale tekstkenmerken

gemotiveerd zijn, zoals de communicatieve situatie, de tekstsoort en de modaliteit. Op dat globale niveau maakt het passief het de spreker/schrijver mogelijk een afstandelijke, onpersoonlijke, objectieve *stance* in te nemen (van Hell et. al. 2005:245). Van Hell et. al. (2005) kaderen het gebruik van het passief eigenlijk in een groter geheel: het passief dient samen met andere taalmiddelen zoals voornaamwoorden om een *stance* uit te drukken. Met *stance* bedoelen de auteurs de uitdrukking door de spreker/schrijver van zijn gevoelens, attitudes en dergelijke tegenover de boodschap (die definitie halen van Hell et. al. 2005:240 bij Biber en Finegan 1988:1). Ze bedoelen *stance* hier dus in de zin van ‘houding’ en niet in de zin van ‘standpunt, perspectief’. Volgens de auteurs is het wel zo dat die verschillen in *stance* worden gereflecteerd door verschillen in perspectief: een meer afstandelijk en onpersoonlijk perspectief reflecteert bijvoorbeeld een meer afstandelijke en onpersoonlijke houding (van Hell et. al. 2005:240). *Perspectief* wordt hier dus eigenlijk aan een nog groter, maar vergelijkbaar, begrip gekoppeld. De perspectivische effecten waar Cornelis het over heeft, lijken inderdaad vaak te maken te hebben met de uitdrukking van een bepaalde houding. Bij de voetbalverslagen reveleerde het passief bijvoorbeeld de attitude van de verslaggever. Cornelis (1997) en Van Hell et. al. (2005) komen dus eigenlijk onafhankelijk van elkaar tot een vergelijkbaar idee: in beide bronnen wordt het verschil gemaakt tussen passieven die op zichzelf functioneel zijn en passieven die samen in een tekst bijdragen tot een zeker(e) perspectief/houding.

2.2 Recensies van en reacties op Cornelis’ voorstel (1997)

Cornelis kijkt in haar doctoraatsstudie een veelbesproken thema op een originele manier. Het verbaast dan ook niet dat de doctoraatsstudie wel wat aandacht heeft gekregen. Hier behandelen we de artikels die Cornelis’ theorie, of alleszins een deel ervan, recenseren en bekritisieren.⁷

2.2.1 Onrust (1997)

Onrust (1997) evalueert Cornelis’ proefschrift positief, omdat het een grote bijdrage levert aan de oplossing voor het dilemma voor tekstschrijvers. Ze focust dus vooral op de repercussies van het proefschrift voor het taaladvies. In 1993 schreven Onrust, Verhagen en Doeve het taaladviesboek

⁷ Er is ook nog een recensie door Burger (1997:94), maar daar valt niet veel over te zeggen. Hij noemt het proefschrift “een gewichtige taalkundige studie, die ook een paar praktische resultaten opleverde”, maar voor de rest beperkt hij er zich eigenlijk toe Cornelis’ analyses van specifieke tekstsoorten en het schrijfadvis dat ze daarbij geeft samen te vatten.

Formuleren waarin ze zelfs op een bepaalde manier vooruitlopen op de ideeën die Cornelis in *Passive and perspective* (1997) uitwerkt: het passief laat volgens de auteurs toe het perspectief van de agens op de achtergrond te plaatsen en de gebeurtenis op een andere manier te presenteren (Onrust, Verhagen en Doeve 1993:86). Cornelis (1997:7) vindt dat een mooi begin, maar ze betreurt dat de auteurs niet duidelijk maken wanneer het passief wel of niet gebruikt mag worden. Wat het theoretische gedeelte betreft, toont Onrust (1997:29) bewondering voor Cornelis' werkwijze waarbij ze op een onderbouwde manier inzichten over de betekenis van het passief met inzichten over de functies ervan verenigt, omdat die twee gebieden normaal strikt gescheiden bestudeerd worden. Met de argumentatie heeft Onrust (1997:31) bovendien geen enkel probleem: ze volgt Cornelis in de redenering dat één abstracte betekenis ten grondslag ligt aan alle functies, ze vindt de bewijsvoering voor de betekenis geslaagd en de empirische analyses ziet ze als een bewijs van de geldigheid van Cornelis' theorie. Onrust (1997:30) noemt alleen de aanwezigheid van de causer, die berust op het cognitivistische naïeve model van causatie, "een gevoelig punt in de bewijsvoering", omdat die causer niet zichtbaar is in de taal zelf (hij blijft meestal impliciet). Ze denkt dat sommige taalkundigen moeite zullen hebben met dat cognitieve principe als verklaring.

Wat nu het taaladvies betreft, vindt Onrust (1997:28) het positief dat Cornelis het advies over het passief onderbouwt met een taalkundige theorie en zo tekstschrijvers middelen biedt die helpen bij de keuze tussen actieve of passieve structuren. Daarnaast noemt Onrust (1997:28) het besef dat dé functie en dé effecten van het passief niet bestaan, maar dat er heel veel verschillende functies en effecten zijn als een van de belangrijkste realisaties van het proefschrift. Een gevolg van dat inzicht zou naar haar mening moeten zijn dat tekstschrijvers geen algemene adviezen over het gebruik van passieve zinnen meer voorgeschoteld krijgen, maar wel adviezen die uitgewerkt zijn per tekstsoort (Onrust 1997:28). Die flexibiliteit en afhankelijkheid van de context vormt voor Onrust (1997:32) de sterkte, maar meteen ook de zwakte van Cornelis' theorie. Omdat je naast de betekenis ook telkens kenmerken uit de communicatieve en tekstuele context in rekening moet brengen, kan je de functies en effecten van het passief namelijk niet zomaar voorspellen of begrijpen. Er blijven voor de schrijver en de lezer dan ook nog talrijke onduidelijkheden (Onrust 1997:32). Voor de schrijver is het bijvoorbeeld niet duidelijk welke effecten in welke tekst kunnen en van de lezer is het bijvoorbeeld mogelijk dat hij de communicatieve omstandigheden verkeerd interpreteert. Het komt er volgens Onrust (1997:32) daarom op aan om voor elke tekstsoort casestudies uit te voeren, zodat vastligt wat er allemaal mogelijk is per tekstsoort. Onrust (1997:32) concludeert: "Het keuzeprobleem van de tekstschrijver is ook met dit proefschrift nog niet helemaal weg, maar het is wel een beperkter, beter beheersbaar en dus een beter probleem geworden."

2.2.2 Lachlan Mackenzie (1998)

De recensie van Lachlan Mackenzie (1998) is genuanceerd: op de bespreking van de functies en de effecten van het passief heeft hij niks aan te merken, maar hij signaleert dat er over de betekenis die Cornelis aan het passief geeft wel het een en ander opgemerkt kan worden (Lachlan Mackenzie 1998:162). In verband met de functies en effecten concludeert Cornelis volgens Lachlan Mackenzie (1998:165) “wijsselijk” dat advies het best per specifieke tekstsoort geformuleerd wordt en niet in het algemeen. Lachlan Mackenzie (1998:164) geeft alleen aan dat Cornelis zich met de discussie van de functionalistische literatuur richt tegen die functionalisten die het passief als de tegenhanger van het actief beschouwen, maar dat er daarnaast nog een andere functionalistische visie is waarop die kritiek niet van toepassing is: een analyse in termen van predikaatvorming, een concept uit de Functional Grammar (zie bijvoorbeeld grondlegger Dik 1980 of Junger 1987). Er bestaan volgens die functionalisten een reeks predikaatvormende regels die nieuwe predikaten creëren van andere predikaten (bv. Dik 1980:6). Daarbij gaat het bij het passief om “een predikaatvormende regel die de kwantitatieve valentie van het predikaat met één argument reduceert” (Lachlan Mackenzie 1998:164).

Op het vlak van de betekenis heeft Lachlan Mackenzie een probleem met de definitie van *worden* en van het voltooid deelwoord. *Worden* zou volgens Cornelis (1997:62) een proces naar een eindtoestand profileren. Daarbij definieert ze *proces* niet volgens de taalkundige definitie, maar in zijn alledaagse betekenis, als een overgang die zich in de tijd afspeelt (i.e. als een serie van acties of ontwikkelingen) (Cornelis 1997:62). Volgens Lachlan Mackenzie (1998:163) voorspelt Cornelis met die definitie dat enkel werkwoorden die een proces aanduiden passivering kunnen ondergaan. Hij doelt hier op het idee bij Cornelis (1997:61) dat het proces dat geprofileerd wordt het proces is dat het hoofdwerkwoord uitdrukt. Lachlan Mackenzie (1998:163) geeft vervolgens enkele tegenvoorbeelden: werkwoorden als *bewonen* of *overdekken* dragen niet de betekenis ‘overgang naar een toestand’ in zich, maar ze kunnen wel in een passieve zin met *worden* figureren, zie bijvoorbeeld (45).

(45) een boek dat door ronde portretjes van Freud wordt overdekt (Lachlan Mackenzie 1998:163)

De processuele betekenis van *worden* als koppelwerkwoord kan dus niet zomaar het gebruik van *worden* in de passieve constructie verklaren. Ook bij de bewering dat het voltooid deelwoord altijd een eindtoestand aanduidt en nooit een proces plaatst Lachlan Mackenzie (1998:163) vraagtekens. Cornelis (1997:59) verwijst zelf al naar een voorbeeld uit een werk van Kern (1912) van een voltooid deelwoord dat een proces aanduidt (zie voorbeeld 46), maar ze doet dat af als marginaal.

(46) een bij de teugels geleid paard (Kern 1912:5)

Lachlan Mackenzie (1998:163) betwist dat dat iets marginaals zou zijn en geeft zelf nog een tegenvoorbeeld: in de titel van het genoemde werk van Kern (1912), *De met het Participium Praeteriti*

omschreven werkwoordsvormen in 't Nederlands, duidt het voltooid deelwoord *omschreven* volgens hem ook een proces aan.

Het eerste deel van de betekenis die Cornelis (1997:77) aan het passief toeschrijft, 'process towards a final state', vindt Lachlan Mackenzie (1998:163) dus niet gerechtvaardigd. Hij schrijft: "We kunnen concluderen dat de poging om vorm en betekenis naadloos bij elkaar te doen aansluiten, niet geheel is geslaagd" (Lachlan Mackenzie 1998:163). Hij is niet de enige die problemen heeft met dat onderdeel van de argumentatie; in paragraaf 2.2.4 zullen we zien dat ook De Haan (2000) daar bezwaren tegen heeft. De noodzakelijke aanwezigheid van een veroorzaker vindt Lachlan Mackenzie (1998:163-164) dan weer wel goed gemotiveerd. De historische verklaring van het passief als resultaat van een grammaticalisatieproces waarbij de geïnfereerde aanwezigheid van een causer grammaticaliseerde, lijkt hem plausibel, maar hij vindt dat er nog verder onderzoek nodig is. Als die verklaring klopt, zou het volgens Lachlan Mackenzie (1998:163-164) ook beter te begrijpen zijn dat niet alle passieven dezelfde betekenis hebben, omdat het passief dan veeleer een arbitrair onderdeel van de grammatica is. De appreciatie voor Cornelis' doctoraat (1997) is bij Lachlan Mackenzie (1998) dus gemengd, maar toch is hij er voor het grootste deel positief over. Hij besluit dat ze de noties *betekenis*, *functie* en *effect* op een heldere manier aangewend heeft in de analyse van de in de taalkunde veelvuldig bediscussieerde passiefconstructie (Lachlan Mackenzie 1998:165).

2.2.3 Vandeweghe (1999)

Net als Onrust (1997) prijst Vandeweghe (1999:291) Cornelis om haar originele aanpak en om de samenhang van haar bewijsvoering. Ook de manier waarop ze de bestaande literatuur gebruikt om haar eigen theorie op te bouwen, vindt hij knap. Vandeweghe (1999:286) merkt op dat haar analyse zelfs tot op een bepaald niveau relevant is voor de studie van het passief in de talen van de wereld. Toch heeft ook hij enkele punten van kritiek. Vandeweghe (1999:286,290-291) heeft het om te beginnen moeilijk met de combinatie van linguïstische analyse en taaladvies. Hij vindt het positief dat Cornelis op basis van die dubbele opvatting op een overtuigende manier haar ideeën kan concretiseren en ondersteunen, maar hij vindt het "hilarisch" dat ze op basis van een theoretische redenering ook echt advies geeft voor het schrijven van teksten (Vandeweghe 1999:290). De andere recensenten leken met die combinatie alleszins geen problemen te hebben en Burger (1997) focuste zelfs helemaal op die praktische kant. Een tweede punt van kritiek dat Vandeweghe (1999:287) heeft, is dat de taalkundige analyse een bijna uitsluitend semantische analyse (binnen de functionalistisch-cognitivistische stroming) is. De semantische analyse op zich vindt hij in orde, maar hij vindt het jammer dat formelere, eigenlijk generatieve, benaderingen nauwelijks aan bod komen. Volgens Vandeweghe (1999:287) zou de generatieve theorie van theta-rolabsorptie (de passieve morfologie van het voltooid deelwoord

absorbeert de externe theta-rol van het hoofdwerkwoord, zie bv. Jaeggli 1986) zelfs gerelateerd kunnen worden aan die semantische benadering. Hij stipt wel aan dat die generatieve theorie op een ander punt niet verenigbaar is met die van Cornelis (Vandeweghe 1999:287). Generativisten bestuderen het passief namelijk in verhouding tot het actief en die aanpak is in strijd met een van de basisideeën van Cornelis.

Je kan volgens Vandeweghe (1999:288) bovendien niet beweren dat je een proefschrift over hét passief schrijft en vervolgens de constructie met *zijn* uit je bespreking weglaten. Hij zegt dat het *zijn*-passief wel degelijk de perfectieve variant van het *worden*-passief is en dat de redenering waarom *worden* + *voltooid deelwoord* het enige echte passief zou zijn, neigt naar circulariteit: de betekenis waarvan de aanwezigheid van de causer deel uitmaakt is enkel van toepassing op het echte passief, maar de aanwezigheid van de causer bepaalt ook welke constructie het echte passief is (Vandeweghe 1999:288). Daarnaast merkt Vandeweghe (1999: 289) op dat het *zijn*-passief net de interessantste vorm is, omdat het Engelse passief het hulpwerkwoord *be* gebruikt. Vandeweghe (1999:289-290) signaleert verder nog enkele gebreken van de sowieso al niet zeer uitgebreide vergelijking met het Engels, maar die zijn niet echt relevant voor de beschrijving van de functie van het passief. Hij betreurt ook dat er naast het Engels geen andere talen opgenomen zijn ter vergelijking (Vandeweghe 1999:290). Er is volgens hem namelijk een veralgemening mogelijk over talen die het passief morfologisch uitdrukken en talen die het passief syntactisch uitdrukken en dat is dat er altijd één argument van het werkwoord wordt weggelaten. Dat betekent dat een analyse in termen van predikaatvorming mogelijk is en de parallellie met wat bij causatieven gebeurt (daar komt er altijd een argument bij) ondersteunt die analyse (Vandeweghe 1999:290). Zowel Lachlan Mackenzie (1998) als Vandeweghe (1999) zien een analyse van het passief door middel van predikaatvorming dus ook nog als een optie.

2.2.4 De Haan (2000)

Zoals we eerder al vermeldden, heeft ook De Haan (2000) problemen met de betekenisomschrijving van het passief bij Cornelis (1997), die Cornelis en Verhagen (1995) ook al deels formuleren. Hij heeft het meer bepaald moeilijk met het idee dat de samenstellende delen van het passief op dezelfde manier zouden functioneren als in andere constructies. De Haan (2000) beargumenteert zelfs volledig in contrast met Cornelis en Verhagen (1995) en Cornelis (1997) dat het hulpwerkwoord en het voltooid deelwoord in het passief op een eigen manier functioneren en dat de aanwezigheid van de causer als enige element net wel tot de samenstellende delen terug te voeren is. Een andere vraag die volgens De Haan (2000:123) van belang is, is de vraag of er een grammaticale correlatie is tussen passieve en actieve constructies, maar die vraag lost hij in het hier besproken artikel niet op. Hij heeft het daarbij trouwens niet over de generatieve relatie tussen actief en passief, maar over de traditionele grammaticale relatie die te maken heeft met de werkwoordscategorie genus: de werkwoordsvorm is actief of passief en dat verschil in

werkwoordsvorm gaat gepaard met een verschil in de semantische rol van het subject (De Haan 2000:112-113). De generatieve transformationele analyse van het passief, waarin de correlatie tussen actief en passief er een is tussen respectievelijk het object en het subject van de actieve zin en het subject en de *door*-bepaling van de passieve zin, noemt De Haan (2000:113) een “moderne misvorming” van de traditionele analyse. Voor hem bestaat zo’n generatieve correlatie tussen actieve en passieve zinnen dus sowieso niet. In Hoofdstuk 3 gaan we dieper in op de correlatie tussen actief en passief, maar we hebben De Haans opvatting hier al uitgelegd, omdat dat nodig is om zijn kritiek op Cornelis en Verhagen te begrijpen.

Ten eerste schrijft hij dat Cornelis en Verhagens (1995:49) en Cornelis’ (1997:55) commentaar dat de formele kenmerken genegeerd worden bij de bepaling van de betekenis van het passief bij een analyse van het passief als tegenhanger van het actief enkel van toepassing is op de generatieve analyse (De Haan 2000:113). De traditionele passiefanalyse houdt wel rekening met de vormverschillen, dus hij vindt Cornelis en Verhagens argument zinloos. Er zijn echter genoeg taalkundigen die wel vertrekken van die generativistische correlatie (zie bijvoorbeeld de ANS 1997 of de Syntax of Dutch 2015), dus het is wel degelijk nuttig dat Cornelis en Verhagen (1995) en Cornelis (1997), die analyseerbaarheid claimen, daarmee afrekenen. Het tweede probleem van Cornelis en Verhagen (1995:49) en Cornelis (1997:55) met de karakterisering van het passief als de pendant van het actief, dat zo’n analyse een generalisatie over verschillende constructies met *worden* en *zijn* verhindert, is ook van toepassing op de traditionele analyse, want ook die behandelt koppelwerkwoord- en passiefconstructies op een verschillende manier (De Haan 2000:113). De Haan (2000:113) geeft evenwel aan dat de traditie een degelijk argument heeft om dat te doen en dat is dat er ook een syntactisch verschil is tussen de werkwoorden in passieve zinnen en zinnen met een koppelwerkwoord. *Worden* en *zijn* fungeren respectievelijk als hulpwerkwoord en als hoofdwkwoord (in combinatie met het predikaatsnomen). Dat syntactische verschil is ook zichtbaar in de semantiek van de constructies: bij passieve zinnen gaat het om het ondergaan van een gebeuren en bij zinnen met een koppelwerkwoord om een toestand die ontstaat of bestaat (De Haan 2000:113). Cornelis en Verhagen schieten hier eigenlijk tekort: ze beargumenteren niet waarom dat verschil in syntactische structuur uit de traditionele analyse niet zou kloppen (De Haan 2000:113). De Haan (2000:114-121) toont vervolgens aan dat er eigenlijk gewoon geen reden is tot zo’n generalisatie over (de subjecten van) *worden* en *zijn* in passieve zinnen en zinnen met een koppelwerkwoord, want Cornelis en Verhagens analyse van het passief als een analyseerbare constructie is niet houdbaar. Empirische argumenten geven Cornelis en Verhagen niet voor hun analyse en ze houden ook geen rekening met de zinnige analyse van Van der Wal (1986) over het voltooid deelwoord en het passief (De Haan 2000:114).

Concreet voor het voltooid deelwoord vormen de werkwoorden waarbij passivering tot een onpersoonlijk passief leidt een probleem voor de stelling dat het voltooid deelwoord een eindtoestand profileert (De Haan 2000:114), zie bijvoorbeeld (47).

(47) In de zaal werd enthousiast geapplaudisseerd (De Haan 2000:115)

Geapplaudiseerd drukt hier geen toestand uit, maar enkel een gebeuren: er is niemand of niets waaraan een toestand kan worden toegeschreven (De Haan 2000:115). Op die manier haalt De Haan ook onbewust Cornelis' (1997: 87) claim onderuit dat onpersoonlijke passieven niet fundamenteel verschillen van persoonlijke passieven. Verder citeert De Haan (2000:117) ook goedkeurend het argument van Lachlan Mackenzie (1998:162-163) dat werkwoorden die geen overgang naar een toestand uitdrukken wel degelijk in een passieve constructie kunnen voorkomen (zie paragraaf 2.2.2). De Haan (2000:117) besluit dan ook dat toestandsaanduiding niet de betekenis van het voltooid deelwoord kan zijn. Ook Cornelis' bewering (1997:59) dat een voltooid deelwoord nooit een proces aanduidt, houdt volgens De Haan (2000:117) geen steek. Opnieuw verwijst hij naar een tegenvoorbeeld van Lachlan Mackenzie (1998:163) (zie paragraaf 2.2.2) en hij geeft er ook zelf nog een:

(48) Een karavaan aangevallen bij het oversteken van de prairie. (De Haan 2000:117)

De Haan (1997:93, 2000:115) meent zelf dat de betekenis van het deelwoord is dat het werkwoordelijk gebeuren/proces vanuit het perspectief van de patiens weergegeven wordt. De betekenis van het voltooid deelwoord is volgens hem overigens voor een stuk afhankelijk van de betekenis van het werkwoord zelf (De Haan 1997:96-97, 2000:116). Enkel bij mutatieve werkwoorden maakt 'toestand' ook deel uit van de betekenis van het voltooid deelwoord, omdat mutatieve werkwoorden de betekenis van overgang naar een toestand in zich dragen (De Haan 1997:96, 2000:117). Bij de intransitieve werkwoorden is er in de passieve zin geen subject en dus geen patiens: de patiensgerichtheid maakt bij die werkwoorden dan ook geen deel uit van de betekenis van het voltooid deelwoord (De Haan 2000:116).

De conclusie met betrekking tot de betekenis van het voltooid deelwoord heeft ook gevolgen voor de betekenis van *worden* en *zijn* (De Haan 2000:118). Als een voltooid deelwoord geen toestand aanduidt, dan kan het hulpwerkwoord van het passief ook niet 'geraken in een toestand' of 'verkeren in een toestand' aanduiden, zoals voor *worden* en *zijn* in zinnen met een koppelwerkwoord wel het geval is. De Haan (2000:118) geeft vervolgens nog een aantal argumenten voor een eigen karakter van die werkwoorden in de passieve constructie. Zo wijst het feit dat er in het Middelnederlands en in enkele andere talen vrije variatie was tussen *worden* en *zijn* voor de aanduiding van het onvoltooid passief erop dat die werkwoorden hun lexicale betekenis verloren hebben en gewoon als grammaticaal element functioneren. De huidige verdeling tussen *worden* voor onvoltooiden tijden en *zijn* voor voltooiden tijden is er pas later gekomen (De Haan 2000:118-119). Een hedendaags argument is dat de

verledentijdsvorming anders is bij de passieven dan bij de koppelwerkwoorden (De Haan 2000:119-120). De verleden tijd van de constructies met een koppelwerkwoord wordt als volgt gevormd:

(49) Hij is ziek geworden. (De Haan 2000:119)

(50) Hij is ziek geweest. (De Haan 2000:119)

Bij passieven is de toevoeging van *geworden* of *geweest* echter ongrammaticaal. De verklaring voor dat laatste is dat *worden* en *zijn* als hulpwerkwoord fungeren in het passief en dat je daardoor het werkwoord niet los van het voltooid deelwoord als een presensvorm kan interpreteren (De Haan 2000:119-120). Het komt er dus op neer dat *worden* en *zijn* in het passief veeleer fungeren als een hulpwerkwoord, een grammaticaal element zonder eigen lexicale betekenis, terwijl ze in constructies met een koppelwerkwoord fungeren als een hoofdwkwoord (met een complement) dat zijn lexicale betekenis behouden heeft (De Haan 2000:119-120). Ook de constructies met werkwoorden zoals *blijven*, *raken* of *zitten* kunnen volgens De Haan (2000:121) niet als bewijs dienen voor het idee dat *worden* en *zijn* in het passief hun betekenis bijdragen, want we hebben in al deze gevallen te maken met een koppelwerkwoordconstructie waarin die werkwoorden hoofdwkwoord zijn.

De impliciete agens/causer is volgens De Haan (2000:121) dan weer wel een analyseerbaar element. Allereerst geeft hij een voorbeeld van een *worden*-passief waarbij geen externe causer opgeroepen wordt:

(51) Bij een verkeersongeluk werden drie mensen gedood. (De Haan 2000:121)

De gedachte dat de aanwezigheid van een causer een betekenselement is van het *worden*-passief, is volgens hem dan ook niet juist (De Haan 2000:121). De Haan (2000: 122) stelt dat de aanwezigheid van de agensrol (en andere participantenrollen) bepaald wordt door de betekenis, of wat andere taalkundigen de *valentie* zouden noemen, van het werkwoord. De causer wordt dus opgeroepen door het hoofdwkwoord en wordt daarna door het voltooid deelwoord als een niet-centrale participant voorgesteld. Het voltooid deelwoord presenteert volgens hem namelijk het werkwoordelijk gebeuren vanuit het perspectief van de patiens. Het passief presenteert ook altijd een gebeuren en bij een gebeuren is er altijd een agens geïmpliceerd, als die door het hoofdwkwoord opgeroepen wordt tenminste (De Haan 2000:122). Bij de aanduiding van een toestand daarentegen is de agens afwezig. Hierbij is ook de opmerking van belang dat een voltooid deelwoord een adjectief geworden is als het alleen maar een toestand aanduidt (De Haan 2000:117). De Haan (2000:122) verbindt op basis van voorgaande redenering een andere analyse aan de voorbeeldzinnen onder (52) dan Cornelis en Verhagen (1995:55) en Cornelis (1997:66).

(52) a. Hij wordt ingesloten. (Cornelis en Verhagen 1995:55, Cornelis 1997:66).

b. Hij raakt ingesloten.

c. Hij is ingesloten.

In voorbeeld (52a) kan *ingesloten* alleen maar een gebeuren zijn dat aangeduid is door een voltooid deelwoord. Hier is er dus altijd een agens geïmpliceerd. Bij koppelwerkwoordconstructies als in (52b) treffen we een adjectivaal complement aan en is dus enkel een toestandslezing mogelijk. Hier vinden we nooit een geïmpliceerde agens. De *zijn*-constructie in (52c) kan een gebeuren of een toestand aanduiden, of anders gezegd: de constructie kan als een passieve zin of als een koppelwerkwoordzin opgevat worden. De aanwezigheid van de agens is in die gevallen afhankelijk van de lezing. De causer is bij De Haan (2000:122) dus een kenmerk van het *worden*-passief én van het *zijn*-passief.

De Haan (2000) rekt hier op een overtuigende manier af met een groot deel van de betekenisanalyse van Cornelis en Verhagen (1995) en Cornelis (1997). Cornelis en Verhagen zien een aantal voor de hand liggende dingen over het hoofd. Ook al stelt De Haan een heel andere analyse voor dan Cornelis en Verhagen, toch komen de auteurs tot een min of meer vergelijkbaar resultaat. De betekenis van het voltooid deelwoord bij De Haan ('het werkwoordelijk gebeuren/proces wordt vanuit het perspectief van de patiens gepresenteerd') verschilt niet zodanig veel van het tweede en belangrijkste deel van de betekenis van het passief bij Cornelis ('met de veroorzaker van het proces vindt geen identificatie plaats') waar De Haan het niet over heeft. Het proceselement en het element dat de agens niet centraal staat zijn bij beiden zeer belangrijk. Hoewel De Haan zich trouwens niet rechtstreeks uitspreekt over de functie van het passief, houden Cornelis' bevindingen daarover stand. De aanwezigheid van een impliciete causer blijft namelijk overeind bij De Haan, zij het op basis van een andere redenering, en het is dat betekenselement dat bij Cornelis (1997:81) aan de basis ligt van de analyse van de functie van het passief. Een belangrijk verschil is verder nog dat De Haan zowel *worden + voltooid deelwoord* als *zijn + voltooid deelwoord* als vormen van het passief behandelt. Dat het *worden*-passief de enige echte passiefconstructie zou zijn weerlegt De Haan niet expliciet, maar de overtuigende manier waarop hij de twee constructies als passieven behandelt, doet Cornelis' sowieso al twijfelachtige stelling alle geloofwaardigheid verliezen. Dat ook bij *zijn*-passieven een causer geïmpliceerd is, betekent wel dat de functies en effecten van het *worden*-passief ook voor het *zijn*-passief moeten gelden.

2.2.5 Samenvatting

Allereerst loven de recensenten Cornelis' proefschrift om het gewaagde en originele opzet en om de gedetailleerdheid en de coherentie van de analyse. Haar bevindingen omtrent de functie en de effecten van het passief worden eigenlijk unaniem goed bevonden: het idee om te vertrekken van de betekenis van het passief en van daaruit de functies en effecten van het passief af te leiden, wordt niet in vraag gesteld of wordt zelfs openlijk goedgekeurd, maar het is vooral de vaststelling dat schrijfadvisen zich niet op een algemeen niveau dient te situeren, maar afzonderlijk per tekstsoort uitgewerkt moet worden die

op veel bijval kan rekenen. Op het toch wel radicale idee dat het *worden*-passief het enige echte passief is, had trouwens maar een iemand expliciet commentaar (Vandeweghe, zie paragraaf 2.2.3). Een heikel punt in Cornelis' bewijsvoering blijkt de analyseerbaarheid van de passiefconstructie en dan vooral de betekenis van de elementen *worden* en het voltooid deelwoord te zijn. Dat hoeft niet te betekenen dat haar bevindingen omtrent het gebruik van het passief niet kloppen, maar dat houdt wel in dat de theoretische onderbouw voor een stuk wegvalt. De aanwezigheid van een impliciete causer, toch het belangrijkste betekenselement van haar theorie, wordt dan weer door iedereen aanvaard. Er zijn ook nog twee andere bronnen die, los van de beschrijving van het gebruik van het passief, een aantal argumenten geven voor de aanwezigheid van een impliciete causer in de passieve zin. We vatten die argumenten kort samen.

In de Syntax of Dutch (Broekhuis, Corver en Vos 2015:411) is het eerste argument de mogelijkheid om bijwoorden zoals *expres* en *opzettelijk* toe te voegen aan de passieve zin, zie bijvoorbeeld (53). Bij die bijwoorden moet het subject van de zin normaal gezien een agens zijn en dat wil dus zeggen dat er in de passieve zin impliciet een agens aanwezig is.

(53) Het bord werd *expres/opzettelijk* in stukken geslagen. (Broekhuis, Corver en Vos 2015:411)

Een tweede en vergelijkbaar argument is de mogelijkheid om een beknopte infinitiefzin met een leeg subject toe te voegen (Broekhuis, Corver en Vos 2015:411). Zo'n leeg subject moet door een participant uit de hoofdzin gecontroleerd kunnen worden en het feit dat een passieve zin gevolgd door een beknopte infinitiefzin zoals (54) grammaticaal is, bewijst dat er een agens geïmpliceerd is.

(54) Het bord werd in stukken geslagen om Marie te pesten. (Broekhuis, Corver en Vos 2015:412)

Broekhuis, Corver en Vos (2015:412) geven daarnaast nog twee argumenten die wat controversiëler zijn, omdat het niet duidelijk is of de constructies wel grammaticaal zijn. Het gaat om de zinnen in (55) en (56) waarin *naakt* en *elkaar* op de impliciete agens betrekking lijken te hebben.

(55) Er wordt in deze buurt op elkaar gelet. (Broekhuis, Corver en Vos 2015:412)

(56) Er wordt op dit strand naakt gezwommen. (Broekhuis, Corver en Vos 2015:412)

Verrips (1996:11) heeft het in *Potatoes must peel* over de aanwezigheid van een impliciet argument bij *worden*-passieven. Het idee dat dit enkel bij *worden*-passieven het geval is, haalt ze waarschijnlijk uit Cornelis en Verhagen (1995). Ze heeft het trouwens over *argument* en niet over *agens*, omdat er verschillende thematische rollen geïmpliceerd kunnen zijn. Verrips (1996) neemt namelijk ook minder prototypische passieve zinnen in overweging, zoals bijvoorbeeld zin (57) waarin de *door*-bepaling een recipiens aanduidt.

(57) De brief werd door de gevangene ontvangen. (Verrips 1996:13)

Cornelis (1997) heeft het waarschijnlijk enkel over de impliciete *agens/causer* omdat ze zich voor haar voorstel op passieve zinnen van prototypische transitieve werkwoorden baseert. Een opmerking bij haar werk zou dan ook kunnen zijn dat ze het ook over passieve zinnen moet hebben van werkwoorden met een subject met een andere thematische rol dan agens. Verrips (1996:12) stelt dat alternerende causatieve werkwoorden zoals *breken* een belangrijke rol spelen in de bewijsvoering voor de aanwezigheid van een impliciet argument.

(58) Het glas wordt gebroken. (Verrips 1996:12)

(59) Het glas breekt. (Verrips 1996:12)

Het verschil tussen een passieve zin van de causatieve variant (58) en een zin met de anti-causatieve variant (59), die geen passivering toestaat, bestaat erin dat de passieve zin noodzakelijkerwijs een agens veronderstelt die de verandering veroorzaakt, terwijl dat in de zin met het anti-causatieve werkwoord niet zo is. De verklaring voor dat verschil is dat het passief een impliciet argument heeft en het anti-causatief werkwoord niet (Verrips 1996:12). Een ander argument voor de aanwezigheid van een impliciet argument is dat de *door*-bepaling het impliciete argument expliciteert. Een bewijs daarvoor is dat de thematische rol die de *door*-bepaling heeft niet altijd hetzelfde is, maar dat die afhankelijk is van de thematische rol van het impliciete argument (Verrips 1996:13). Een voorbeeld daarvan is het feit dat de *door*-bepaling in zin (57) een recipiëns aanduidt en in zin (60) een agens.

(60) Jan werd vermoord door zijn eigen zoon. (Verrips 1996:13)

Verrips (1996:14) vermeldt ook dat soms betoogd wordt dat het impliciet argument ook syntactisch aanwezig is in passieve zinnen. Daarvoor bestaan er verschillende argumenten, en de argumenten die Verrips (1996:14) geeft zijn de eerste twee argumenten uit de Syntax of Dutch die we net bespraken.

2.3 De Schutter (2001, 2006)

De Schutter (2001, 2006) doet in twee artikels een ander voorstel voor een analyse van de functie van het passief. Beide artikels gaan uitsluitend over volledig-passieve constructies, passieven met een expliciet in een *door*-bepaling vermelde agens. Die passieven vindt De Schutter (2006:332) het interessantst, omdat ze op het referentiële vlak niet verschillen van hun actieve tegenhangers: waarom kiest een taalgebruiker voor een passieve zin als hij met een actieve zin net hetzelfde kan uitdrukken? Het tweede artikel kan eigenlijk als een uitdieping en verbetering van het eerste artikel gezien worden. De argumentatie loopt in de twee artikels dan ook voor een stuk gelijk, maar, zoals we zullen zien, komt

De Schutter twee keer tot een andere conclusie. Volgens De Schutter wordt de keuze voor het passief bepaald door zowel een pragmatische als een semantische factor, maar de waarde die hij hecht aan het pragmatische aspect is verschillend in de twee artikels. Eerst leggen we uit wat die twee factoren precies inhouden en daarna kijken we hoe hij er in de twee artikels mee omgaat.

2.3.1 De pragmatische factor

De pragmatische factor herneemt eigenlijk de topicaliteitsverklaring uit de functionalistische literatuur, maar het belang dat De Schutter eraan hecht is in het algemeen veel minder groot. Het is voor De Schutter (2001:162, 2006:333-334) namelijk duidelijk dat de informatieve geleding sowieso niet de enige factor kan zijn die de keuze voor het passief bepaalt. Hij bespreekt allereerst goedkeurend de beschrijving van de functie van het passief in de twee edities van de ANS: “de beschrijving in beide versies van de ANS [wijkt] in gunstige zin af [...] van andere functioneel geïnspireerde beschrijvingen”, want, “meestal werken die vrijwel uitsluitend met noties als *foregrounding* en *backgrounding* van de participanten” (De Schutter 2001:162, 2006:334). Hij hecht vooral belang aan de opmerking in de ANS (1997:1415-1416) dat in sommige gevallen de pragmatiek de keuze voor het passief niet kan bepalen. Het gaat om twee types zinsparen waar de informatieve geleding die het effect is van de passieve zin ook door de actieve zin gerealiseerd wordt (De Schutter 2001:162, 2006:334). Aan de gegeven types zinsparen waar er geen verschil in informativiteit is tussen de passieve en de actieve zin voegt De Schutter (2001:162, 2006:334) er zelf nog twee toe, waar passivering plaatsheeft zonder effect op de informatieve geleding:

- (61) a. De beul door wie het vonnis uitgevoerd moest worden
- b. De beul die het vonnis moest uitvoeren
- (62) a. Door de Nederlandse spoorwegen wordt een onderzoek uitgevoerd naar [...]
- b. De Nederlandse spoorwegen voeren een onderzoek uit naar [...]

De Schutter (2001:162, 2006:334) verwijst ook naar Cornelis (1995) als een bron waar een goede tegenargumentatie gegeven wordt tegen een verklaring enkel en alleen in termen van een relative topicality shift. Hij bedoelt daarmee de verschillende door Cornelis (1995, 1997) opgesomde problemen die we in paragraaf 2.1.1 behandeld hebben. Verder bewijs dat de pragmatiek niet de enige verklaring is, haalt De Schutter uit een corpusonderzoek dat hij zelf uitvoerde naar de informatieverdeling in actieve en passieve zinnen. Daaruit blijkt dat er naast het grote aantal passieve zinnen met verschuiving in topicaliteit toch een niet te verwaarlozen aantal gevallen is waarin er geen verschil in informatieverdeling is met de actieve zin of waarin de verdeling net het omgekeerde is van wat je op basis van de pragmatische verklaring zou verwachten (De Schutter 2001:165, 2006:340). De pragmatische factor komt bij hem ook nog op een andere manier aan bod, maar dat leggen we zo meteen uit.

2.3.2 De semantische factor

De semantische factor bij De Schutter is eigenlijk een specificatie van de verklaring “de handeling of het gebeuren [wordt] centraal gesteld” in de ANS (1997:1413). De Schutter (2001:162, 2006:334) stelt in navolging van Verhagen (1990) dat zo’n specificatie nodig is, maar hij stelt een andere betekenis voor: volgens Verhagen (1990:85) presenteert het passief de stand van zaken als een toestand en volgens De Schutter (2001:162, 2006:335) is de betekenis van passieve zinnen net dat ze “de genoemde stand van zaken als een proces voorstellen”. Wat die twee voorstellen wel met elkaar gemeen hebben, is dat het handelingskarakter van de stand van zaken op de achtergrond komt (De Schutter 2001:167). In De Schutters redenering (2001:167) is het zo dat de agens *gereduceerd* wordt tot causatief en een bron of experiencer *opgewaarderd* wordt tot causatief. De Schutter (2001:167-168) geeft zes argumenten voor de betekenis die hij voorstelt, waarvan hij er vier zelf aangedragen heeft in 1989 (67-71) en waarvan de laatste twee toegevoegd zijn door Luc Vandenbosch (1992:280-283):

- i. Het hulpwerkwoord in de voltooiden tijden van het passief is het typische proces-hulpwerkwoord *zijn* (De Schutter 1989:69-70, 2001:167).
- ii. Het voorzetsel van het handelend voorwerp is het typische causatiefvoorzetsel *door* (De Schutter 1989:70, 2001:168).
- iii. In passieve zinnen is het autonome beslissingskarakter dat typisch is voor de agens afwezig (in passieven zonder *door*-bepaling) of voorgesteld als minder vanzelfsprekend (in passieven met *door*-bepaling) (De Schutter 1989:70, 2001:168).
- iv. Passieve zinnen van werkwoorden die normaal gezien een experiencer als subject hebben (bv. zien), ondergaan een herinterpretatie: in zin (63b) is enkel een proceslezing mogelijk (De Schutter 1989:70, 2001:168).
 - (63) a. Peter heeft Marieke daar gezien. (De Schutter 2001:168)
 - b. Marieke is daar door Peter gezien.
- v. In passieve zinnen kunnen een agens en een causatief niet samen optreden (Vandenbosch 1992:280-282, De Schutter 2001:168), zie bijvoorbeeld (64).

(64) *De bevolking is door de soldaten door hun wandaden geterroriseerd. (De Schutter 2001:168)

- vi. In passieve zinnen van werkwoorden die normaal gezien een causatief als subject nemen (zie bv. 65), werkwoorden die dus uit zichzelf al een proces noemen, verschijnt die causatief veel vaker in een *door*-bepaling dan bij werkwoorden waar het subject een andere thematische rol heeft (Vandenbosch 1992:282-283, De Schutter 2001:168).

(65) Heel wat huizen zijn door een storm vernield. (De Schutter 2001:171)

De Schutter stelt wel herhaaldelijk dat nog verder onderzoek nodig is om na te gaan of die betekenis juist is (1989:71, 2006:348). In het tweede artikel confronteert De Schutter bovendien zijn betekenisvoorstel met dat van Verhagen (1990). Een kleine test suggereert dat het passief geen uitdrukking van een toestand is, maar dat de processuele interpretatie eventueel wel juist zou kunnen zijn (De Schutter 2006:351). De Schutters hypothese (2006:350) is dat concrete zaaknamen zoals *boom* frequenter in passieve dan in actieve zinnen zouden moeten voorkomen, als het passief effectief een toestand zou uitdrukken: concrete referenten worden van nature namelijk eerder in verband gebracht met statische standen van zaken en zouden bij passivering geen aanpassing nodig hebben. Uit het corpus blijkt echter het tegenovergestelde: het zijn net de abstracte noties zoals *liefde*, die aan processen gelinkt zijn, die frequenter zijn in het passief (De Schutter 2006:351). De Schutter (2001:162, 2006:335) zegt overigens dat zijn voorstel grotendeels gelijkloopt met Cornelis' voorstel in *Problemen met het passief* (1995), waarin Cornelis voor het eerst de ideeën over de betekenis van het passief formuleert die ze in *Passive and perspective* (1997) in meer detail uitwerkt. De Schutter zegt zelf niet waarin hun aanpak overeenkomt, maar de overeenkomst lijkt te liggen in het feit dat het handelingskarakter van de zin van minder belang is. Een belangrijk verschil is natuurlijk wel dat het voorstel van Cornelis (1995) voor passieven met én zonder expliciete causer geldt en dat van De Schutter (2001, 2006) enkel voor passieven met expliciete causer. Daar komen we straks op terug.

2.3.3 De Schutter (2001)

In het eerste artikel is de semantische factor voor De Schutter (2001) de belangrijkste motivatie voor het gebruik van het passief. Uit het corpusonderzoek dat hij uitvoerde, blijkt inderdaad dat in de meeste actieve en passieve zinnen het subject (en dus respectievelijk de agens en de patiens) topic is, maar hij stelt dat daarom nog geen pragmatische verklaring voor het gebruik van het passief geformuleerd moet worden (De Schutter 2001:167). Al die zinnen (en ook die waar de informatieve verdeling anders is) kunnen evenzeer verklaard worden door middel van de semantische factor: het passief presenteert de stand van zaken als een proces (De Schutter 2001:167). De pragmatische factor is volgens De Schutter (2001:172) een secundaire motivering voor het gebruik van het passief die alleen in werking treedt bij werkwoorden die een causatief als subject nemen (dat zijn de werkwoorden uit argument (vi.) in de vorige paragraaf). Die werkwoorden duiden al van zichzelf een proces aan, waardoor de semantische

factor geen rol kan spelen, maar toch ondergaan ze passivering. Dat zou komen omdat taalgebruikers er zich van bewust zijn dat het passief pragmatische mogelijkheden biedt die het actief niet heeft. Het passief laat meer bepaald toe om de *door*-bepaling in extrapositie te plaatsen en daardoor wordt heel duidelijk welke participant de meest focalische is (De Schutter 2001:171-172), zie bijvoorbeeld (66).

(66) Heel wat huizen zijn vernield door een storm. (De Schutter 2001:171).

Werkwoorden die al een proces aanduiden, zouden dus gepassiveerd worden omdat de focus op die manier heel duidelijk aan te duiden is. Dat verklaart ook waarom een *door*-bepaling met een zaak (een zaak kan enkel als causatief optreden) vaker in extrapositie verschijnt dan een *door*-bepaling met een persoon (cf. argument (vi.) in de vorige paragraaf), iets wat ook door zijn corpusgegevens bevestigd wordt (De Schutter 2001:172).

2.3.4 De Schutter (2006)

In het tweede artikel is de pragmatische motivering niet meer secundair; de twee factoren zijn er voor De Schutter (2006) van vergelijkbaar belang. Hij herhaalt zijn corpusonderzoek uit 2001 met een groter aantal gegevens, maar hij komt tot hetzelfde resultaat als de eerste keer: in de meerderheid van de zinnen is het subject topic (De Schutter 2006:340). Waar De Schutter met zijn corpusonderzoek in het eerste artikel echter het belang van de semantische factor onderstreept, concludeert hij nu dat de informatiegeleding van de zin toch in sterke mate bepalend is voor de keuze tussen actief en passief (De Schutter 2006:343). Aangezien er in het corpus toch ook een behoorlijk aantal zinnen zijn die niet door de pragmatische informatiestructuur verklaard kunnen worden, moet er volgens De Schutter (2006:341) ook minstens één andere verklarende factor zijn, en dat is de semantische factor. Het passief bij de werkwoorden die al van nature een proces aanduiden, dat De Schutter (2001:171-172) eerst uitlegde aan de hand van een secundaire pragmatische motivatie, legt hij nu uit in termen van een interactie tussen de semantische en de pragmatische factor (De Schutter 2006:345-347). Bij die werkwoorden is de passieve constructie vooral semantisch gemotiveerd, maar de stand van zaken verandert daardoor niet heel erg. De pragmatische factor bestaat er dan in, zoals hij eerder al betoogde, aan de hand van extrapositie het focalische karakter van de *door*-bepaling te benadrukken (De Schutter 2006:344-345). Als zijn analyse van passieve zinnen van een proceswerkwoord klopt, stelt hij, is het idee dat er twee principes zijn die de keuze voor het passief bepalen, “ten minste aannemelijk gemaakt” (De Schutter 2006:347). De sterkte van de twee factoren en de mate waarin ze apart functioneren of elkaar ondersteunen of tegenwerken noemt De Schutter (2006:347) wel nog stof voor verder onderzoek.

2.3.5 Evaluatie

De betekenis die De Schutter aan het passief toeschrijft, gaat waarschijnlijk de goede richting uit, want ook bij Cornelis (1997) en De Haan (2000) is het een belangrijk deel van de betekenis dat het handelingskarakter op de achtergrond komt en het gebeuren zelf op de voorgrond. Ook volgens Leclercq (2000:30), die valentie toepast op het onderscheid tussen actief en passief, is dat de betekenis van het passief. De Schutter is wel minder afwerend tegenover de rol van de pragmatiek dan Cornelis. Wij denken dat De Schutter wel eens gelijk zou kunnen hebben dat de pragmatische factor inderdaad van belang is, ook al is niet duidelijk in welke mate. In hoeverre De Schutters ideeën correct zijn, moet nog worden nagegaan. Dat in alle volledig-passieve zinnen waar de agens topic is en de patiens focus de keuze voor het passief door de informatieve geleiding bepaald is, lijkt ons alleszins niet plausibel. Cornelis rekende namelijk al af met het idee dat de pragmatiek op zo'n grote schaal de keuze voor het passief bepaalt. Voor het idee dat de informatieve geleiding wel degelijk *soms* een rol speelt, vinden we ook elders enkele aanwijzingen. Ten eerste is van de voorbeelden die de ANS (1997:1415) bij de pragmatische verklaring geeft toch overduidelijk dat het passief aangewend is om ofwel de patiens topicstatus te verlenen ofwel de agens focusstatus. Ten tweede geeft ook Cornelis (1997:18) aan dat in sommige gevallen een verklaring in termen van topicaliteit mogelijk is: het passief laat toe om een *topic chain* te maken en zo zinnen aaneen te schakelen. We zien niet in waarom in die genoemde gevallen de pragmatische verklaring niet van kracht zou kunnen zijn. Dat er alleszins soms een pragmatische motivatie mogelijk is, betekent niet dat Cornelis fout is als ze de semantische verklaring de belangrijkste plaats geeft. Het is goed mogelijk dat de keuze voor het passief meestal semantisch gemotiveerd is, maar dat de taalgebruiker daarnaast af en toe om pragmatische redenen voor een passieve zin opteert. Cornelis wil daarenboven ook het effect van het passief in een volledige tekst beschrijven en verklaren, terwijl De Schutter helemaal die ambitie niet heeft. Het is dus misschien zo dat de informatieverdeling wel een verklaring kan zijn voor eenmalige gebruiken van het passief, maar niet voor een systematisch gebruik ervan doorheen een hele tekst. Ook Van Hell et al. (2005:244) noemen het markeren van topicaliteit als een lokale motivatie voor het gebruik van het passief.

Ten slotte komen we nog even terug op het verschil tussen volledige en onvolledige passieven bij De Schutter (2001, 2006). De Schutter (2006:352) merkt op dat het onvolledige passief op cognitief vlak heel anders is dan het volledige passief. Bij een passief waar de agens niet uitgedrukt is, interpreteren we die agens automatisch als animaat, terwijl bij het volledige passief het agentieve karakter van de agens net vermindert; hij kan zelfs inanimaat zijn. De animaatheid van de agens bij het onvolledige passief is volgens De Schutter (2006:352-353) in strijd met de semantische verklaring en dat is voor hem een bewijs dat er andere redenen zijn voor het gebruik van de onvolledige passieve constructie dan voor de volledige passieve constructie. Wat die andere redenen zijn, heeft hij evenwel nog niet onderzocht. Het is eigenlijk wat bizar om je analyse te beperken tot het volledige passief, omdat de

variant zonder uitgedrukte agens veel frequenter is, zoals De Schutter (2006:352) zelf opmerkt.⁸ Dat De Schutters analyse enkel op het volledige passief van toepassing is, wil natuurlijk niet zeggen dat die analyse van het volledige passief niet interessant is, maar ergens klopt er iets niet aan zijn voorstel. De semantische motivatie voor het passief die De Schutter voorstelt zou een verduidelijking zijn van “de handeling of het gebeuren wordt centraal gesteld” (ANS 1997:1413), maar in de ANS staat bij dat gebruik dat de agens “gewoonlijk niet uitgedrukt [wordt]” (1997:1413). De Schutter stelt die semantische verklaring net voor voor het volledige passief, waar de agens dus wel uitgedrukt wordt en dat is tegenstrijdig. Misschien kan zijn verklaring gewoon toch op beide types passieven toegepast worden: dat er in het onvolledig passief natuurlijkerwijze een animate agens bij gedacht wordt, betekent volgens hem dat het handelingskarakter zeker niet op de achtergrond komt, maar het is ook mogelijk dat de agens (en dus ook de animate agens) in het passief van verminderde agentiviteit is, zoals Cornelis (1997:52) voorstelt. Volgens Cornelis (1997:140) zijn het passieve zinnen met en zonder *door*-bepaling net niet heel erg verschillend: de agens heeft in de beide types inderdaad andere kenmerken, maar ze betekenen wel hetzelfde (cf. paragraaf 2.1.2). De Schutter is eigenlijk de enige die een verschillende behandeling van het volledig en het onvolledig passief voorstelt en dat voorstel is bovendien in zekere zin tegenstrijdig. De kans dat de functie van die twee passieven zo verschillend is, is dan ook niet groot.

2.4 Andere grammatica's

In de meeste grammatica's van na 1995 wordt er helemaal niks gezegd over het gebruik van het passief (zie bijvoorbeeld Balk-Smit Duyzentkunst 2000 en Klooster 2001). Dat heeft er waarschijnlijk mee te maken dat de meeste van die grammatica's nogal beknopt zijn. Bij Luif (1998:30) vinden we een heel korte omschrijving van het nut van het passief. Ten eerste “zijn passieve zinnen zeer bruikbaar als men om een of andere reden niet kan of wil uitdrukken wie iets gedaan heeft of moet doen” (Luif 1998:30). Ten tweede laat een passieve zin toe om “wat we willen meedelen [te] formuleren als een uitspraak over iets anders dan wanneer we een actieve zin gebruiken” (Luif 1998:30). Ook Luif (1998) heeft het dus over een semantische en een pragmatische factor en de factoren komen min of meer overeen met die die in de ANS (1997) gegeven zijn. In de *Syntax of Dutch* (Broekhuis, Corver en Vos 2015:407) wordt demotie van het externe argument (i.e. het subject) genoemd als het belangrijkste kenmerk van het passief. Voor de rest wordt er niet veel over de functie van het passief gezegd. Er wordt nog kort vermeld dat die verlaging in niveau van het subject een effect is van het weghalen van het subject van de

⁸ Zie o.a. ook Kirsner (1976b:392) volgens wie het onvolledig passief 87% van de gevallen inneemt.

topicpositie (Broekhuis, Corver en Vos 2015:410). Hierbij wordt bij wijze van voorbeeld verwezen naar Kirsner (1976a) als iemand volgens wie de functie van het passief het pragmatisch op de achtergrond plaatsen van het subject is. In de Syntax of Dutch wordt het passief dus duidelijk nog volledig pragmatisch verklaard.

Bij Vandeweghe (2013) daarentegen speelt pragmatiek geen enkele rol meer. Hij omschrijft het passief als “een grammaticaal middel om in de presentatie van de SvZ de Agens *niet* als uitgangspunt te nemen” (Vandeweghe 2013:69). De stand van zaken wordt dan, afhankelijk van het werkwoord, vanuit het perspectief van de patiens voorgesteld of vanuit het perspectief van “een kader-scheppend element”, waardoor het gebeuren zelf centraal komt te staan (Vandeweghe 2013:69-70). In het eerste geval gaat het om transitieve en ditransitieve werkwoorden en in het tweede geval gaat het om intransitieve en pseudotransitieve werkwoorden, werkwoorden die aanleiding geven tot onpersoonlijke passieven. Net als de ANS (1997:1413) somt Vandeweghe (2013:71-72) verder nog enkele redenen op waarom je de agens zou willen weglaten uit de zin. Zoals hij zegt, is de agens uit de zin houden namelijk een van de redenen om het passief te gebruiken. Vandeweghe, die een recensie schreef over Cornelis’ proefschrift *Passive and perspective* (zie paragraaf 2.2.3), heeft zich duidelijk laten inspireren door de nieuwe voorstellen. De oppositie tussen werkwoorden waarbij het gebeuren vanuit het perspectief van de patiens gepresenteerd wordt en werkwoorden waarbij de presentatie van het gebeuren zelf centraal staat maakte De Haan (2000) al.

2.5 Conclusie

Er zijn dus twee nieuwe voorstellen voor een omschrijving van de functie van het passief die elk goede ideeën bevatten, maar die ook elk hun gebreken hebben. Daarnaast zou ook het functionalistische idee van het passief als predikaatvormende regel nog een optie zijn, maar daar hebben we het hier maar heel kort over gehad. De positiefste punten van Cornelis’ voorstel zijn dat ze de betekenis van het passief als basis voor de beschrijving van de functie genomen heeft en vooral dat ze de multipliciteit van functies (en effecten) aangetoond heeft. De nadelen zijn dat er gaten zitten in de bewijsvoering voor haar betekenisomschrijving, dat haar voorstel enkel van toepassing is op het *worden*-passief en dat concreet begrip van en advies over het passief heel afhankelijk is van de concrete tekst en situatie. Het sterkste punt van De Schutters voorstel is dat hij duidelijk maakt dat pragmatische én semantische motivaties mogelijk zijn en dat die ook kunnen samenwerken. Negatief is vooral dat hij (nog) niet weet in hoeverre de twee factoren van belang zijn en wanneer ze alleen werken, met elkaar samenwerken of elkaar net tegenwerken. Een tweede negatief punt is dat zijn analyse beperkt is tot de passieven met een *door*-

bepaling. Uit de voorstellen en de recensies ervan zijn wel enkele zekerheden voortgekomen over de betekenis van het passief: de (impliciete) aanwezigheid van de externe agens of causer, het feit dat het passief een vermindering in agentiviteit aanduidt en het feit dat het proces op de voorgrond staat. Dat laatste element is ook al in de ANS (1997:1402, 1413) zelf aanwezig. Een integratie van de twee voorstellen is misschien mogelijk, rekening houdend met de opmerkingen in de besprekingen van *Passive and perspective* (1997) en met wat al in de ANS staat. Het voorstel dat we hier doen geldt voor *worden-* én *zijn-*passieven en onvolledige én volledige passieven.

Het lijkt ons interessant om bij de beschrijving van het gebruik van het passief in de E-ANS een onderscheid te maken tussen een eenmalig gebruik van het passief en een systematisch gebruik van het passief in een hele tekst, zoals Cornelis (1997) en Van Hell et. al. (2005) doen. Een differentiatie tussen die gebruikswijzen van het passief zou kunnen zorgen voor een veel werkbaardere beschrijving van de functie van het passief en voor een beter begrip van het dilemma voor de taalgebruiker. Op basis van dat onderscheid kunnen ook taaladviseurs beter advies geven over het gebruik van het passief. Helemaal van de pragmatische verklaring in termen van een verschuiving in topicaliteit afstappen zoals Cornelis voorstelt lijkt te drastisch, maar semantiek lijkt toch belangrijker dan pragmatiek bij de motivatie voor het passief. Het lijkt ons plausibel dat het gebruik van een passieve constructie in isolement pragmatisch en/of semantisch gemotiveerd kan zijn, terwijl bij de bijdrage van een hele reeks passieven aan een tekst enkel de semantische factor werkzaam is, zij het waarschijnlijk in combinatie met kenmerken van de tekst(soort) en de communicatieve omgeving. Daarbij moet dan verduidelijkt worden dat er een aantal verschillende pragmatische redenen bestaan als ook dat er een heleboel verschillende en zeker niet allemaal op te sommen redenen zijn om de semantiek van het passief boven die van het actief te verkiezen, zowel op het lokale als het meer globale niveau. Voor een definitie van de betekenis van het passief is het misschien mogelijk om een synthese te maken van de verschillende definities die in de besproken bronnen gehanteerd zijn. Een mogelijkheid is bijvoorbeeld: ‘passieve zinnen stellen de genoemde stand van zaken als een proces voor, waarbij er geen identificatie plaatsvindt met de causer’, waarbij nog gespecificeerd wordt dat het proces ofwel vanuit het perspectief van de patiens gezien wordt, ofwel zelf volledig de nadruk krijgt. Dat verschil zou dan zoals bij Vandeweghe (2013) beschreven kunnen worden als een verschil tussen transitieve/ditransitieve werkwoorden en intransitieve/pseudotransitieve werkwoorden.

Hoofdstuk 3 Karakterisering van het passief

Het is duidelijk dat er in verband met het passief vooral over de twee vorige thema's veel geschreven is, maar er zijn daarnaast ook nog enkele kleinere thema's die in de recente literatuur over het passief aan bod komen. Er is misschien minder aandacht aan besteed, maar dat betekent niet dat ze minder belangrijk zijn. Integendeel, die thema's hebben allemaal te maken met de karakterisering van het passief en zijn daarom essentieel voor een adequate beschrijving van het passief in de E-ANS. In de E-ANS treffen we die verschillende thema's aan in de *Algeme inleiding* van het hoofdstuk *Actieve en passieve zinnen*, in de paragraaf *Karakterisering* van het persoonlijk passief en ook op een aantal plekken in andere hoofdstukken. De thema's waarover het gaat zijn: de correlatie tussen actieve en passieve zinnen, de status van het *zijn*-passief en de onmogelijkheid tot passivering van bepaalde transitieve werkwoorden.⁹

3.1 Correlatie tussen actief en passief

Heel vaak wordt het passief geanalyseerd in verhouding tot het actief. We vinden dan omschrijvingen in de trant van: het direct object van de actieve zin wordt het subject van de passieve zin en het subject van de actieve zin verschijnt in de passieve zin als een *door*-bepaling of wordt weggelaten uit de zin (zie bv. Vandeweghe 2013:71). Ook termen als *logisch subject* en *grammaticaal subject* (zie bv. ANS 1997:1402) en *demotie* en *promotie* (zie bv. Broekhuis, Corver en Vos 2015:407) passen in die trend. Die gewoonte om passieve zinnen te analyseren als het resultaat van een transformatie van actieve zinnen (*passivering*) gaat terug op de generatieve analyse die begonnen is bij Chomsky (1957). Veel generativisten geloven in navolging van Chomsky dat aan actieve en passieve zinnen eenzelfde dieptestructuur ten grondslag ligt en dat ze hetzelfde betekenen. Ook in de recentere generatieve benadering in termen van theta-rolabsorptie is de passieve zin trouwens het resultaat van een grammaticale operatie op de actieve zin. Ondertussen hebben er zich al enkele taalkundigen verzet tegen die analyse van het passief als de tegenhanger van het actief.

⁹ In een masterscriptie die de inzichten over het passief in de literatuur na 1995 wil weergeven, is het belangrijk om nog even te signaleren dat de generatieve analyse van het passief aan de hand van theta-rol absorptie (zie bv. Jaeglli 1986) bijvoorbeeld door Broekhuis, Corver en Vos (2015:418-419) als een mogelijkheid wordt gezien. Voor de grammaticale beschrijving in de E-ANS, een grammatica die geen theoretische discussies wil weergeven (Haeseryn 2012:2), is dat echter niet echt relevant.

Zo zagen we al dat Cornelis (1997) besloot om het passief als een volledig onafhankelijke constructie te analyseren. Achteraf gezien bleken de redenen waarom ze dat deed wel niet echt gegrond (zie de kritiek van andere taalkundigen op haar betekenisanalyse in paragraaf 2.2). Het kwam ook al eerder aan bod dat De Haan (2000:112) de “transformationele passiefanalyse binnen de generatieve grammatica” onzin vindt. De Haan (2000:123) gaat bovendien nog verder en vraagt zich af of er wel een grammaticale relatie tussen actief en passief is op de manier waarop de Grieks-Latijnse traditie dat veronderstelt, als een verschil in genus tussen de werkwoordsvormen. Hij biedt zelf wel geen antwoord op die vraag. Klooster (2000:6) dan meent dat Chomsky nooit beweerd heeft dat actieve en passieve zinnen eenzelfde dieptestructuur hebben. Hij schrijft dat Chomsky al vanaf zijn eerste publicatie (1957) het idee aanvecht dat die twee constructies identiek zouden zijn; het zijn andere generativisten die dat uit Chomsky’s werk afgeleid hebben. De passieve zin is volgens Klooster (2000:6) dus helemaal niet het resultaat van een transformatie. Klooster (2000:6) ziet natuurlijk wel de overeenkomsten tussen actief en passief, maar dat betekent voor hem niet dat de ene constructie van de andere afgeleid hoeft te zijn. Hij benadrukt dat er naast de overeenkomsten ook verschillen zijn.

In de grammatica van Klooster (2001) zelf komt het passief dan ook naar voren als een op zichzelf staande constructie. De verschillen tussen de actieve en passieve constructies worden niet besproken in verhouding tot elkaar, maar als kenmerken van de constructies zelf, bijvoorbeeld: “wat in de actieve zin lijdend voorwerp is (indien aanwezig), is in de passieve zin onderwerp” (Klooster 2001:117). Bovendien plaatst hij het woord *omzetten* tussen aanhalingstekens en noemt hij de termen *logisch onderwerp* en *logisch lijdend voorwerp* “ongelukkig” (Klooster 2001:117). Ook Luif (1998:30) wijst erop dat het passief niet zomaar een variant van het actief is: “Het voortdurend vergelijken van actieve en passieve zinnen kan de gedachte doen postvatten dat passieve zinnen beschouwd kunnen worden als een soort varianten van actieve zinnen. Deze gedachte is onjuist. Passieve zinnen vormen een op zichzelf staand type zinnen.” De ANS (1997:1405) behandelt actieve en passieve constructies structureel gezien nog als tegenhangers, maar er wordt ook wel opgemerkt dat de twee constructies “niet zonder meer door elkaar vervangen kunnen worden”. Als het inderdaad zo is dat we niet van een grammaticale operatie van passivering mogen spreken, verdient een beschrijving zoals bij Klooster (2001), waar actief en passief ook structureel gezien als aparte constructies beschreven worden, de voorkeur.

3.2 De status van het *zijn*-passief

Dat het *worden*-passief de imperfectieve/onvoltooide variant is van het passief en het *zijn*-passief de perfectieve/voltooide variant, daarover is iedereen (behalve Cornelis 1997:63) het eens, maar over een

aantal andere aspecten van het *zijn*-passief bestaan er wel verschillende meningen. Ten eerste is er de vraag of het *zijn*-passief zich tegenover het *worden*-passief verhoudt als statisch tegenover dynamisch. Volgens de beschrijving in de ANS (1997:1403) is dat zo. Schlücker (2009:101) stelt echter dat dat geen gebruikelijke analyse is in “the pertinent Dutch literature”. Welke literatuur hij precies bedoelt, geeft hij niet aan, maar hij lijkt wel gelijk te hebben: onder meer bij Verrips (1996:2) en in de Syntax of Dutch (Broekhuis, Corver en Vos 2015:419-420) is het verschil tussen dynamisch en statisch er een tussen werkwoordelijke en adjectivale passieven (koppelwerkwoordconstructies met *zijn* en een deverbaal adjectief) en niet een tussen *worden*- en *zijn*-passieven. Ook Leclercq (2000:30) bijvoorbeeld heeft het over een dynamisch *zijn* en een statisch *zijn* en dat verschil komt overeen met het verschil tussen verbale passieven met *zijn* en adjectivale passieven. Enkel in de ANS (1997:1403) en bij Cornelis en Verhagen (o.a. Cornelis en Verhagen 1995, 1997:63) vinden we de opvatting dat het *worden*-passief dynamisch is en het *zijn*-passief statisch. Volgens Schlücker (2009:101) is de analyse in de ANS echter eerder gebaseerd op een analyse van het Duits dan op een analyse van de Nederlandse passiefconstructie; dat is zichtbaar in de referenties. Voor een voorbeeldpaar dat Cornelis en Verhagen (1995:49) en Cornelis (1997:56) geven toont De Haan (2000:118) aan dat, in tegenstelling tot wat zij beweren, er geen verschil is in dynamiek tussen het passief met *zijn* en *worden*.

(67) Tevens worden nog enkele deskundigen geraadpleegd.

(68) Tevens zijn nog enkele deskundigen geraadpleegd.

Het is volgens De Haan (2000:118) niet zo dat zin (68) ‘in de toestand van *geraadpleegd zijn* verkeren’ betekent. Hij stelt dat die zin net zo goed een proces aanduidt als de zin in (67) en dat het verschil tussen de zinnen een verschil in tijd is. Kortom: er lijkt dus geen sprake te zijn van zo’n verhouding van het *zijn*-passief tegenover het *worden*-passief.

Een andere kwestie is de vraag of *zijn* naast hulpwerkwoord van tijd ook een passief hulpwerkwoord is of niet. Dat hangt samen met de vraag of er bij het *zijn*-passief sprake is van een ellips van een vorm van *worden*. Onder meer in de ANS (1997:959-960) en bij Van Bart, Kerstens en Sturm (1998:49-50) vinden we het idee dat *zijn* enkel een hulpwerkwoord van tijd is en dat de passieve betekenis dus aan een weggelaten passief hulpwerkwoord *worden* toe te schrijven is. In het Standaardnederlands is *geworden* dus niet uitgedrukt, maar meestal vinden we daar een opmerking bij dat *geworden* wel aanwezig kan zijn in bepaalde gesproken varianten van het Nederlands (vooral in het zuiden) en in bepaalde gemarkeerde gevallen ook in het Standaardnederlands (zie bv. Van Bart, Kerstens en Sturm 1998:50). Het argument dat in de ANS (1997:959) gegeven wordt voor die ellipsanalyse is dat in een corresponderende actieve zin in de voltooid tijd het hulpwerkwoord *hebben* optreedt. Een argument bij Van Bart, Kerstens en Sturm (1998:48) is dat *geworden* soms wel toegevoegd wordt en dat het dan kan desambigueren tussen een passieve en een niet-passieve lezing, zoals bijvoorbeeld in zin (69).

(69) Jan is opgehouden. (Van Bart, Kerstens en Sturm 1998:50)

Een tweede argument bij hen is dat *de door mij geknuffelde beer* duidelijk passief geïnterpreteerd wordt, zonder dat er een passief hulpwerkwoord aanwezig is; in een *zijn*-passief is het dus ook niet nodig dat *zijn* een passief hulpwerkwoord is om een passieve lezing te bekomen (Van Bart, Kerstens en Sturm 1998:48). Onder meer Luif (1998:29) en Klooster (2001:116) menen daarentegen dat *zijn* een hulpwerkwoord van tijd én een passief hulpwerkwoord is. Schlücker (2009) geeft enkele overtuigende argumenten tegen een analyse van een ellips van *worden*. Ten eerste is volgens hem het feit dat de volledige vorm *zijn + voltooid deelwoord + geworden* niet voorkomt in het Standaardnederlands een bewijs dat de passieve betekenis van het *zijn*-passief niet door *worden* komt (Schlücker 2009:100). Verder toont de historische ontwikkeling van het passief aan dat *zijn + voltooid deelwoord + geworden* ook in het verleden nooit gangbaar is geweest (Schlücker 2009:109). Schlücker is trouwens zeker niet de eerste die beargumenteert dat er geen reden is om een ellips van *worden* te veronderstellen in het *zijn*-passief: zie bijvoorbeeld al De Vooy (1967:159-160).

3.3 Onmogelijkheid tot passivering

In de ANS vinden we een opsomming van de transitieve werkwoorden die niet in een passieve verbinding kunnen optreden in hoofdstuk twee over *Het werkwoord* (ANS 1997:54-55). Van der Heijden (2001:3) vindt het jammer dat de ANS enkel een opsomming geeft en geen verklaring biedt. Een verklarend principe helpt namelijk de anderstalige gebruiker van de ANS die die werkwoorden anders uit zijn hoofd moet leren. Zo'n verklaring kan volgens haar voor een deel van de werkwoorden geleverd worden door een contrastieve analyse van het Nederlands met het Duits. Van der Heijden (2001) gaat eigenlijk in op de onmogelijkheid tot passivering ter illustratie van het nut van contrastieve analyses. Ze focust namelijk op anderstalige inbreng in de ANS: ze pleit er enerzijds voor om in de grammaticale beschrijving meer rekening te houden met de anderstalige gebruiker van de ANS en anderzijds pleit ze ervoor om meer contrastieve analyses uit te voeren, omdat die een bijdrage kunnen leveren aan de verbetering van de beschrijving in de ANS (Van der Heijden 2001:1).

Van der Heijden vertrekt van een analyse van Mortelmans (1994) en past die zelf verder toe op de in de ANS opgesomde werkwoorden. Mortelmans (1994:13), die een contrastieve analyse uitvoert van Duitse datiefconstructies en hun Nederlandse en Engelse equivalenten, verbindt de (on)mogelijkheid tot passivering met een prototype van transitiviteit. Afwijking van het prototype heeft verminderde mogelijkheid tot passivering en soms zelfs ongrammaticaliteit van passivering tot gevolg. De analyse van een van de types datiefwerkwoorden die Mortelmans bespreekt, levert voor Van der Heijden

(2001:4-6) een verklaring voor het Nederlands op. Het gaat om Duitse datiefwerkwoorden waarvan de datief als subject optreedt in de Nederlandse of Engelse tegenhanger. De (on)mogelijkheid tot passivering bij die Duitse datiefconstructies heeft volgens Mortelmans (1994:81) te maken met de verdeling van de thematische rollen. De voorwaarde voor passivering is dat het subject actiever moet zijn dan het object; als het direct object actiever is of er is geen verschil in activiteit, dan is passivering niet mogelijk. De thematische rollen bij die werkwoorden zijn wel niet agens en patiens, maar experiencer en absolute (zie voor de termen Langacker 1991:285-288), maar er is sprake van een metafoer (Mortelmans 1994:81) die Van der Heijden (2001:4) als volgt omschrijft: “het agens-patiensschema van de transitieve events is ook toepasbaar op een ander dan het fysieke domein”. Mortelmans (1994:80-81,94) contrasteert zo werkwoorden als *fehlen* (70) met werkwoorden als *lieben* (71).

- (70) a. Mir hat sie sehr gefehlt. (Mortelmans 1994:91)
- b. *Mir wurde gefehlt.
- (71) a. Ich liebe ihn (Mortelmans 1994:80)
- b. Er wird geliebt.

Bij *lieben* is het subject experiencer en het direct object absolute. Aangezien de experiencer actiever is dan de absolute, is een interpretatie als transitieve constructie mogelijk en is ook passivering mogelijk. Bij *fehlen* is de rollenverdeling omgekeerd, waardoor een passieve constructie van dat werkwoord niet mogelijk is.

Voor het Nederlands kan de verdeling van de thematische rollen volgens Van der Heijden (2001:5-6) de onmogelijkheid tot passivering verklaren van drie types werkwoorden: “werkwoorden die een vorm van 'hebben' of het tegendeel daarvan, een vorm van ‘krijgen’ of een vorm van ‘weten’ uitdrukken” (ANS 1997:54). Bij alle werkwoorden van die types die geen passieve constructie toelaten, is het zo dat het subject niet actiever is dan het direct object. *Omvatten* bijvoorbeeld heeft twee absolute-rollen (Van der Heijden 2001:5). Van der Heijden (2001:6) stelt dan ook voor om de door Mortelmans aangedragen verklaring op te nemen in de ANS. Het is volgens haar overigens ook nuttig om de werkwoorden met een ondervindend voorwerp (bv. *lukken*) op te nemen in de lijst van werkwoorden waarbij geen passieve constructie mogelijk is, omdat ook bij die werkwoorden “een verklaring in termen van transitiviteit en thematische rollen” mogelijk is (2001:6). Verder stelt Van der Heijden (2001:6-7) ook dat het beschrijvingskader van de ANS moet aangepast worden, zodat het voor alle mogelijke doelgroepen (dus ook anderstaligen) begrijpbaar is. De invalshoek moet daarbij afgestemd zijn op het thema en voor het passief is volgens haar een semantisch-functioneel kader met de noties transitiviteit en thematische rollen het best (Van der Heijden 2001:7).

In de Syntax of Dutch (Broekhuis, Corver en Vos 2015:428) wordt bovendien nog een type werkwoorden waarbij passivering niet mogelijk is gegeven dat nog niet in de lijst in de ANS opgenomen is. Het gaat om statische werkwoorden van maat zoals *duren*, *kosten*, *tellen* en *wegen* met een niet-agentief subject, zie bijvoorbeeld (72). Wanneer diezelfde werkwoorden een activiteit aanduiden en dus een agentief subject hebben, is passivering wel mogelijk (73).

- (72) a. Peter weegt 100 pond.
b. *100 pond wordt door Peter gewogen. (Broekhuis, Corver en Vos 2015:428)
- (73) a. Peter weegt de appels.
b. De appels worden (door Peter) gewogen. (Broekhuis, Corver en Vos 2015:428)

De reden waarom passivering van (72a) niet mogelijk is, zou kunnen zijn dat het subject niet-agentief is, maar het zou ook met de aard van het complement (*100 pond*) te maken kunnen hebben: het is hier geen direct object maar het is predicatief gebruikt (Broekhuis, Corver en Vos 2015:428).

3.4 Conclusie

Er zijn dus enkele kwesties in verband met de karakterisering van het passief die de E-ANS op een andere manier zou kunnen behandelen. Ten eerste zou de E-ANS genuanceerder kunnen zijn over de relatie tussen actieve en passieve constructies: het zou duidelijker naar voren gebracht kunnen worden dat actieve en passieve zinnen hun eigen kenmerken hebben. Een manier om dat te doen is om de twee constructies niet meer als structurele tegenhangers te presenteren, door bijvoorbeeld formuleringen te gebruiken als “in de passieve zin is de patiens subject” in plaats van formuleringen als “het direct object van de actieve zin wordt het subject van de passieve zin”. Het is waarschijnlijk ook beter om de beschrijving van het *worden*-passief als dynamisch en het *zijn*-passief als statisch in de E-ANS te schrappen, want de meerderheid van de taalkundigen ziet het niet zo. Voorts is ook het idee dat *zijn* in het *zijn*-passief slechts een hulpwerkwoord van tijd is en dat een onuitgedrukt *worden* er de rol van passief hulpwerkwoord vervult, hoogstwaarschijnlijk niet correct. Er zijn namelijk geen goede redenen om aan te nemen dat uit het *zijn*-passief het hulpwerkwoord *worden* weggelaten is. In hoofdstuk twee kan de lijst met transitieve werkwoorden die geen passivering kunnen ondergaan aangevuld worden met de werkwoorden van maat (en misschien ook nog andere werkwoorden?) en er moet overwogen worden om verklarende principes op te nemen. Er is bijvoorbeeld een verklaring mogelijk in termen van transitiviteit en thematische rollen voor een groot deel van de types werkwoorden (Van der Heijden 2001).

Conclusie

Uit de voorgaande literatuurstudie blijkt duidelijk dat het persoonlijk passief na 1995 nog vele pennen bewogen heeft. De twee meest controversiële thema's stonden ook na 1995 nog in het centrum van de discussie. Ook al is lang nog niet alles gezegd over het indirect-passief en vooral over het gebruik van het passief, uit de vele bronnen zijn alleszins een aantal verhelderende inzichten voortgekomen. Ook wat betreft de karakterisering van het persoonlijk passief zijn een aantal zaken verduidelijkt. Bepaalde problemen kunnen misschien zelfs als opgelost beschouwd worden. De verschillende bronnen hebben zeker genoeg nieuwe informatie en inzichten verschaft om de grammaticale beschrijving van het persoonlijk passief in de E-ANS bij te schaven en aan te vullen. We herhalen per subthema nog eens bondig de belangrijkste inzichten en de manier waarop die eventueel geïntegreerd zouden kunnen worden in de beschrijving van het passief in de E-ANS.

In verband met het indirect-passief is beter in kaart gebracht in welke types constructies een promotie van het indirect object tot subject mogelijk is en ook de factoren die bepalen welke types constructies aanleiding geven tot zo'n promotie zijn beter omschreven. De typologie van indirect-passieve constructies in de E-ANS kan dus aangevuld en verder toegelicht worden. Het is misschien ook tijd dat de E-ANS de zinnen met gepromoveerd indirect object volledig aanvaardt, want er zijn al veel taalgebruikers die aan die taalverandering meedoen. Dat het indirect-passief zich zal blijven verspreiden, is waarschijnlijk dan weer niet waar; de kans is groot dat de oprukkende receptiefconstructie die verspreiding tegenhoudt. Van de alom bediscussieerde constructie rond het werkwoord *verzoeken* is verder nog maar eens aangetoond dat ze geanalyseerd moet worden als een hiaatconstructie met weggelaten voorzetselvoorwerp en niet als dubbelobject-constructie. De constructie met *verzoeken* mag dus niet tot de indirect-passieve constructies gerekend worden, met uitzondering van zinnen waar in plaats van de bijzin het voornaamwoord *dat* optreedt, want in dat geval hebben we wel te maken met een dubbelobject-constructie. Het is dus nodig om in de E-ANS aan te geven dat het werkwoord *verzoeken* een speciaal geval is dat een bijzondere ontwikkeling heeft doorlopen en dat jarenlang verkeerd geanalyseerd is. Een vraag die voorlopig onbeantwoord blijft, is of we kunnen spreken van een ware leegloop van de categorie van het indirect object die zich manifesteert in allerhande constructies, waaronder de indirect-passieve constructie.

Voor een omschrijving van het gebruik van het passief zijn er twee nieuwe voorstellen gedaan. Enerzijds is er het zeer uitgebreide voorstel van Cornelis (1997) waarin ze beweert dat het passief (bij haar enkel het *worden*-passief) analyseerbaar is en waarin ze op basis van alleen maar de betekenis die ze aan het

passief toeschrijft de functies en de effecten van het passief in concrete teksten bepaalt. Anderzijds is er het nog veeleer hypothetische voorstel van De Schutter (2001, 2006) waarin hij stelt dat semantische én pragmatische overwegingen de keuze voor het passief (bij hem enkel het volledig passief) bepalen. Over het gebruik van het passief is zeker nog niet alles opgehelderd, maar de besproken voorstellen en de reacties erop kunnen toch een enkele elementen aanreiken voor een verbetering van de beschrijving in de E-ANS. Een cruciaal inzicht is om te beginnen dat er een onderscheid gemaakt kan worden tussen de functie van een individuele passiefconstructie en het effect van een heleboel passiefconstructies in een tekst. Een ander belangrijk inzicht is dat de keuze voor het passief vooral semantisch gemotiveerd lijkt te zijn. De pragmatische factor speelt ook mee, maar die is eerder secundair. Ook het daarmee samenhangende idee dat uit één vaste betekenis allerlei verschillende functies en effecten voortvloeien, is zeer interessant. Voor een specifieke omschrijving van die betekenis van het passief moeten verschillende factoren afgewogen worden, maar de definitie moet alleszins de volgende elementen bevatten: de externe agens is (impliciet) aanwezig en het handelingskarakter van de zin komt op de achtergrond ten voordele van het gebeuren zelf. In de conclusie van Hoofdstuk 2 deden we een meer uitgewerkt voorstel over hoe dat allemaal in de E-ANS verwerkt kan worden.

Ten slotte bespraken we nog enkele zaken die te maken hebben met de algemene karakterisering van het passief. We zagen ten eerste dat het misschien beter is om actief en passief in de E-ANS structureel gezien onafhankelijk van elkaar te beschrijven. Ten tweede bemerkten we dat de beschrijving van het *zijn*-passief in de E-ANS enkele modificaties behoeft. Met een beschrijving van het *worden*-passief als dynamisch en het *zijn*-passief als statisch zijn maar weinig taalkundigen akkoord en ook voor het idee dat er in het *zijn*-passief een ellips van *geworden* is en dat *zijn* dus enkel een hulpwerkwoord van tijd is, bestaan er belangrijke tegenargumenten. Het laatste dat we bespraken, zijn de transitieve werkwoorden waarbij passivering niet mogelijk is. Allereerst is het mogelijk om de lijst van niet-passiveerbare transitieve werkwoorden in de E-ANS te vervolledigen. Vervolgens zou het ook nuttig kunnen zijn om verklaringen op te nemen waarom passivering bij die werkwoorden onmogelijk is.

Als met al die inzichten rekening gehouden wordt bij de inhoudelijke revisie van de E-ANS, zal de grammaticale beschrijving van het persoonlijk passief al behoorlijk wat accurater en actueler zijn. Het is ook zo dat een verbeterde beschrijving van de verschillende kwesties in de grammatica ook een betere beschrijving van het passief in de taalzorg mogelijk maakt. Zo bleek dat taaladviseurs het best een ander voorbeeld voor het indirect-passief gebruiken dan *verzoeken* en ook het advies over het gebruik van het passief kan op basis van een differentiatie tussen de functie en het effect van het passief verbeterd worden. Tot slot merken willen we nog opmerken dat een goede grammaticale beschrijving van hét passief begint met een goede grammaticale beschrijving van het persoonlijk passief, maar dat ook de andere passieve constructies of constructies met de waarde van een passief moeten de aandacht krijgen die ze verdienen. Ook over die andere passieve constructies zijn na 1995 een aantal interessante

publicaties verschenen en dan vooral over het *krijgen*-passief. De verbetering van de grammaticale beschrijving van het persoonlijk passief is dus slechts het begin van een verbeterd hoofdstuk *Actieve en passieve zinnen* in de E-ANS.

Referentielijst

- ANS (1997) = W. Haeseryn, K. Romijn, G. Geerts, J. de Rooij & M.C. van den Toorn (red.). *Algemene Nederlandse Spraakkunst*. (2e dr.). Groningen: Martinus Nijhoff/Deurne: Wolters Plantyn.
- Balk-Smit Duyzentkunst, F. (2000). *Grammatica van het Nederlands*. Den Haag: SDU.
- Biber, D. & E. Finegan (1988). 'Adverbial stance types in English'. *Discourse Processes* 11, 1–34.
- Birner, B.J. (1996). 'Form and Function in English *By*-phrase Passives'. In: *Proceedings of the 32nd Annual Meeting, Chicago Linguistic Society*, 23-31. Chicago IL: CLS.
- Broekhuis, H., N. Corver & R. Vos (2015). *Syntax of Dutch. Verbs and Verb phrases: Volume 1*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Burger, P. (1997). 'Passief'. *Onze taal* 66 (4), 94-95.
- Chomsky, N. (1957). *Syntactic Structures*. Den Haag: Mouton.
- Colleman, T. (2006). *De Nederlandse datiefalternantie: een constructioneel en corpusgebaseerd onderzoek* [onuitgegeven proefschrift]. Gent: Universiteit Gent.
- Coppen, P.-A. (2003). 'Linguïstisch Miniatuurkje XCV: doctrinaire bedillers'. *Neder-L*. Geraadpleegd op 10 april 2016 via <http://www.neder-l.nl/newindex.html?http://www.neder-l.nl/bulletin/2003/09/030912.html>
- Coppen, P.-A. (2004a). 'Linguïstisch Miniatuurkje XCVII: Mijn laatste verzoek'. *Neder-L*. Geraadpleegd op 10 april 2016 via <http://www.neder-l.nl/newindex.html?http://www.neder-l.nl/~salemans/archieven/miniatuurkjes/>
- Coppen, P.-A. (2004b). 'De grote worden verzochtdwaling. Of: hoe wij ruim een eeuw lang voor het lapje gehouden zijn'. *Onze taal* 73 (5), 130-133.
- Coppen, P.-A. (2005a). 'Linguïstisch Miniatuurkje CIII: Het grote taboe'. *Neder-L*. Geraadpleegd op 10 april 2016 via <http://www.neder-l.nl/newindex.html?http://www.neder-l.nl/bulletin/2005/09/050918.html>
- Coppen, P.-A. (2005b). 'Linguïstisch Miniatuurkje CVI: Tegenwerkende voorwerpen'. *Neder-L*. Geraadpleegd op 10 april 2016 via <http://www.neder-l.nl/newindex.html?http://www.neder-l.nl/~salemans/archieven/miniatuurkjes/>
- Cornelis, L. (1995). 'Problemen met het Passief?' *De Nieuwe Taalgids* 88, 124-136.
- Cornelis, L. (1997). *Passive and perspective*. Amsterdam, Atlanta: Rodopi.
- Cornelis, L. (2000). 'Hier word(t) je niet gevraagd of je wel kunt ontleden'. *Tekstblad* 6 (2), 23-25.
- Cornelis, L. & A. Verhagen (1995). 'Does Dutch really have a passive?' In: den Dikken, M. & K. Hengeveld (red.). *Linguistics in the Netherlands 1995*. Amsterdam: John Benjamins, 49-60.

- Daalder, S. (2004). ‘De reizigers worden verzocht’: *verzoeken* als werkwoord van institutionele communicatie’. In: Daalder, S., T. Janssen & J. Noordegraaf (red.), *Taal in verandering: artikelen aangeboden aan Arjan van Leuvensteijn bij zijn afscheid van de opleiding Nederlandse Taal en Cultuur aan de Vrije Universiteit Amsterdam*. Amsterdam: Stichting Neerlandistiek VU/Münster: Nodus Publikationen, 83-94.
- De Haan, S. (1997). ‘Grammaticale status en betekenis van het voltooid deelwoord in het Nederlands’. In: Elffers-van Ketel, E.H.C. e.a. (red.), *Grammaticaal Spektakel*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam. Vakgroep Nederlandse taalkunde.
- De Haan, S. (2000). ‘Heeft het Nederlands echt geen passief?’ In: den Besten, H., E. Effers & J. Luif (red.), *Samengevoegde woorden. Voor Wim Klooster bij zijn afscheid als hoogleraar*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam, 111-124.
- DeLancey, S. (1984). ‘Notes on Agentivity and Causation’. *Studies in Language* 8, 181-213.
- Den Hertog, C.H. (1892). *Nederlandsche Spraakkunst*. Amsterdam: W. Versluys.
- De Schutter, G. (1989). *Casussen, syntactische functietoekenning en gemarkeerdheid*. *Antwerp Papers in Linguistics* 63. Antwerpen: Universiteit Antwerpen.
- De Schutter, G. (2001). ‘Actief en passief: wat voor een functioneel verschil bestaat daartussen?’ In: Vandeweghe, W., S. Evenepoel, A. Maes & A. De Meersman (red.), *Polyfonie. Opstellen voor Paul Van Hauwermeiren*, Gent: Mercator Hogeschool, 161-175.
- De Schutter, G. (2006). ‘Actieve en (volledig-)passieve constructies in de Nederlandse schrijftaal: over de alchemie van semantiek en pragmatiek’. *Verslagen en mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 116 (3), 331-355.
- De Schutter, G. & P. Van Hauwermeiren (1983). *De structuur van het Nederlands: taalbeschouwelijke grammatica*. Malle: De Sikkel.
- De Vooyoys, C.G.N. (1967). *Nederlandse spraakkunst*. (7e dr.). Groningen: Wolters
- Dik, S.C. (1980). *Studies in functional grammar*. London: Academic Press.
- Dik, S.C. (1989). *The Theory of Functional Grammar. Part I: The structure of the clause*. Dordrecht: Foris.
- Gerlach Royen, P. (1952). *Buigingsverschijnselen in het Nederlands. Deel III, eerste stuk*. Amsterdam: North-Holland.
- Givón, T. (1982). ‘Transitivity, topicality and the Ute impersonal passive’. In: Hopper, J.P. & S.A. Thompson (red.), *Syntax and Semantics 15: Studies in Transitivity*. New York: Academic Press, 143-160.
- GVD (1961) = H.A. Kruyskamp. *Van Dale Groot Woordenboek der Nederlandse Taal*. (8e dr.). 's-Gravenhage: Nijhoff.
- Haeseryn, W. (2012). *Naar een ANS van de derde generatie. Plan voor een meerjarig project (2013-2017) voor grammaticale beschrijving*. Notitie voor de Nederlandse taalunie namens de Stichting ANS.

- Hiligsmann, P. (2004). 'Wat wordt/worden de lezers aangeraden te doen? Het indirect object als subject van de passieve zin'. In: Bouillon, H. (red.), *Langues à niveaux multiples. Hommage au professeur Jacques Lerot à l'occasion de son éméritat*. Louvain-la-Neuve: Peeters, 153-163.
- Hopper, P. J. & S.A. Thompson (1980). 'Transitivity in grammar and discourse'. *Language* 56, 251-299.
- Jaeggli, O.A. (1986). 'Passive'. *Linguistic Inquiry* 17, 587-622.
- Junger, J. (1987). *Predicate formation in the verbal system of modern Hebrew*. Dordrecht: Foris.
- Kern, J.H. (1912). *De met het Participium Praeteriti omschreven Werkwoordsvormen in 't Nederlands*. Amsterdam: Johannes Müller.
- Kirsner, R. (1976a). 'De onechte lijdende vorm'. *Spektator* 6, 1-18.
- Kirsner, R. (1976b). 'On the subjectless "Pseudo-passive" in Standard Dutch and the Semantics of Background Agents'. In: Li, C.N. (red.), *Subject and Topic*. New York: Academic Press, 85-415.
- Klooster, W. (2000). 'Grammatica voor de liefhebber, 2'. *VakTaal* 13 (1-2), 6.
- Klooster, W. (2001). *Grammatica van het hedendaags Nederlands: een volledig overzicht*. Den Haag: SDU.
- Koenen, L. & R. Smits (2004). *Handboek Nederlands*. Utrecht: Bijleveld.
- Kollewijn, R.A. (1884). 'Men wordt verzocht hier niet te rooken'. *Noord en Zuid* 7, 215-216.
- Kooiman, K. (1963). 'Als in het Engels, maar niet uit het Engels'. *De nieuwe taalgids* 56, 33-40.
- Kooistra, J. (1919a). 'Twee Hollands-Engelse parallellen in de syntaxis'. *De nieuwe taalgids* 13, 183-188.
- Kooistra, J. (1919b). 'Nog eens Twee Hollands-Engelse parallellen in de syntaxis'. *De nieuwe taalgids* 13, 304-307.
- Kuno, S. (1987). *Functional Syntax. Anaphora, Discourse and Empathy*. Chicago: University Press.
- Lachlan Mackenzie, J. (1998). Boekbeoordeling van: Cornelis, L. (1997), *Passive and perspective*. *Nederlandse Taalkunde* 3 (2), 162-165.
- Lagerwerf, L. (1995). 'Communicatie versus grammatica'. *Onze Taal* 64 (6), 156-157.
- Langacker, R.W. (1982). 'Space Grammar, Analysability, and the English Passive'. *Language* 58, 22-80.
- Langacker, R.W. (1988). 'A Usage-Based Model'. In: Rudzka-Ostyn, B. (red.), *Topics in Cognitive Linguistics*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 109-150.
- Langacker, R.W. (1991). *Foundations of Cognitive Grammar. Volume II: Descriptive Application*. Stanford: Stanford University Press.
- Leclercq, R. (2000). 'De ANS en de verbale valentie'. *Neerlandica Extra Muros* 38 (3), 25-31.
- Luif, J. (1998). *In verband met de zin: inleiding in de Nederlandse spraakkunst*. (3e dr.). Amsterdam: Amsterdam University Press.

- MacWhinney, B. (1977). 'Starting Points'. *Language* 53, 152-168.
- Mortelmans, T. (1994). 'Understanding German Dative Verbs and their English and Dutch equivalents: a contrastive study in cognitive grammar'. *Antwerp papers in Linguistics* 78, 1-124.
- Onrust, M. (1997). 'De gebruiksfunctie van worden + voltooid deelwoord'. *Tekst[blad]* 3 (3), 28-32.
- Onrust, M., A. Verhagen & R. Döve (1993). *Formulieren*. Houten, Zaventem: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Renkema, J. (2013). *Schrijfwijzer*. Amsterdam: Boom.
- Rice, S.A. (1987). *Towards a Cognitive Model of Transitivity* [proefschrift]. Californië: University of California.
- S. (1884). 'Men wordt verzocht'. *Noord en Zuid* 7, 371-374.
- Schlücker, B. (2009). 'Passive in German and Dutch: The sein/zijn + Past Participle Construction'. *Groninger Arbeiten zur Germanistischen Linguistik* 49, 97-124.
- Terwey, T. (1891). 'Over de regeering der werkwoorden'. *Taal en Letteren* 1, 18-38, 89-98.
- Tomlin, R.S. (1983). 'On the interaction of syntactic subject, thematic information, and agent in English'. *Journal of pragmatics* 7, 411-432.
- Tomlin, R.S. (1997). 'Mapping Conceptual Representations into Linguistic Representations: The Role of Attention in Grammar'. In: Nuyts J. & E. Pederson (red.), *With Language in Mind*. Cambridge: University Press.
- Van Bart, P., J. Kerstens & A. Sturm (1998). *Grammatica van het Nederlands: een inleiding*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Van der Heijden, E. (2001). 'De ANS in het buitenland: over anderstalige inbreng in de ANS'. *Neerlandica Extra Muros* 39 (2), 1-8.
- Vandenbosch, L. (1992). *Aspekten van passievorming in het Nederlands. Een cognitief-pragmatische benadering* [onuitgegeven proefschrift]. Antwerpen: Universiteit Antwerpen.
- Van der Horst, J. & K. van der Horst (1999). *Geschiedenis van het Nederlands in de twintigste eeuw*. Den Haag: Sdu Uitgevers/Antwerpen: Standaard Uitgeverij.
- Vandeweghe, W. (1999). Boekbeoordeling van: Cornelis, L. (1997), *Passive and perspective. Functions of language* 6 (2), 286-291.
- Vandeweghe, W. (2000). *Grammatica van de Nederlandse zin*. Leuven, Apeldoorn: Garant.
- Vandeweghe, W. (2013). *Grammatica van de Nederlandse zin*. (8e dr.). Antwerpen, Apeldoorn: Garant.
- Van der Wal, M.J. (1986). *Passiefproblemen in oudere taalfasen: Middelnederlands zijn/werden + participium praeteriti en de pendanten in het Gotisch, het Engels en het Duits*. Dordrecht: Foris.
- Van Hell, J.G., L.T.W. Verhoeven, M.E. Tak & M.J.M. van Oosterhout (2005). 'To take a stance: a developmental study of the use of pronouns and passives in spoken and written narrative and expository texts in Dutch'. *Journal of pragmatics* 37, 239-273.

- Van Langendonck, W. (1968) 'Het meewerkend voorwerp van de aktieve zin als onderwerp van de passieve zin'. *Leuvense bijdragen* 57, 101-118.
- Van Langendonck, W. (1998). 'The dative in Latin and the indirect object in Dutch'. In: Van Langendonck, W. & W. Van Belle (red.), *The Dative II*. Amsterdam: John Benjamins, 211-259.
- Van Langendonck, W. (2000). 'Semantic role configurations and syntactic pattern of the Dutch indirect object'. In: Shannon, T.F. & J.P. Snapper (red.), *The Berkeley conference on Dutch linguistics 1997: the Dutch language at the millennium*. Lanham: university press of America, 79-92.
- Van Oosten, J. (1986). *The Nature of Subjects, Topics and Agents: A Cognitive Explanation*. Bloomington: UILC.
- Van Wijk, N. (1904). 'Over eenige grammatische categorieën van het Nederlandsch'. *Taal en Letteren* 14, 309-310.
- Verhagen, A. (1990). 'De interpretatiestructuur van passieve zinnen'. *Forum der letteren* 31,81-92.
- Verhagen, A. (1992). 'Praxis of Linguistics: Passives in Dutch'. *Cognitive Linguistics* 3, 301-342.
- Verrips, M. (1996). *Potatoes Must Peel: The Acquisition of the Dutch Passive*. Den Haag: Holland Academic Graphics.
- 'Verzocht (reizigers worden / wordt -)' (2015). Geraadpleegd op 7 april 2016 via <http://taaladvies.net/taal/advies/vraag/860>
- 'Verzoeken: reizigers worden / wordt verzocht' (2015). Geraadpleegd op 7 april 2016 via <https://onzetaal.nl/taaladvies/advies/reizigers-wordt-verzocht>
- 'Wijzen op (de kandidaten worden / wordt erop gewezen dat ...)' (2015). Geraadpleegd op 5 april 2016 via <http://taaladvies.net/taal/advies/vraag/917>
- Wilmots, J. (1990). 'Word ik straks de mantel uitgeveegd?' *Neerlandica extra muros* 54, 14-20.

